ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2015:66

ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING OCH SÄRSKILD UNDERSÖKNING

Kvarteret Tingvallastaden

Tingvallastaden 3:13, RAÄ Karlstad 30:1,
Karlstad socken och kommun, Värmland

Ebba Knabe med bidrag av Helmut Bergold och Annica Ramström

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2015:66
ARKEOLOGISK FÖRUNDERSÖKNING OCH SÄRSKILD UNDERSÖKNING

Kvarteret Tingvallastaden

Tingvallastaden 3:13, RAÄ Karlstad 30:1,
Karlstad stad och kommun, Värmland

Ebba Knabe med bidrag av Helmut Bergold och Annica Ramström

Lst dnr 431-101-2011 och 431-388-2012

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2015 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2015:66
Författare Ebba Knabe, Helmut Bergold och Annica Ramström
GIS-bearbetning Johnny Rönngren
Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse
Omslagsfoto Stora Herrgårdsgatan sedd från sydväst.
Foto taget av Arkeologgruppen.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_150001

Innehållsförteckning

Sammanfattning 5
Inledning 7
Bakgrund och kulturmiljö 9
Samhälle 9
Stad 9
Tidigare undersökningar 10
Syfte 15
Förundersökningen 15
Slutundersökningarna 15
Metod 15
Metod och analyser 15
Geoarkeologi 20
Dendrokronologi 20
Osteologi 20
Vedart- och ^{14}C-prover 20
Glas- och keramikanalys 20
Kritpipsanalys 20
Förundersökningsresultat 23
Delområde 1 23
Schakten 23
Tomterna 29
Delområde 2 31
Schakten 31
Tomterna 35
Sammanfattning resultat 35
Resultat slutundersökningarna .. 37
Delområde 1 37
Anläggningar och konstruktioner ... 37
Järnålder år 0–350 e.Kr. 40
Fas 1 (1500-tal) 43
Fas 2 (1600-tal) 45
Fas 3 (1700-tal) 69
1800-talet 78
Delområde 2 81
Anläggningar och konstruktioner ... 81
Stora Herrgårdsgatan 81
Bebyggelsen 85
Arkivstudier 103
Det historiska kartmaterialet 104
De skriftliga arkivalierna 105
Något om de olika yrkeskategorierna kopplade till skinnhantverk 110
Fynd 111
Keramik 111
Rödbrännande gods 112
Fajans 115
Kritpipor 116
Mynt 116
Glas 118
Glasfynden från Tingvallastaden 118
Järnföremål 120
Benmaterial 120
Sten 121
Tolkning av de arkeologiska undersökningarna 123
De första spåren 123
Bebyggelsen 123
Spår av kungsgården? 125
Sophantering 126
Tomterna 127
Bordets dukning i kvarteret Tingvallastaden 129
Inledning 129
Allmän bakgrund – historik det dukade bordet 129
Det dukade 1500-talsbordet 130
Det dukade 1600-talsbordet 131
Det dukade bordet i kvarteret Tingvallastaden 132
Publika insatser 133
Utvärdering av undersökningsresultaten i förhållande till undersökningsplanen 135
Referenser 136
Tekniska och administrativa uppgifter 137
Bilagor 139
Bilaga 1. Schakttabell 139
Bilaga 2. Anläggningstabeller 140
Bilaga 3. Fyndtabeller 158
Bilaga 4. Kritpipsrapporter 169
Bilaga 5. Makrofossilanalys 179
Bilaga 6. Vedartsanalyser 185
Bilaga 7. ^{14}C-dateringar 189
Bilaga 8. Dendrokronologisk analys 193
Bilaga 9. Konserveringsrapport 195

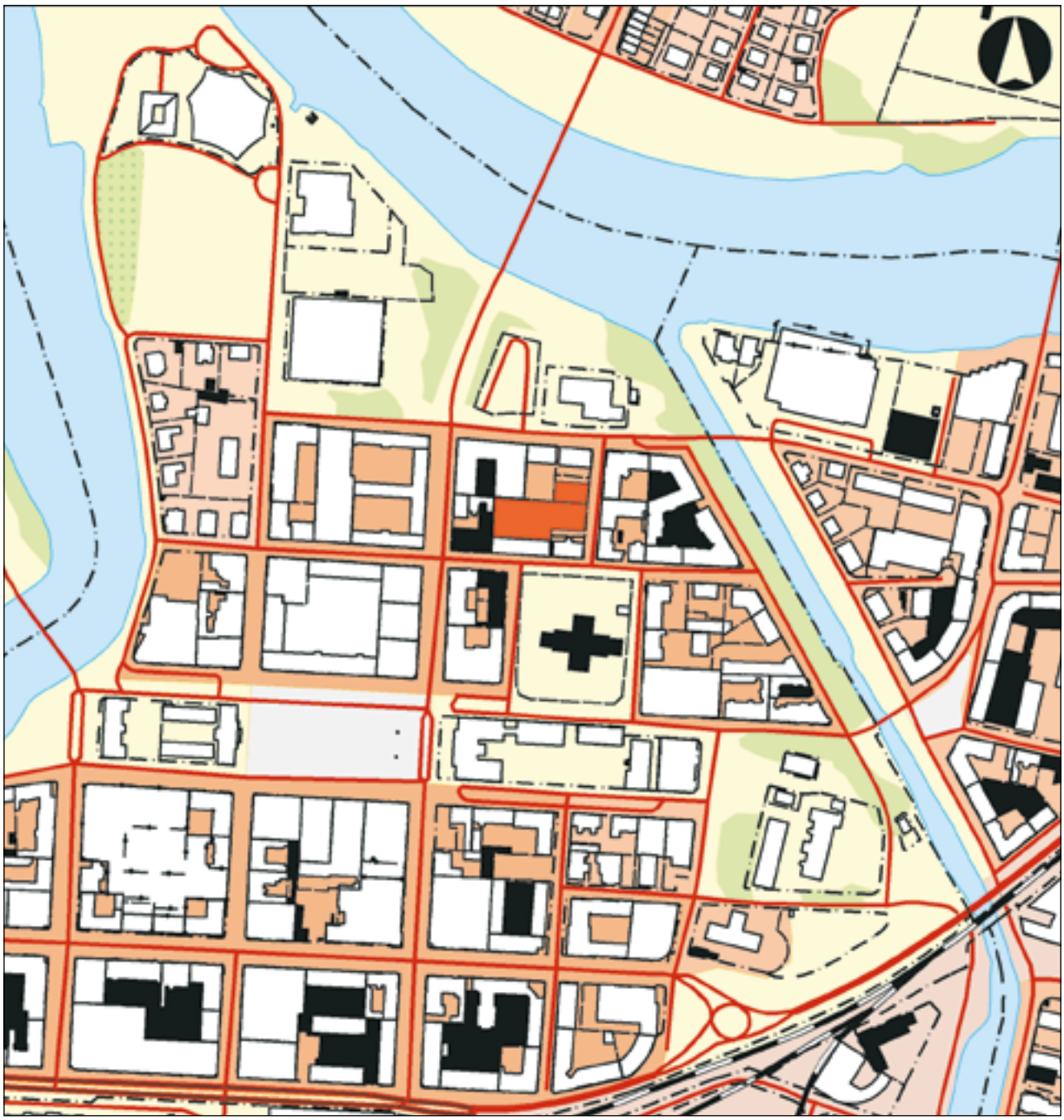

Figur 1a) Karta över centrala Karlstad med aktuella undersökningsområden markerade med rött. Skala 1:5 000.

Sammanfattning

Med anledning av planerad nybyggnation inom kvarteret Tingvallastaden 3:10 och del av 3:15 i Karlstad har Arkeologgruppen i Örebro AB utfört arkeologiska undersökningar inom del av RAÄ Karlstad 30:1 under åren 2011 och 2012. Området utgjordes inledningsvis av ett område som inför slutundersökningen kom att delas in i två områden, UO1 och UO2.

I förundersökningsskedet grävdes sammanlagt nio ytor som kompletterades med fem djupschakt. Hela det sydöstra området i delområde 1 kunde konstateras vara stört av senare tids markarbeten. Övriga ytor innehöll lämningar från 1600-talet och 1700-talet. Endast enstaka lämningar från 1800-talet fanns bevarade. Inom delområde 2 var det mindre förstört och här fanns lämningar från 1800- talet ner till åtminstone 1600-talet.

Förundersökningen berörde sex tomter som alla finns markerade i kartmaterial från och med år 1696. Dessutom berördes en gata, Stora Herrgårdsgatan, som sträckte sig genom kvarteret i öst-västlig riktning.

Inför slutundersökningen var undersökningsytan uppdelad i två delområden, UO1 och UO2, om 2 200 kvadratmeter respektive 600 kvadratmeter. Delområde 1 grävdes under sommaren år 2011 och lämningar från romersk järnålder fram till början av 1700-talet kom i dagen.

Delområde 2 grävdes under våren år 2012. Området sluttade ner mot väster och har inte utgjort något optimalt område för bebyggelse. Lämningarna som frilades dateras till 1600-talet fram till den stora stadsbranden år 1865.

Figur 1b) Karta över Mellansverige där Karlstad är markerat med rött.

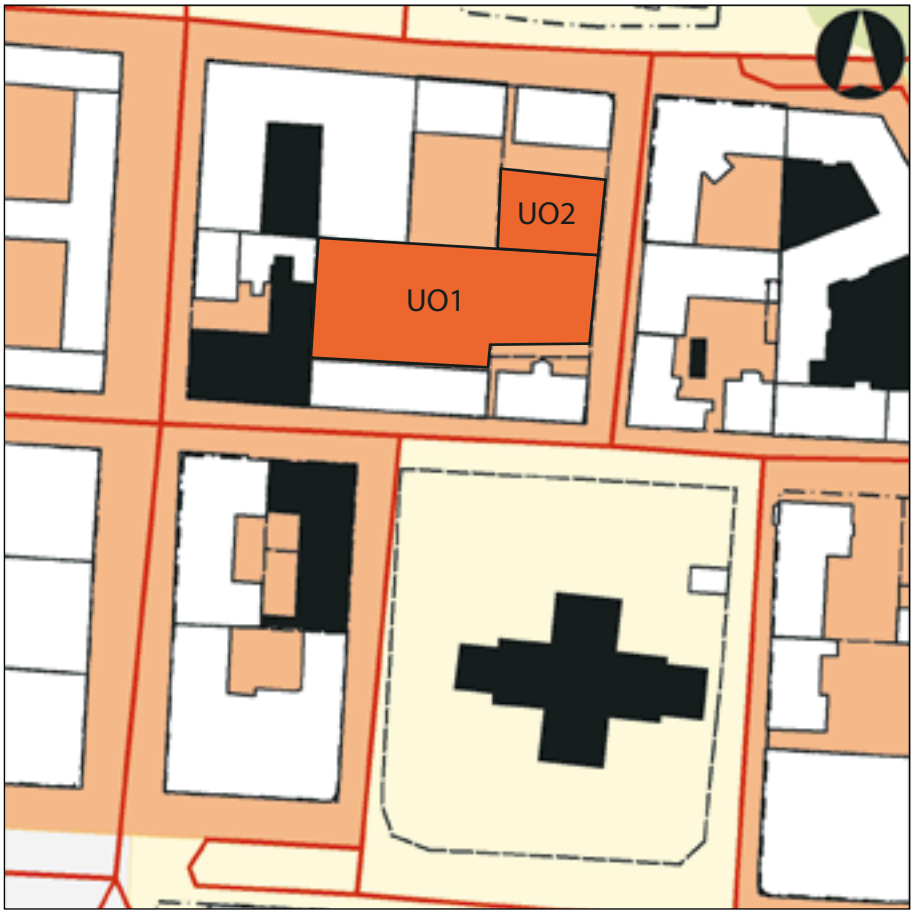

Figur 2. Delområdena 1 och 2 markerade med rött. Skala 1:2 000.

Inledning

Arkeologgruppen i Örebro AB anlitades av Länsstyrelsen i Värmland i samband med att PEAB Sverige AB skulle bygga nya bostadshus i kvarteret Tingvallastaden i Karlstad. Sammanlagt utfördes tre arkeologiska undersökningar inom kvarteret. Undersökningarna inleddes med en förundersökning som ledde till två separata särskilda arkeologiska undersökningar, så kallade slutundersökningar. De arkeologiska undersökningarna bekostades av PEAB Sverige AB.

Kvarteret Tingvallastaden är beläget inom fornlämning RAÄ Karlstad 30:1 som utgörs av stadslager. Den arkeologiska förundersökningen genomfördes under våren 2011 och den första slutundersökningen på delområde 1 utfördes våren och sommaren 2011. Den andra slutundersökningen i delområde 2 genomfördes våren 2012. Förundersökningen och slutundersökningen av delområde 1 beslutades genom direktval av Länsstyrelsen medan slutundersökningen av delområde 2 utfördes efter att Länsstyrelsen genomfört ett anbudsförfarande.

Denna rapport innehåller resultaten från den arkeologiska förundersökningen och de två särskilda arkeologiska undersökningarna (slutundersökningarna). Ansvarig för de arkeologiska undersökningarna samt rapportarbetet var Ebba Knabe.

För att underlätta läsandet, då rapporten innehåller resultaten från både förundersökningen och slutundersökningarna, har dessa redovisats separat medan tolkningarna är övergripande. De arkeologiska slutundersökningarna bygger på resultaten från förundersökningen och det har därför varit av vikt att resultaten från förundersökningen föregår och förklarar varför en slutundersökning kom till stånd. De inledande kapitlen som rör fornlämningsmiljön och tidigare undersökningar är däremot relevanta för båda undersökningarna.

Bakgrund och kulturmiljö

Samhälle

Den tid vi rör oss i berör till stor del 1600-talet. Det är en dynamisk tid med många förändringar i samhället som kan sammanfattas som en modernisering. Trots omfattande krigföring, fattigdom och enorma orättvisor, så ses det som en föränderlig och optimistisk period där bland annat gruvnäringen i landet blomstrar. Det är en expansionsperiod, där många nya städer anläggs, naturligtvis med ett bakomliggande politiskt syfte, bland annat att få allt hantverk till städerna med ett skattepolitiskt mål i bakgrunden. Den del av befolkningen som är skattlagd lider svårt under alla nya skatter och avgifter som staten kräver.

Förändringar sker i lagstiftningen och den efterlevs och följs upp på ett nytt vis, tvistemål och oförrätter förhandlas i tinget och bedöms enligt lagens föreskrifter. Arkeologiskt märks att keramiken blir en allt mer dominerande fyndkategori. Om detta hänger samman med regler i renhållning eller är ett resultat av ett förändrat konsumtionsmönster måste studeras. Vi vet att keramik mer och mer blir en massvara. Fabriker för masstillverkning startas och längre fram i tiden sker förändringar i det dukade bordet som innebär fler och mer varierade kärl. Även variationen i godstyper ändras och det kan vara intressant att studera och diskutera de olika godstyperna ur ett socialt perspektiv, till exempel hur andelen fajans fördelar sig mellan stad och landsbygd och inom olika delar av staden. Förändringar sker också inom gravskick, där gravgåvor återigen blir vanligare. Influenserna från Mellaneuropa växer sig starkare och kan studeras i mode, byggnation och glas.

Stormaktstiden påverkade staden och stadsplaneringen. Det är ett stadsbyggande av internationell rang och stil som äger rum där vi kan notera städernas moderna utformning med gatunät, öppna platser och tomtindelning samt dess anpassning till platsens topografi. Dessa komponenter är grunddragen i stadens fysiska form och de mest långlivade strukturerna som utgör en naturlig bas för analys av stadens fysiska lämningar och för förståelsen av omgivningen. Planstrukturens utvecklingsstadier och förändringar är kanske den tydligaste yttringen för stadens historia och för de intentioner man haft från statsmakternas och det lokala styrets sida. Det är också en spännande och omvälvande tid då grunden till vårt eget samhälle läggs och som har stor betydelse för förståelsen av dagens samhälle.

Stad

Kvarteret Tingvallastaden ligger i de centrala delarna av dagens Karlstad och invid Klarälvens deltamynning i Vänern. Vid deltaområden tillförs sand successivt, vilket ständigt förändrar naturmiljön och formar nya landområden. Området för Karlstad centrum var inte beboeligt före år 0 och Sandgrundsudden bildades först under 1800-talet.

De äldsta konstruktioner som har påträffats i Karlstad är från medeltid. Karlstad fanns då inte som stad, men marknads- och tingsplatsen Tingvalla ses som Karlstads föregångare. Det äldsta dokumentet där ”Thingwalla” omnämns är från slutet av 1200-talet, då en kyrkoherde Laurencius Arwidi omtalas. Tingvalla nämns i ytterligare ett 60-tal medeltida handlingar som en centralort och gemensam mötesplats för värmlänningar. Att Tingvalla var en betydande ort framgår då fler än 30 medeltida dokument utfärdades där mellan åren 1347 och 1520. Trots det är de materiella lämningarna från Tingvalla få.

Karlstad grundades, och fick stadsprivilegier, år 1584 av hertig Karl som nytt centrum i Värmland. Den ersatte staden Bro som fick stadsprivilegier år 1582, vilka sedermera drogs in i samband med Karlstads grundande (Ahlberg 2005). På platsen anlades senare Kristinehamn. Tingvalla socken omnämns för första gången år 1347 (Nygren 1934).

Medeltida lämningar har hittats runt den gamla kyrkplatsen som var belägen där rådhuset ligger idag. Ett stolpburet hus som grävdes fram i kvarteret Druvan har daterats till medeltid och alldeles intill Rådhuset finns en datering till 1500-talets början (Karlsson & Knabe 2006; Karlsson & Wallbom 2007). Då inre hamnen muddrades på 1940-talet hittades ett svärd daterat till 1400-talet. I kvarteret Druvan fanns spår efter boskapsskötsel under tidig medeltid. Området användes som betesmark innan någon bebyggelseetablering hade skett (Karlsson & Knabe 2006).

Kvarteret Tingvallastaden ligger delvis inom de ägor som ingått i den Kungsgård som legat på Lagberget, området där dagens domkyrka är belägen. Inga lämningar från kungsgården har hittats, däremot ett lösfynd i form av ett krön till en kakelugn med Hertig Karls sigill (muntlig uppgift Anders Hillgren).

Tidigare undersökningar

Ett antal arkeologiska undersökningar har gjorts som delvis visar stadens expansion, men här nämns endast de som är relevanta för undersökningsområdet.

De arkeologiska resultaten från kvarteret Druvan pekar på en etablering runt år 1600–1630 (Karlsson & Knabe 2006). Tiden för bebyggelseexpansionen stöds av undersökningar vid Järnvägsgatan, Älvgatan och i kvarteret Örnen. Särskilt undersökningen i kvarteret Örnen gav intressanta resultat, där ett annorlunda byggnadsskick med en mer gedigen markberedning än i de södra delarna av staden noterades (Karlsson 2006). Detta kan indikera en högre status eller annat byggnadstekniskt inflytande. Undersökningarna i kvarteret Björnen och Mercurius visar att bebyggelsen där är från andra hälften av 1600-talet vilket är något senare än i kvarteret Druvan (Lundh 1994; Ängeby 1995; Wallbom 2006).

Mellan åren 1991 och 1993 för- och slutundersöktes delar av fastigheten Freja 7 i kvarterets nordvästra del (Gunnarsson och Olsson 1994). Undersökningarna resulterade i en mängd slaktavfall samt fynd av keramik, glas, kritpipsfragment och skor. Ett mynt från år 1659 återfanns i en flätverkskonstruktion med en stenpackning som har tolkats som att den haft en dränerande funktion. Inga byggnadslämningar kunde påvisas och området bedömdes ha varit en plats för slakt och avfall i stadens utkant.

År 2005 undersöktes delar av Östra Torggatan som gränsar till kvarteret Freja (Wallbom 2006). Undersökningarna visade att det vid 1600-talets andra hälft funnits någon form av byggnad, troligen ett fähus eller en ekonomibyggnad, men att bostadsbebyggelsen främst kan kopplas till 1700-talet. Bebyggelsen från slutet av 1600-talet bedöms ha rivits i samband med branden år 1719. Byggnadsresterna visade dock inga spår av branden, utan överlagrades direkt av den efterföljande bebyggelsen som däremot bar spår av att ha brunnit vid 1752 års brand. En yngsta bebyggelsefas kunde spåras och grovt dateras till perioden mellan 1752 och 1800-talets början eller första hälft, då den intilliggande gatan breddades.

Figur 3. Karta med kvartersnamnen.

Kvarteret Tingvallastaden

Av betydelse för vårt delområde 2 är resultaten av den arkeologiska utgrävningen i kvarteret Lantmätaren. Här utförde Värmlands Museum år 2010 en arkeologisk förundersökning, med efterföljande delslutundersökning. Här konstaterades att det först under 1700-talet började anläggas tomter i området och att ytan dessförinnan använts som soptipp. Bland de mindre ingrepp som skett i det aktuella undersökningsområdets närhet finns en mindre schaktningsövervakning i kvarteret Lantmätaren, där endast material från andra hälften av 1800-talet iakttogs. I kvarteret Enigheten och Väktaren, väster om Domkyrkan, utfördes en arkeologisk undersökning vid mitten av 1900-talet och då konstaterades både kulturlager och rustbäddar. Under samma tid påträffades gravar från 1700-talet under markarbeten invid Domkyrkan. Där noterades också delar av en mur och stenläggning (Gunnarsson 1992).

År 2011 undersöktes en del av kvarteret Freja och där hittades rester av en keramikverkstad vars äldsta delar kunde dateras till åtminstone 1600-talets första hälft. Området ligger öster om Dikesgatan, som troligtvis utgjort gränsen mellan staden och kungsgården. En tolkning är att keramikverkstaden har ingått i kungsgårdens ägor men läget i stadens utkant kan också bero på att man gärna förlade eldfarlig verksamhet utanför bebyggelsen (Knabe m. fl. 2013).

Sammanfattningsvis visar det nuvarande forskningsläget att den äldsta bebyggelsen finns norr om och runt platsen för den gamla kyrkan, det vill säga vid nuvarande rådhus, och att bebyggelseexpansionen sker från väster med Klarälven som riktlinje och sen österut (Karlsson 2008).

Syfte

De arkeologiska undersökningarna hade, till följd av de olika stegen i handläggningsprocessen, något olika syften. Av den anledningen redovisas syftena för förundersökningen och de två slutundersökningarna separat.

Förundersökningen

Förundersökningsresultaten skulle klargöra och skapa ett underlag för Länsstyrelsens bedömning av behovet av en särskild arkeologisk undersökning. Resultaten skulle även ligga till grund för bestämning av inriktning och omfattning vid en eventuell fortsättning. Detta innebar att lämningen skulle beskrivas avseende fysisk begränsning, omfattning och sammansättning, preliminärt dateras, samt att dess vetenskapliga och pedagogiska kunskapspotential skulle beskrivas.

Inför förundersökningen ställdes ett antal frågeställningar upp och resultaten visade att det fanns potential att besvara flertalet av dessa.

- *Kan vi spåra den moderna stadsplanen? Förhoppningen är att vi kommer att påträffa äldre gatusträckningar.*
- *Kan den nya lagstiftningen som trädde i kraft på 1600-talet spåras i det arkeologiska materialet? Avseende byggnadsskick, sophantering med mera.*
- *Hur har man disponerat tomten över tid? Hur var byggnaderna på tomten placerade? Hur är de placerade i förhållande till latriner och brunnar? Hur ser bakgårdsmiljön ut, finns det trädgårdar, sopgropar?*
- *Hur är tomtgränserna markerade? Hur skiljde man mitt från ditt?*
- *Går det att spåra internationell påverkan och/eller inflytande? Kulturlagerna kan innehålla fynd som importerat glas, fajans, porslin och keramik men även inhemsk produktion kan ha påverkats av importerad teknik.*
- *Hur syns markberedningen inför tomtläggning av kvarteret?*
- *Finns det lämningar från kungsgården?*
- *Finns lämningar från Karlstads föregångare, Tingvalla?*

På kartan från år 1646 berörs områdets centrala del av ett till synes oreglerat markområde i nord-sydlig riktning mellan de mer eller mindre tydligt markerade kvarteren.

På kartan från år 1696 ges en annan bild. Kartan visar en reglerad kvartersindelning med bredare och rakare gator. Delområde 1 berörde fem tomter, varav fyra i sin helhet (tomt 20, 21, 22, 23 och del av 24), och en del av Stora Herrgårdsgatan. Dessutom berördes två tomter på delområde 2, norr om Stora Herrgårdsgatan (tomt 16 och 17).

Förundersökningsområdet var större än det område som blev aktuellt för slutundersökningen och berörde tomter både norr och söder om Herrgårdsgatan.

Slutundersökningarna

Det övergripande syftet med de särskilda undersökningarna var att öka kunskapen om ett område i Karlstad som är relativt outforskat och att de tillsammans med tidigare undersökningar ska generera ny kunskap.

Undersökningsområdena berör profan miljö, stadstomter och gatusträckningar. För att på bästa sätt fånga upp vardagslivets strukturer arbetar vi med ett underifrånperspektiv, till skillnad från de skrivna källorna där de flesta människor främst betraktades uppifrån, från ett myndighetsperspektiv eller ”uppifrånperspektiv”. Arkeologin har alltså en möjlighet att studera de konkreta materiella lämningarna ur ett ”underifrånperspektiv”.

Viktigt var att arbeta med begreppen kontext – grupp – hushåll – miljö, det vill säga att utifrån de arkeologiska lämningarna bygga upp en miljö . Miljöerna kan sedan ligga till grund för lokala och regionala jämförelser över tid och rum i ett försök att se stadens helhet. Genom att hushållet och dess invånare får en definierad benämning kopplad till ett materiellt innehåll som exempelvis föremålsbestånd och byggnadsskick, jämte immateriella aspekter som utnyttjande och disposition av tomten och rörelsemönster inom den, kan olika miljöer jämföras med varandra, både i samtiden, över skeden och mellan platser.

Med begreppet ”hushåll” menar vi en socialt och sannolikt juridiskt avgränsad samlevnadsform som bildar en ekonomisk enhet ur försörjningssynpunkt. I staden kan detta ses som en tomt och dess invånare. Viktigt är att ett hushåll kan avgränsas gentemot både samtida, föregående och efterkommande hushåll. Här är studiet av gränser inom undersökningsytan viktig och att man kan få en uppfattning om ”avstånd, riktningar och rörelsemönster” i förhållande till andra tomter och gatumark. När hushållet är avgränsat i rummet och dess brukstid är fastställd är förhoppningen att kunna spåra invånarna och deras sociala status och näring, vilket kan fångas upp i byggnadsskick och föremålsbestånd.

Begreppet miljö rymmer både rumsliga och sociala aspekter. Rent rumsligt kan miljön studeras på olika nivåer: staden som ett lokalt och regionalt centrum, stadsdelarnas olika och i viss mån åtskilda miljöer, kvarterens indelning och utnyttjande, det enskilda hushållet och slutligen olika delar av hushållet. Den sociala aspekten kan närmast ses som rumsliga avgränsningar, med skillnader mellan olika miljöer som exempelvis bodar och/eller hantverksplatser, residens och miljöer som kan definieras som hushåll. Dessa tillsammans bildar ett brett socialt spektrum med alltifrån frälsegårdar till stadens fattigaste tomtägare.

De specifika frågeställningar som kopplades till delområde 1 var till stor del samma som inför förundersökningen. I och med att behovet av slutundersökningar förelåg gavs möjligheten att arbeta vidare med och fördjupa kunskapen kring de frågeställningar som utarbetats redan inför förundersökningen. Följande specifika frågeställningar fanns kopplade till slutundersökningen av område 1:

- *Hur har man disponerat tomterna över tid? Hur är byggnaderna på tomten placerade? Hur är de placerade i förhållande till latriner och brunnar?*
- *Hur ser bakgårdsmiljön ut, finns det trädgårdar?*
- *Hur är kvarteret och tomterna disponerade i jämförelse med tidigare undersökta tomter som också legat i utkanten av den dåtida staden?*
- *Hur har man hanterat sina sopor i kvarteret Tingvallastaden? Har man använt den stora avfallsdeponin i kvarteret bredvid eller har man haft sop- och latringropar på tomten?*
- *Hur är tomtgränserna markerade? Hur skiljer man på mitt och ditt?*
- *Går det att spåra internationell påverkan och/eller inflytande?*
- *Hur syns markberedningen inför tomtläggningen av kvarteret och hur har man anpassat tomterna efter topografin?*
- *Finns det lämningar från kungsgården och/eller Karlstads föregångare Tingvalla?*

Med hänsyn till resultaten från slutundersökningen i delområde 1 tillkom ytterligare frågeställningar inför utgrävningen av delområde 2. Konkreta frågeställningar var förutom de tidigare även följande:

- *När etablerades bebyggelse i området? Dateringar från delområde 1 visar att det kan finnas tidig etablering i området.*
- *Vilka möjligheter/problem har de boende haft av återkommande översvämningar?*
- *Vad representerar bebyggelselämningarna, vilken funktion har de haft?*
- *Går det att identifiera tomtägarna och/eller de boende på tomterna och vilka sociala skillnader finns det mellan tomterna och i förhållande till övriga delar av staden? Har det funnits grannsamverkan mellan tomterna och går det att spåra de boendes relation till det privata och offentliga? Det här kan till exempel återspeglas av att man haft gemensam brunn eller var på tomten latrinen var placerad. Går det att spåra den ovan diskuterade statusförändringen i det arkeologiska materialet?*

Kvarteret Tingvallastaden

Metod och analyser

Metod

Förundersökningsskedet innebar metodiskt att ett antal sökschakt och ytor grävdes med grävmaskin i syfte att avgöra om det fanns bevarade kulturlager och konstruktioner. Maskinschaktning skedde ner till bevarade kulturlager och konstruktioner som sedan rensades för hand. Dessa beskrevs, karaktäriserades och daterades. Schakten förlades till de delar av området som bedömdes ha störst potential att rymma bevarade lämningar. Störningar tömdes för att bedöma karaktären på bevarade kulturlager. Även större ytor togs upp för att skapa ett bättre underlag för tolkning och bedömning av fornlämningens bevarandegrad och kunskapspotential.

Fyndmaterialet gav goda dateringsramar och därför ansågs det inte nödvändigt med några naturvetenskapliga analyser i dateringssyfte från förundersökningsskedet.

Slutundersökningarna eftersträvade en kontextuell metod, vilken helt klart är den lämpligaste undersöknings- och dokumentationsmetoden vid historisk arkeologi. Med kontextuell metod avses utgrävning och dokumentation av stratigrafiska enheter. Alla arkeologiska objekt sågs som en stratigrafisk enhet där deras rumsliga utbredning, innehåll och tillkomstsätt dokumenterades, grävdes och sattes i sammanhang till varandra.

Grävmetoder anpassades till huruvida de arkeologiska kontexterna var primär-, sekundär-, eller tertiärdeponerade och följande metoder användes för slutundersökningarna:

- *handgrävning med skärslev*
- *handgrävning med skyffel eller hacka*
- *anpassad fingrävning med maskin, det vill säga att maskinen gräver i tunna skikt om cirka 5 centimeter*
- *maskinschaktning användes där det var befogat, till exempel tjocka planerings- och svämlager, sentida fyllnadslager, störda partier och liknande.*

Slutundersökningarna genomfördes med kontinuerligt maskinstöd. Med hjälp av grävmaskin frilades konstruktioner och enhetliga nivåer. De handrensades och dokumenterades för att sedan schaktas bort under arkeologisk övervakning till nästa nivå av konstruktioner. Schaktningen genomfördes med grävmaskin med rotortilt som tillhandahölls av företagaren, PEAB Sverige AB, som också ansvarade för bortforsling av schaktmassorna. Maskinstödet gjorde utgrävningen genomförbar, men en nackdel var att det krävdes färdvägar och ibland fick arkeologiska värden ge vika för logistiken.

Samtliga kontexter mättes in digitalt med totalstation. I förekommande fall användes alternativa metoder för dokumentation som handritning med efterföljande digitalisering. All inmätning gjordes i SWEREF 99 TM. Beskrivningar av arkeologiska kontexter, konstruktioner och/eller anläggningar gjordes skriftligt och upprättades på kontextblanketter speciellt framtagna för stadsarkeologiska utgrävningar.

De digitala inmätningarna fördes över i det digitala dokumentationssystemet Intrasis (se http://www.intrasis.com för vidare presentation).

Dokumentationen omfattar således digital inmätning av schakt och påträffade arkeologiska kontexter, samt en digital hantering av geografisk information, fynd, prover, foton och registrerade kontexter.

Anläggningar och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. De som krävde en mer detaljerad dokumentation för tolkning och redovisning dokumenterades även med planritning i skala 1:20. Sektionsritningar inom ytan framställdes endast där de ansågs bidra med information som inte kunde erhållas ur plandokumentationen. Även vissa schaktväggar dokumenterades.

Grävning, dokumentation och uppföljning av stratigrafisk matris gjordes kontinuerligt, liksom daglig säkerhetskopiering av det digitala dokumentationsmaterialet.

Vid den digitala dokumentationen i fält användes en totalstation av typen Trimble. Överföring, lagring och registrering av fältdata gjordes i Intrasis. Analys av fältdata har gjorts i programmen Intrasis Analysis och ArcGis.

Inga analyser togs under förundersökningsskedet men inför slutundersökningarna beräknades prover tas för datering och miljöbeskrivning.

GEOARKEOLOGI

Provtagning skedde från prioriterade kontexter som eventuellt kunde svara på frågor om djurhållning, latriner, lokal flora och de olika byggnadernas funktion. Totalt analyserades 18 prover av FD Jens Heimdahl, RAÄ UV Mitt.

DENDROKRONOLOGI

Förundersökningen visade att det fanns få möjligheter att påträffa bevarat trä i skick för att kunna användas för dendrokronologisk datering. Vid slutundersökningsskedet påträffades dock en väl bevarad träanläggning som det visade sig möjligt att datera med hjälp av dendrokronologisk metod. Hans Linderson vid Laboratoriet för Vedanatomi, Lunds Universitet, anlitades för den dendrokronologiska analysen.

OSTEOLOGI

Endast fältmässig bedömning gjordes av det osteologiska materialet. I huvudsak koncentrerades bedömningen på huruvida det var mat-eller slaktavfall.

VEDART- OCH ^{14}C-PROVER

Sammanlagt skickades sex prover för vedartsanalys, men framförallt för att urskilja bästa material för att skicka till ^{14}C-analys. Vedartsanalysen genomfördes av Ulf Strucke, RAÄ UV Mitt. Två prover valdes ut och skickades till Ångströmslaboratoriet i Uppsala, där Göran Possnert och Ingela Sundström analyserade dem. Båda proverna härrörde från undersökningsområde 1, i dess äldsta lager och båda fick datering till äldre järnålder.

GLAS OCH KERAMIKANALYS

En relativt stor mängd glas hittades och därför valdes två relevanta kontexter ut för närmare studier (KG 4 och KG 9) som tillsammans med keramikanalysen diskuteras under kapitlet ”Det dukade bordet”. Keramiken analyserades även den utifrån utvalda kontextgrupper. Glasanalysen har gjorts av Annica Ramström och keramikanalysen av Helmut Bergold, båda vid Arkeologgruppen i Örebro AB.

KRITPIPSANALYS

Ett stort antal delar av kritpipor grävdes upp i undersökningsområdena. Särskilt piporna från område 1 utmärkte sig för att vara av tidig typ men även dekorativa. Kritpipsanalysen har utförts på ett utvalt material om 29 fynd av Arne Åkerhagen, Tobaks- & Tändsticksmuseum, Stockholm.

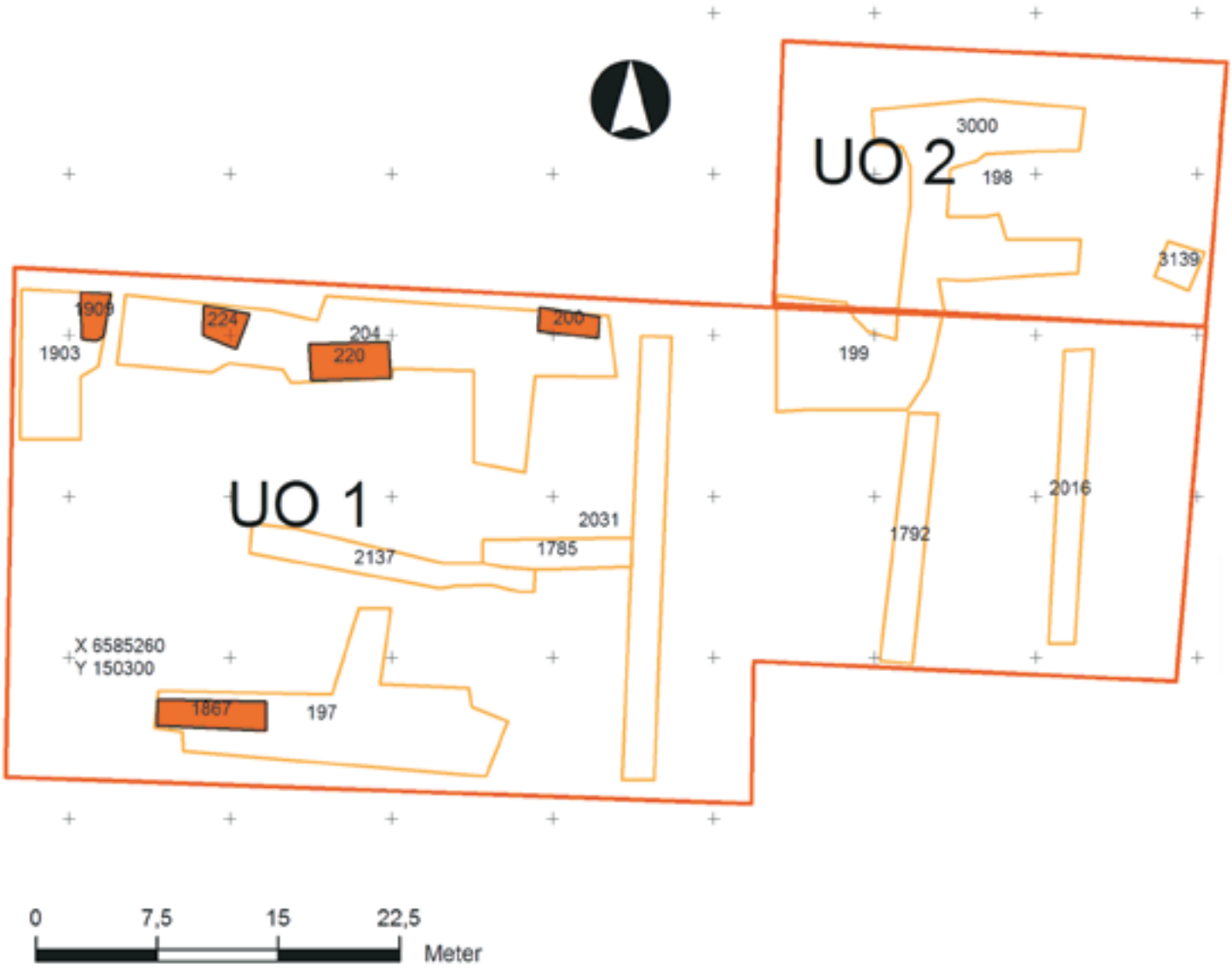

Figur 4. Översiktsplan med förundersökningsschakten. Skala 1:400.

Figur 5. I ett tjockt sandlager låg en rad med stenar som sannolikt utgör en mittmarkering i Stora Herrgårdsgatan. Här syns en bit av raden A252. Foto taget från öster av Arkeologgruppen.

Förundersökningsresultat

Undersökningsområdet ligger på en av Karlstads uppstickande bergsknallar, vilket medför att området sluttar kraftigt mot väster. Nivåskillnaden mellan områdets östra och västra del är fem meter, vilket har resulterat i omfattande markarbeten och att många av de lager som finns inom ytan är utfyllnadsmassor.

Delområde 1
SCHAKTEN

I området grävdes åtta schakt eller ytor med en varierande storlek mellan ungefär 20 och 150 kvadratmeter, dessutom grävdes fem djupschakt i tre av huvudschakten. Schakten lades jämnt fördelade över ytan, dels för att avgränsa lämningarna, dels för att försöka fånga tomtgränser i den mån de var kända. Plan över schakten finns på nästa uppslag, figur 6a–6b.

I området fanns två stora störningar varav en av dem låg i områdets västra del. Störningens yta uppgår till omkring 250 kvdratmeter. Den andra störningen, som var betydligt mer omfattande berörde näst intill 1/3 av den totala ytan, området låg på det högre partiet i undersökningsområdets sydöstra del. Det har varit platsen för en större byggnad, ett tryckeri, men området innehöll även berg i dagen.

Schakt 197

Vid sluttningen intill berget drogs ett schakt i öst-västlig riktning för att klargöra hur långt österut lämningarna sträckte sig. Schaktet var 22x5 meter stort med en 5,5 meter lång förlängning mot norr, det vill säga en yta om cirka 124 kvdratmeter. I schaktets södra del fanns ett stort fundament, A3158, byggt av stora sprängda stenar låg. Under detta återfanns en markhorisont, A3164, som överensstämde med den som återfanns i schakt 204 och ett flisigt lager, A1840.

I schaktets västra del fanns rester av en enklare träkonstruktion, A1210, som åtminstone delvis vilat på stensyllar, A1214.

Schakt 204

Schaktet drogs i öst-västlig riktning i områdets norra del, det vill säga väster om berget, i syfte att fånga upp tomtstrukturer. Schaktet var cirka 150 kvadratmeter eller 30,5x5 meter stort med en 6,5x3,5 meter stor utlöpare mot söder. Ganska snart under dagens marknivå påträffades lämningar. En längre stenrad följde i princip hela schaktets längd. Den var uppbyggd med rundade och flata stenar som mer eller mindre låg parallellt, ibland i två skift (A252 och A1220). Stenraden låg i ett sandlager som liksom stenraden följde hela schaktets längd.

Tre mindre, men djupare schakt drogs i syfte att fånga upp stratigrafin, schakt 200, 220 och 224. I schakt 200 kunde ett flertal lager iakttas till ett djup om två meter. Flertalet av lagren bestod av påförd sand där markhorisonter kunde konstateras.

I den södra förlängningen återfanns en träkonstruktion som var 6,8x0,8 meter lång i nord-sydlig riktning. Konstruktionen var uppbyggd av sex grovt huggna brädor där den västligaste stod på högkant. Under fanns grusig sand och mot öster anslöt konstruktionen mot A1601 som bestod av ett kompakt lager. Mot väster anslöt konstruktionen dels mot en dåligt bevarad stenpackning, A1526, med sättsandslager, dels mot stenar, A1609, som troligen utgjorde resterna av en husgrund.

I schaktet gick ett flertal VA-ledningar i öst-västlig riktning med kopplingar i nord-sydlig riktning.

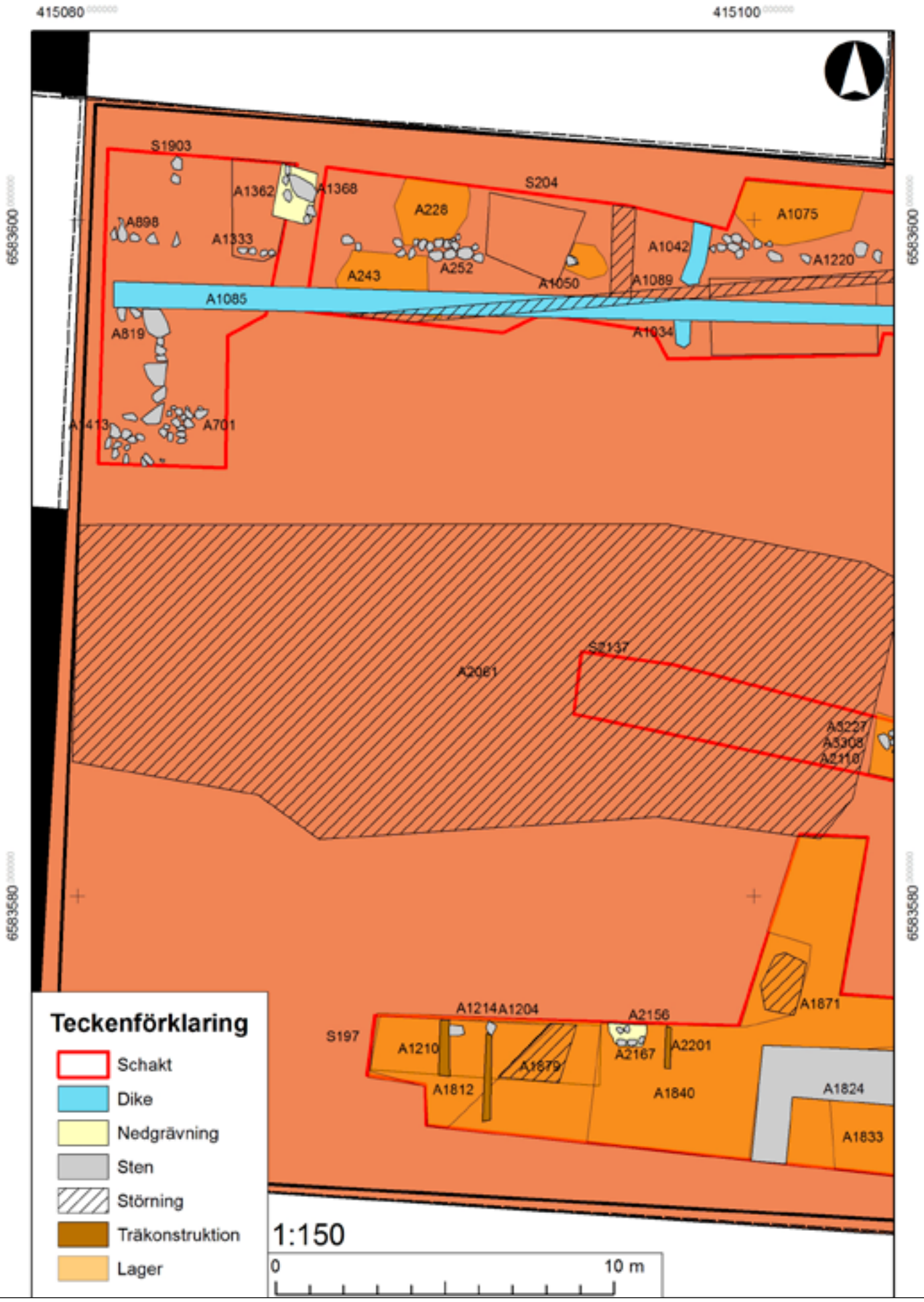

Figur 6 a–b) Översiktsplan med inmätta kontexter från väster till öster i område 1.Skala 1:150.

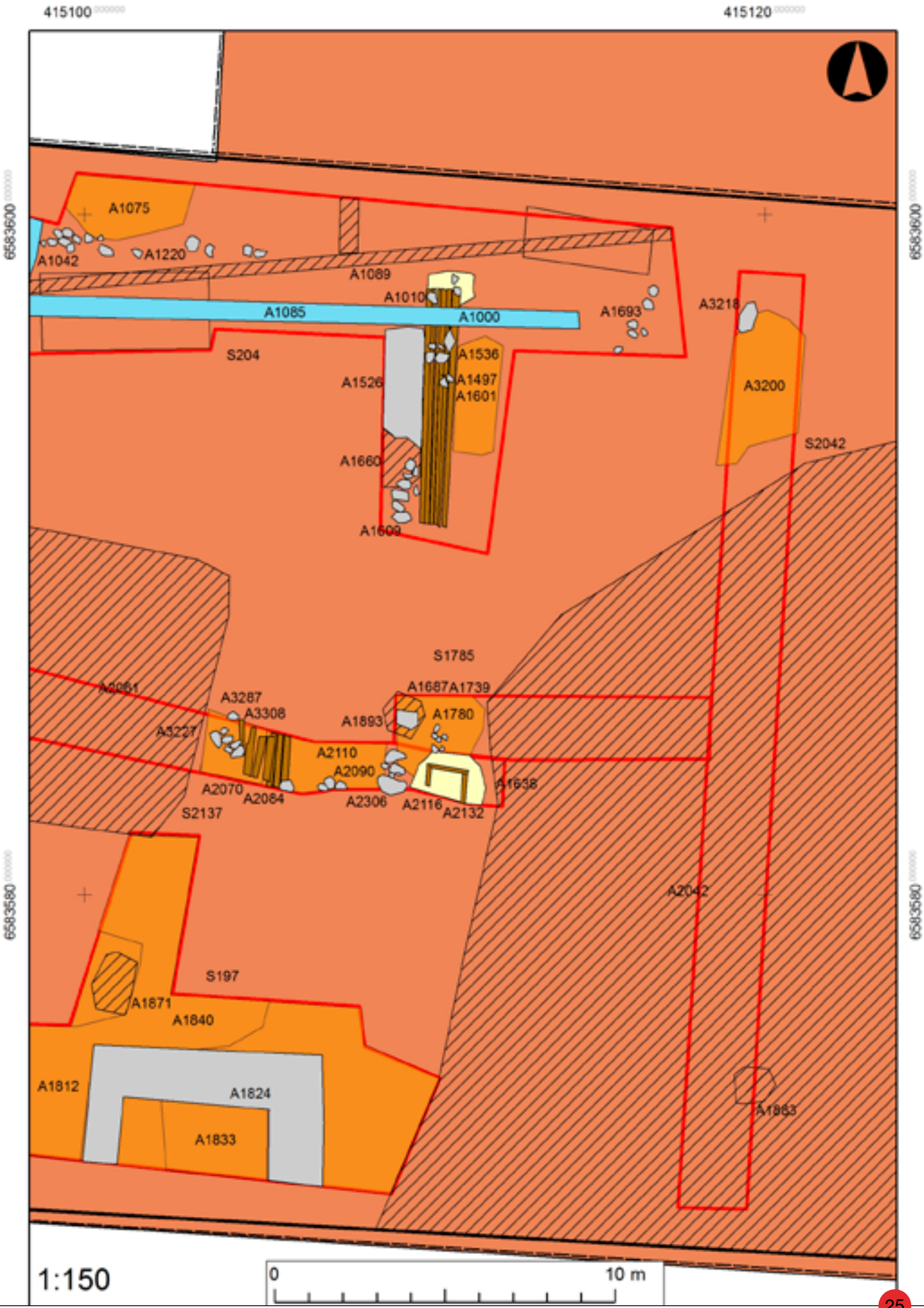
415100
415120
6583600
6583580
A1075
A1042
A1220
A1089
A1010
A1085
A1000
A1693
A3218
S204
A1536
A1526
A1497
A1601
A3200
S2042
A1660
A1609
S1785
A2061
A3287
A3308
A1687
A1739
A1893
A1780
A3227
A2110
A2090
A1638
A2070
A2084
A2306
A2116
A2132
S2137
A2042
S197
A1871
A1840
A1812
A1824
A1833
A1863
1:150
0
10 m

Figur 7. De två fundamenten i områdets västra del. A819 ligger åt vänster medan A898 syns i bildens högra del. Foto taget från sydöst av Arkeologgruppen AB.

Schakt 1903

Schaktet lades i undersökningsområdets nordvästra hörn och var 10x5 meter i nord-sydlig riktning, det vill säga cirka 50 kvadratmeter stort. I schaktets nordvästra del grävdes ett djupschakt, schakt 1909, för att få en uppskattning om stratigrafin.

I schaktets västra del fanns delar av två fundament, A898 och A819, kvar från ett eller två hus som finns markerade på kartor från år 1882 och senare. Särskilt det norra, A898, fundamentet har skurit genom äldre lager med markhorisonter. Fundamenten låg på sandlager som innehöll fynd från 1700-talet.

Direkt i anslutning till A819 i dess södra del fanns en stenpackning eller ett fundament bestående av glest lagda flathuggna stenar.

I schaktet fanns även en vällagd stenpackning, A701, som var något välvd och hade en ränna i nord-sydlig riktning. Stenpackningen var 1,6x1,2 meter stor och fortsatte in under A819 och A1413.

Djupschaktet, 1909, visade att det fanns äldre nivåer med bevarade lämningar. Under ett tjockt sandlager, det som stenfundamenten låg på, låg en rad med stenar, A1333. Den bestod av cirka 0,3–0,4 meter stora rundade stenar. Förlängningen av den, A252 och A1220, fanns i schakt 204.

Schakt 1785

Schaktet drogs i öst-västlig riktning i syfte att avgränsa lämningarna. Schaktet var 10 meter långt och 2 meter brett. I schaktets östra del kunde det konstateras att

Figur 8. Stenpackningen A701 sedd från öster. Foto taget av Arkeologgruppen AB.

fornlämningen var helt borta på grund av senare tids markarbeten. I schaktets västra del låg en sten tolkad som en syllsten, A16987. Upp mot stenen låg ett flislager, A1780.

Schakt 1796

I anslutning till bergsknallen drogs ett 30x2 meter långt schakt i nord-sydlig riktning. Tillsammans med schakt 1785 kan markarbetena inför yngre tids byggnationer ses som en båge över ytans sydöstra del. I schaktets norra del kunde ett träflislager, A3200 innehållande passglas, stengods av Westerwaldtyp samt en mängd rödgods och ben fastställas. I schaktets norra del fanns en trolig syllsten, A3218.

I schaktets södra del påträffades ett träflislager, A1780, och en cirka 0,6 meter stor sannolik syllsten, A1687.

Schakt 1792 och 2016

Schakten drogs parallellt i nord-sydlig riktning uppe på berget där Nermanska tryckeriet har legat. Schakten var cirka 15 meter långa, eller en yta motsvarande omkring 30m^2. Det kunde konstateras att det enbart fanns sprängt berg under raseringsmassorna.

Schakt 2137

Schaktet drogs i anslutning till schakt 1796 i syfte att fånga upp begränsningen av lämningarna i schakt 1796.

I schaktets östra del fanns en större nedgrävning, A2116, sannolikt en brunn, som uppskattningsvis hade en diameter om 1,3 meter och var fylld med humös sand. Centralt i nedgrävningen fanns en

Figur 9. Brunnens fyllning avtecknade sig tydligt mot nedgrävningens ljusa sand. Foto taget från norr av Arkeologgruppen AB.

Figur 10. Det sotiga lagret, A2110. I bilden syns också rester av brädgolvet. Foto från öster taget av Arkeologgruppen AB.

fyrkantig, timrad konstruktion, A1683, av trälängder som var 1,3 meter långa och 0,15 meter breda. I träkonstruktionens fyllning, A2132, hittades keramik som kan härledas till 1700-talet. I nedgrävningens fyllning däremot kunde keramiken dateras till 1600-talets andra hälft.

Strax öster om brunnen fanns en rad med stenar, en syllstensrad, som sannolikt hör i hop med syllstenen i schakt 1796.

Träflislagret, A1780, i schakt 1796 fanns även i schakt 2137 och var skuret av brunnen.

Öster om syllstensraden fanns rester av ett brädgolv, A2070. På golvet hade ett lager avsatts sominnehöll mycket sot och kol, A2110. I anslutning till golvet fanns

stenar som sannolikt ingått i golvkonstruktionen. I schaktets västra förlängning var det förstört av senare tids byggnad.

TOMTERNA

Området berör tomterna med nummer 20–24 på 1696 års karta. Tomterna 20 och 21 går helt bort då marken idag består av berg.

Tomt 24

Endast en mindre del av tomten berördes. I områdets norra del fanns fundament kvar från ett eller två hus som finns med på kartor från och med år 1882. Särskilt det norra fundamentet har skurits genom äldre lager, men ett tunnare skikt marklager, cirka 0,05 meter tjocktfanns kvar. Fundamenten låg på sandlager som innehöll fynd från 1700-talet.

Tomt 23

Hela tomt 23, vilken också var den största tomten, berördes. Rakt genom tomten fanns en 24x7 meter stor störning.

På tomtens norra del låg en stenrad (A252, A1220 och A204) den bestod av stenar som låg två i bredd och i åtminstone två skift. Det övre skiftet låg i sand, möjligen samtida med fundamenten på tomt 24, och det undre låg i ett lager tolkat som en markhorisont med material daterat till 1600-talet. Mindre stenar fanns i anslutning till stenradens norra kant, troligen en rest av Stora Herrgårdsgatan. En alternativ tolkning är att den utgör grunden till ett hus som legat längs med gatan. Dock saknades anslutande väggar. Stenraden var i den västra delen anlagd på ett lager humös silt som tolkas som äldre odlingsjord. Under detta lager, norr om stenraden fanns ett lager innehållande en ansenlig mängd smidesslagg. Här återfanns också verktyg som en puns och en slipsten. Även andra järnföremål hittades, men deras funktion var svårbestämda. Möjligen rör det sig avfall från en smedja.

Söder om störningen fanns rester efter en träkonstruktion tolkad som en bod eller ett uthus.

På tomtens södra del syntes i den omfattande störningens vägg en enklare träbyggnad med plankgolv. I schaktväggen syntes också två tomtgränser. Det fanns omkring två meter lager av olika karaktär, påförda och avsatta. De avsatta lagren med konstruktioner var uppskattningsvis 0,5 meter tjocka. Genomsnittlig tjocklek på bebyggelseskiktet var omkring 0,25–0,30 meter.

Tomt 22

Tomt 22 var den tomt som var bäst bevarad. Här fanns rester av en kraftig grundmur och en intilliggande träspång. Huset syntes ligga med gaveln mot gatan. Spången ledde mot en brunn som låg centralt på tomten. I brunnens nedgrävning återfanns keramik av 1600-talstyp. Brunnen var fodrad med en timrad träkonstruktion. Väster om brunnen fanns syllstenar som sannolikt var rester av samma hus, men syllen var inte lika kraftig i den här delen. I anslutning till stenarna fanns rester av ett brädgolv. På golvet fanns rikligt med fynd av rödbrännande keramik. Fyndmaterial och konstruktioner antyder att den här delen har varit husets kök.
På tomtens nordöstra del fanns ett cirka 0,05-0,10 meter tjockt kulturlager innehållande fynd som passglas, stengods av Westerwaldtyp, ben och keramik av rödgods. Även en förhållandevis stor andel fönsterglas fanns i lagret. Lagret tolkades som ett marklager.

På tomt 22 uppskattades bebyggelseskiktet vara cirka 0,20–0,40 meter tjockt (bortsett från brunnen).

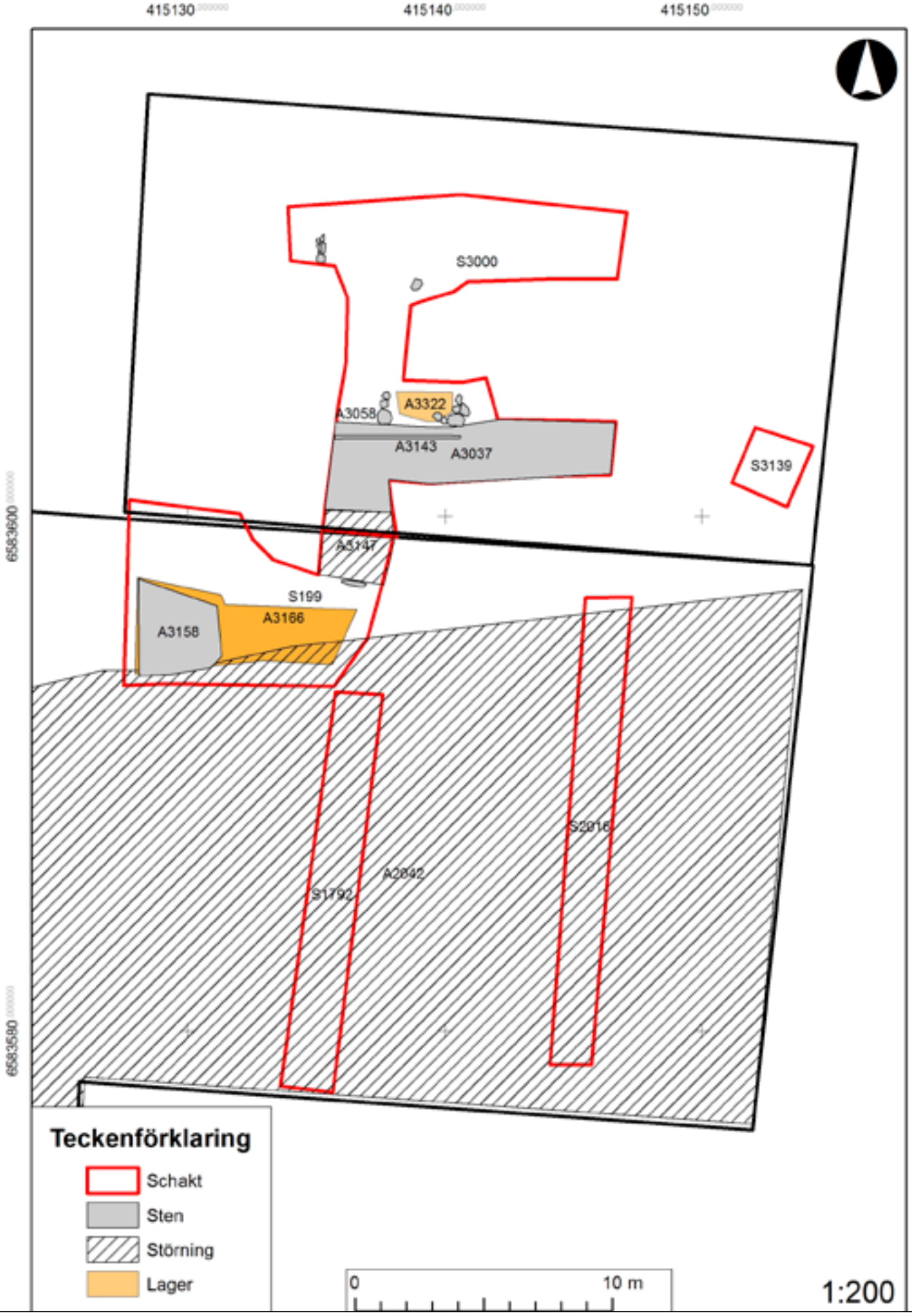

Figur 11. Översiktsplan område 2 med inmätta kontexter.

Delområde 2

Området ligger högt i förhållande till delområde 1, det skiljer cirka 5 meter. Områdets schaktvägg söderut, som blottlades då ett hisschakt tömdes, visade tydligt nivåskillnaden. Under ett lager sprängsten fanns ett flertal sandlager.

Området berör två tomter, nummer 15 och 16 enligt 1696 års karta. Särskilt tomt nummer 16 var av intresse då innehavaren Nils Bihl, som egentligen var åkare även höll krog. Enligt uppgift samlades stadens värsta slödder här och man gick aldrig gick riktigt säker i dess närhet. Tomt nummer 15 ägdes och beboddes av en hantverkare ”Bengt” (Lars Dahlgren 1939:20).

SCHAKT

Schakt 3000

Hela området var inte tillgängligt då förundersökningen utfördes. Ett område om cirka 100 kvadratmeter kunde därför inte undersökas. Utifrån resultat och de iakttagelser som gjordes kunde området dock beräknas vara intakt och inneha lämningar med hög bevarandegrad.

Schaktet var cirka 93 kvadratmeter stort och under cirka 0,5 meter tjocka bärlager fanns bevarade kulturlager och anläggningar inom i princip hela schaktet. Anläggningarna och kulturlagren visade en hög bevarandegrad och till skillnad från i delområde 1 så har få störningar korsat området.

Beräknat fanns cirka 0,6 meter kulturlager inom delområde 2. I södra delen fanns en stenpackning (A3037) med tydligt markerad droppränna (A3143) i öst-västlig riktning. I anslutning till stenpackningen fanns två rader med stenar, cirka 0,3–0,4 meter stora, som sannolikt var rester av ett spisfundament (A3058). Stenarna var täckta av ett sotigt lager (A3322). Stenpackningen och tillhörande fyndmaterial dateras till tiden runt sekelskiftet 1700–1800. Stenpackningen var vällagd och intakt i nästan hela schaktets längd. För att få en uppfattning om hur långt den sträckte sig, utan att ”klippa av” körvägen som användes till byggtransporter, grävdes en provgrop (schakt 3139) i undersökningsområdets östra del, men här återfanns ingen stenpackning. Stenpackningen sträckte sig minst 10 meter i öst-västlig riktning, men den kan vara upp till 23 meter lång. Den östra delen var avgrävd av en störning (A3147), men stenpackningen sträckte sig minst 3,5 meter i nord-sydlig riktning. Noterbart är att två rader av kullersten iakttogs i förundersökningschaktet 199 i delområde 1. Troligen markerar dessa norra delen av Stora Herrgårdsgatan, och stenpackningens södra gräns.

Norra delen av schaktet dominerades av lager som tolkats som marklager. En tomtgräns i nord-sydlig riktning kunde konstateras i form av ett dike med stolpar. Här hittades ett mynt präglat under Fredrik I regeringstid (1720–1751). Fem meter öster om tomtgränsen saknades kulturlager. På kartan från år 1882 finns en byggnad markerad på platsen. Inga spår efter byggnaden kunde iakttas i schaktet.

Väster om tomtgränsen fanns byggnadsrester som fortsätter in i schaktväggen. Byggnadsresten (A20) bestod av på varandra liggande flata stenar som överst bildade en stenrad i nord-sydlig riktning. Stenarna var cirka 0,1 meter tjocka och 0,3 meter stora. De hade flat ovansida och ligger i 2–4 skift. Här fanns också tämligen tjocka kulturlager som innehöll keramik från 1600-talet. Iakttagelser i schaktväggarna vittnar om att marken sluttar kraftigt mot väster.

Noterbart i sammanhanget är att det i den östra delen av delområde 1 framkom bearbetat trämaterial på en höjd av

Figur 12. Bild uppifrån en lyftkran tagen från söder av Arkeologgruppen.

Figur 13. Bild på byggnadsresterna sedda från öster. Foto av Arkeologgruppen.

44 meter över havet, det vill säga cirka fyra till fem meter under gatunivån inom delområde 2. Tolkningen i nuläget är att dessa utgjort en fiskeanläggning i anslutning till en enklare bryggkonstruktion. Med tanke på att stenpackningen ligger på en höjd om 49–50 meter över havet var det en ansenlig mängd massor som skulle grävas bort. Iakttagelser i den södra profilväggen (som var blottlagd då ett betongfundament grävdes bort) visade flertalet skiktade sandlager med mellanliggande markhorisonter.

Cirka 0,6 meter tjockt med kulturlager iakttogs i delområde 2. I södra delen fanns en stenpackning (A3037) bevarad. Den var vällagd och hade en rännsten (A3143) som sträckte sig i öst-västlig riktning. I anslutning till stenpackningen fanns rester av en byggnad (A3058). Troligen är det rester av ett spisfundament, då stenarna täcktes av ett sotigt lager (A3322).

Schakt 3139

För att få en uppfattning om hur långt gatan sträckte sig österut togs schakt 3139 upp i undersökningsområdets östra del. Schaktet saknade lämningar.

TOMTERNA

Tomt 15

Den östra delen av tomt 15 kom att beröras och särskilt noterbart var en stenkonstruktion som fortsatte in i schaktväggen. Konstruktionen tolkades som en husgrund. Strax öster om husgrunden fanns ett stolphål som tolkades ingå i en tomtgräns. I materialet hittades ett mynt daterat till början av 1700-talet.

Tomt 16

Öster om tomtgränsen påträffades en stenkonstruktion som tolkades som ett spisfundament. I anslutning till konstruktionen fanns en stenpackning som sannolikt utgjorde rester av Stora Herrgårdsgatan.

Sammanfattning resultat

Förundersökningen visade att det fanns bevarade lämningar inom både delområde 1 och delområde 2. Inom delområde 1 fanns det åtminstone två bebyggelseskikt daterade till 1600- och 1700-talet, men tecken som rester av ett lager med slagg och smidesverktyg vittnade om att det kunde finnas ytterligare ett äldre bebyggelseskikt.

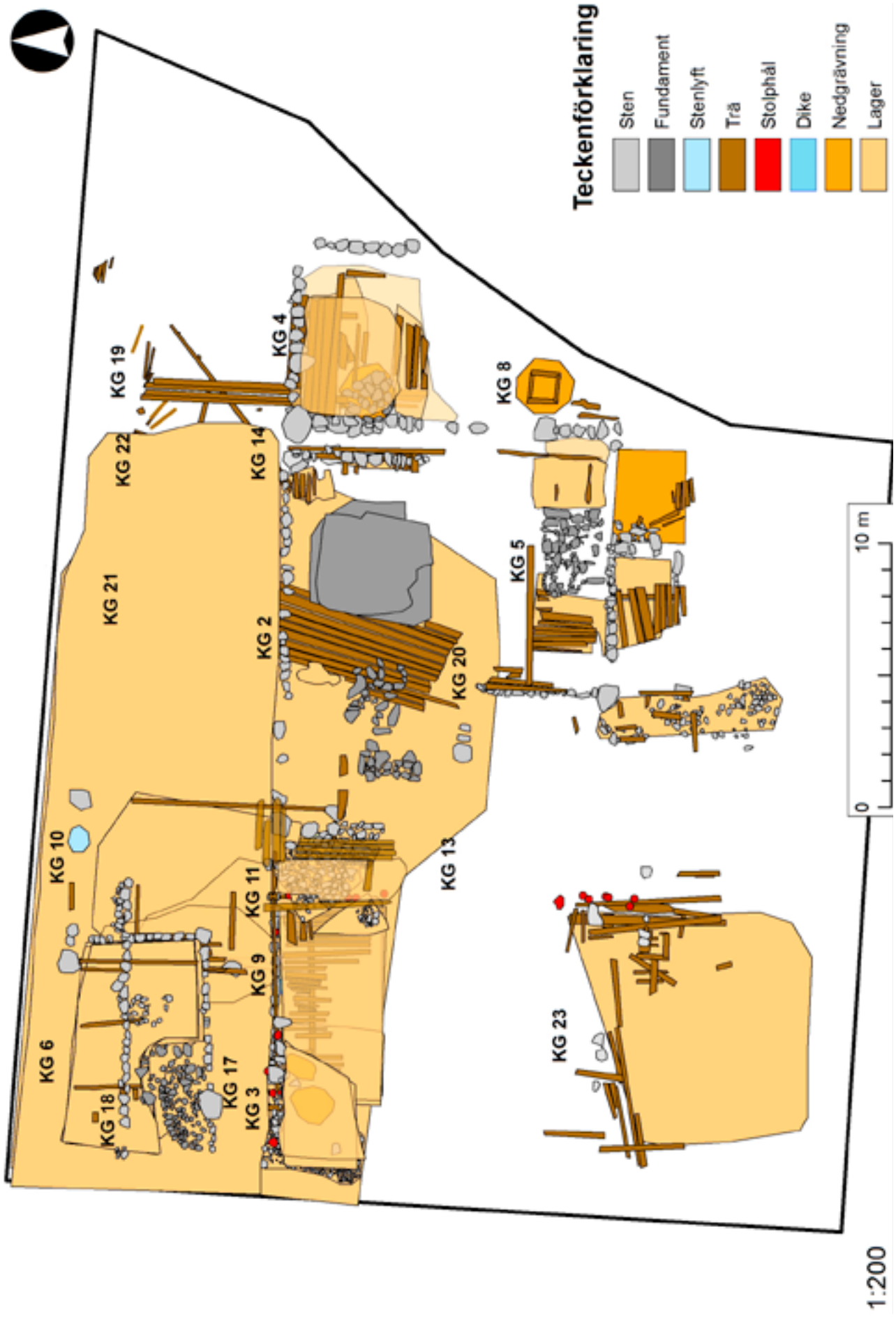

Figur 14. Plan över samtliga inmätta kontexter inom område 1. Skala 1:200.

Resultat slutundersökningarna

Delområde 1
ANLÄGGNINGAR OCH KONSTRUKTIONER

Inledningsvis schaktades det översta lagret med rivningsmaterial och fyllnadslager bort så att vi kom ner till bevarade konstruktioner med tillhörande lager. Fyllnadslagret till parkeringshuset var lätt att skilja från övrigt material då det utgjordes av kreolit. Inför byggandet av garaget hade schaktning skett på plats, vilket resulterat i att yngre lämningar än 1700 till stor del var borta. Eftersom området var så pass stort inleddes rensningsarbetet direkt och fortlöpte parallellt med schaktningen.

Under förundersökningen konstaterades två bebyggelseskikt, ett daterat till 1700-talet och ett daterat till 1600-talets andra hälft. Dessutom fanns det spår av ytterligare ett skikt, den troliga smedjan. Eftersom 1800-talslämningarna dokumenterades under förundersökningsskedet inleddes schaktningen med att gräva fram anläggningar som kunde härledas till 1700-talet. De handrensades och dokumenterades för att sedan grävas bort med hjälp av maskin enligt metod 4. Valda delar av de större markberedande lagren grävdes för hand, cirka 10–20 procent. Därefter banades området av på 1700-talets markberedande lager för att frilägga 1600-talets bebyggelseskikt. Här vidtog handresning varpå lämningarna dokumenterades för att sedan grävas bort för hand med metod 1 och 2. Större heltäckande markberedningslager frilades och valda ytor, cirka 10–20 procent, grävdes för hand enligt metod 1 för att samla in ett representativt fyndmaterial, resten togs med maskin enligt metod 4.

Beskrivningen av lämningarna har grovindelats i faser för att förenkla beskrivningen. Dessa faser kan också grovindelas i århundraden, från 1500-talet till 1700-talet. Inledningsvis beskrivs de förhistoriska lämningarna som påträffades inom ytan.

Figur 15. Diket sett från öster. Strax ovan till höger syns ett av de stenskodda stolphålen. Foto taget av Arkeologgruppen.

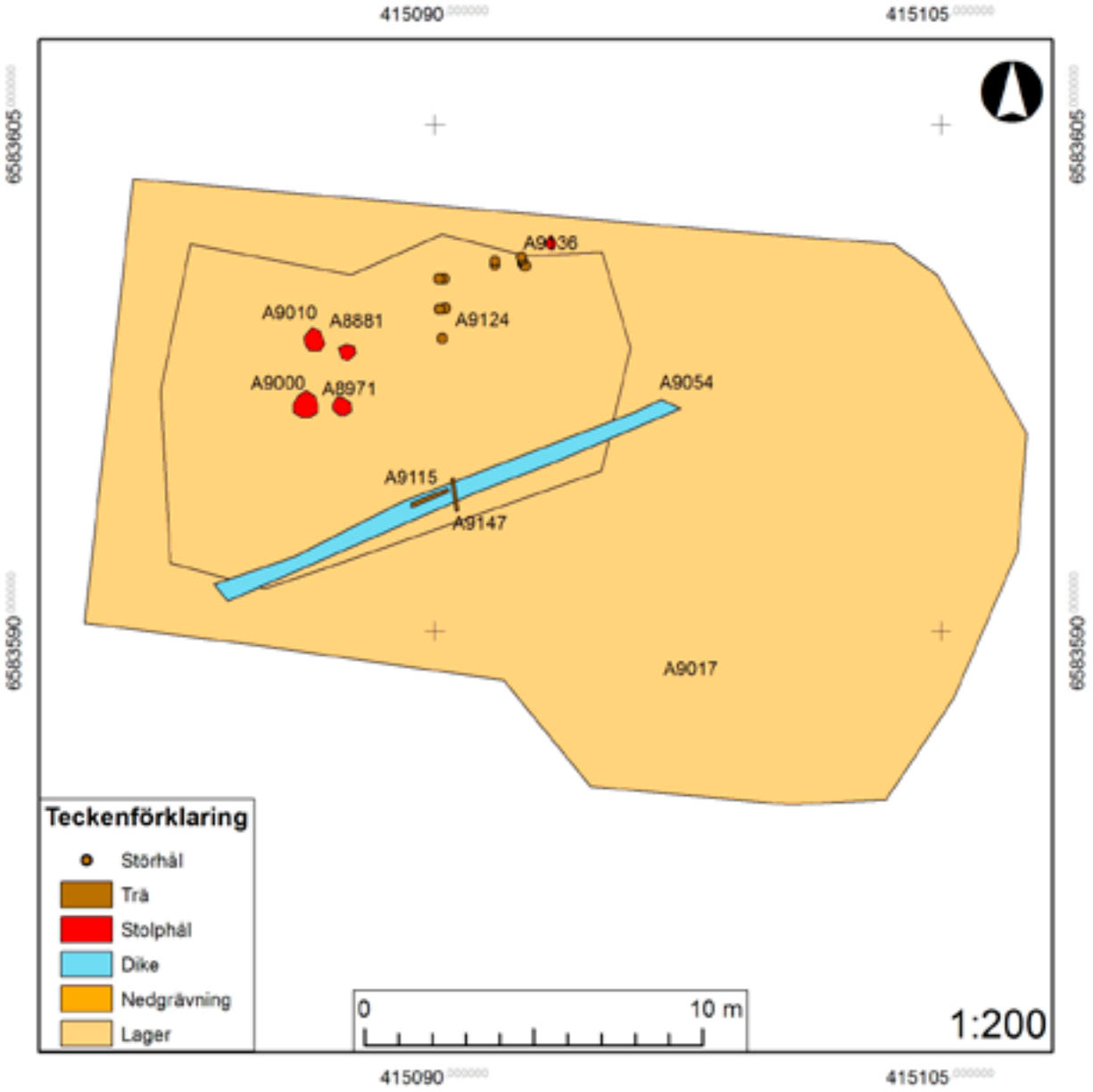

Figur 16. Plan över kontextgrupp 13. Skala 1:200.

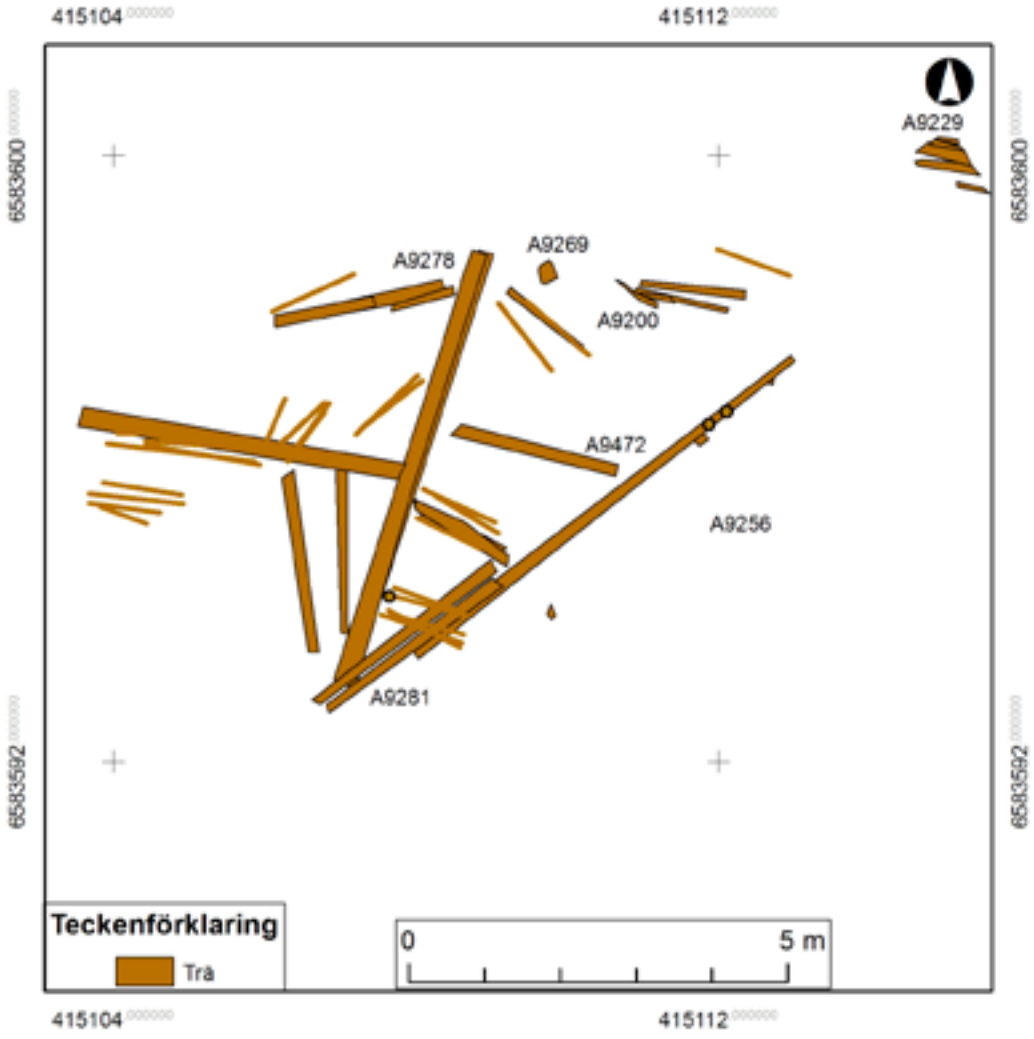

Figur 17. Plan över kontextgrupp 22. Skala 1:100.

JÄRNÅLDER ÅR 100 – 350 E. KR.

Vad inte förundersökningen visade var att under tjocka lager av älvsandsavlagringar doldes äldre lämningar, lämningar som koldaterades till äldre järnålder.

Lämningarna som kan härledas till järnåldern består dels av bebyggelselämningar, KG 13, dels av en fiskeanläggning, KG 22.

Bebyggelselämningarna utgörs framförallt av fyra stolphål, A8847, A8947, A9000 och A9010. De var tämligen likartade och var mellan 0,4 meter stora och mellan 0,25 och 0,45 meter djupa. Samtliga var skodda med cirka 0,3 meter stora stenar. Ett av stolphålen är koldaterat till cirka 300 e. Kr., det vill säga romersk järnålder (se bilaga 6). Sannolikt är stolphålen är rester av en byggnad, en ganska enkel sådan, som stått på platsen.

Strax söder om stolphålen sträckte sig ett 15 meter långt dike, A9054, i syd-västlig –nord-ostlig riktning. Bredden på diket var drygt en halv meter och djupet uppgick till cirka 0,25 meter.

Strax nordväst om stolphålen fanns ett fåtal störhål, A9124, som möjligen har ingått i en hägnad. I anslutning till stör- och stolphålen fanns en markhorisont bestående av ett tunt lager mörk humös sand, A9017.

Under den mörka markhorisonten fanns ett tjockt ljust sandlager som i princip täckte hela ytan (samma lager sträcker sig en bit in på delområde 2). Det var upp till en meter tjockt och täckte i undersökningsområdets nordöstra del en fiskeanläggning. Anläggningen var mycket fragmentarisk men har bestått av flätad vass och käppar som var nedslagna i sanden. Intilliggande käppar och större trärester har sannolikt ingått i konstruktionen. De större brädliknande trä-resterna tolkades som i en enklare spångkonstruktion. En av käpparna koldaterades till tiden omkring år 100 e. Kr. (se bilaga 6).

Figur 18. Detalj av daterad käpp. Foto taget av Arkeologgruppen.

Figur 19. Fiskeanläggning sedd från ovan. Foto taget från norr av Arkeologgruppen.

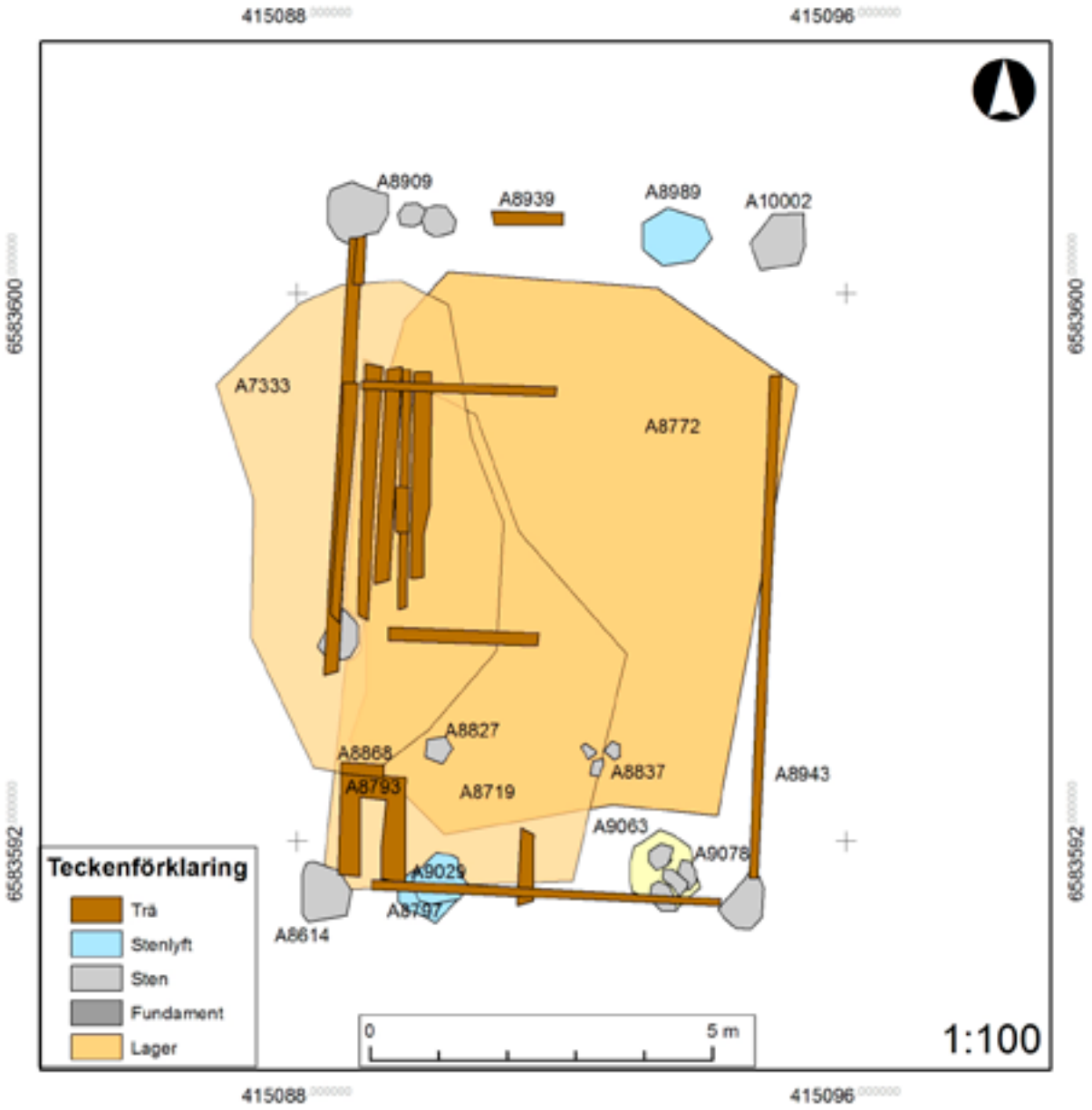

Figur 20. Plan över kontextgrupp 10. Skala 1:100.

FAS 1 (1500-TAL)

KG 10

I undersökningsområdets nordvästra del fanns rester av ett hus som mätte 11,8x6,4 meter i nord-sydlig riktning. Huset har vilat på syllstenar som legat förhållandevis glest. Stenarna var flata och uppemot 0,9 meter stora. Stenlyften, A9029/8797 och A8989, tyder på att man har rensat området på sten. Stenlyftens storlek motsvaras av syllstenarna och det är mycket troligt att de har ingått i byggnaden. Dåligt bevarat trä mellan stenarna utgör resterna efter själva väggkonstruktionen. På grund av den dåliga bevarandegraden är det svårt att uttala sig om byggnaden varit timrad eller uppförd i skiftesverk.

Till huset hörde ett 7,3x3,35 meter stort lager innehållande rikligt med kol, A7333. Här hittades också fynd av fönsterglas, järn och blyföremål. Koncentrationen av kol kan antyda att det funnits ett upplag med kol i den delen av huset.

Åtminstone en del av byggnaden har varit försett med ett brädgolv, A7937, av 3,7 meter långa brädor som låg i nord-sydlig riktning. Fläckvis inom byggnaden fanns ett lager, A8719, med sand som tolkats som ett golv. Under detta fanns ett lager med slagg, A8772, som begränsades av byggnadens utbredning. Möjligen är lagret en indikation på att huset inledningsvis fungerat som en smedja, eller kanske snarare som ett hus med flera hantverk.

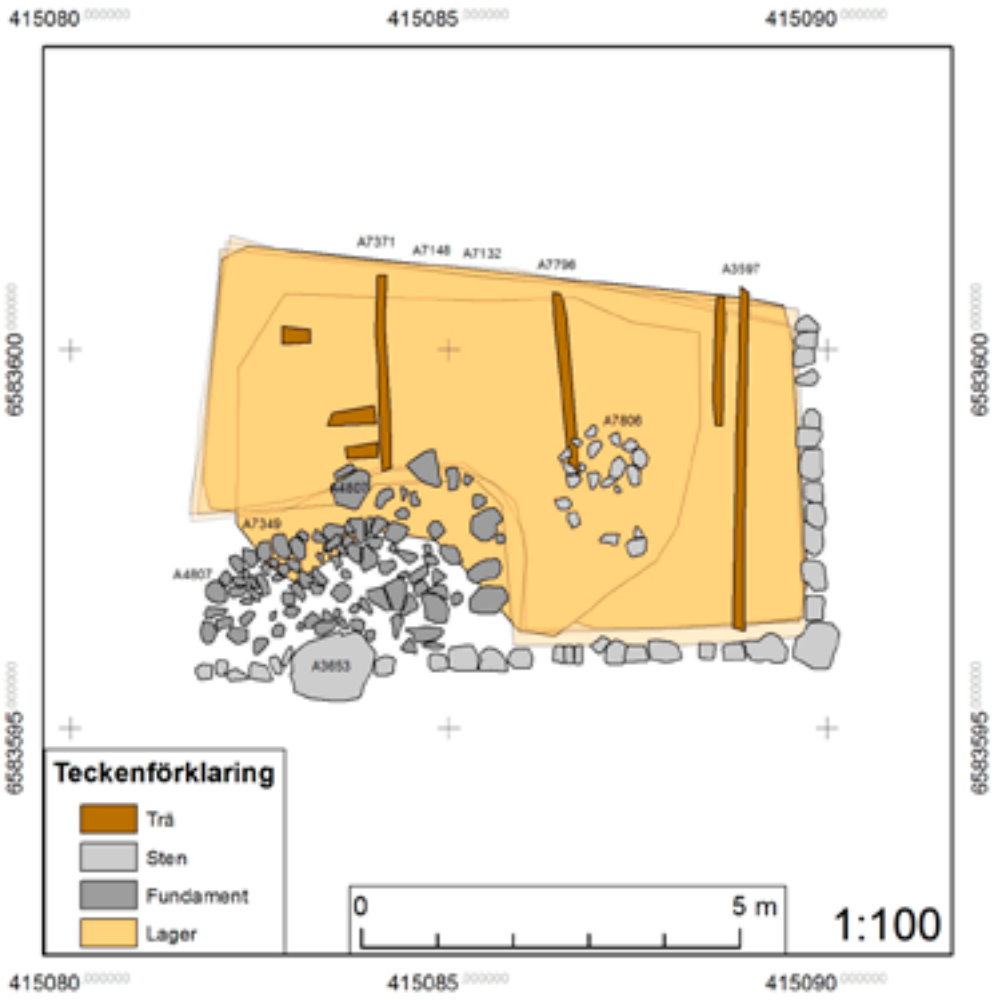

Figur 21. Plan över kontextgrupp 6. Skala 1:100.

FAS 2 (1600-TAL)

KG 6

På resterna av verkstadshuset (KG 10) byggdes en smedja. Till smedjan hörde ett stort fundament och avtryck från ett städ samt stora mängder slagg.

Det var endast byggnadens sydöstra hörn som sträckte sig ut i undersökningsområdet och därför är det svårt att uppskatta husets storlek. Byggnaden har vilat på en grundmur, A3653, vars södra del var 8,2 meter lång och dess nord-sydliga del var 4,5 meter lång. Stenarna låg i två skift. De var kantiga med flat sida upp och var 0,1–0,55 meter stora. Hörnstenen var något större, 0,6 meter i diameter. Cirka 6 meter från hörnstenen fanns en stor platt sten som var cirka 1,1 meter i diameter.

Innanför grundmuren fanns ett stort fundament, A4807. Det var cirka 3x2 meter stort och närmast ovalt i formen. Stenarnas storlek var blandad, mellan 0,2 och 1 meter. De var fogade med lera, A7349, särskilt i den östra delen där leran var upp emot 0,10 meter tjock. Leran sträckte sig mer eller mindre över hela det inre rummet och tjocknade intill en mindre stensamling, A7806. Stensamlingen var rund, 1x1 meter stor och bestod av mindre kantiga stenar cirka 0,1–0,3 meter stora. Centralt i stensamlingen fanns ett tomrum efter städet.

Huset var anlagt på ett tunt lager, A7796, av grå och sotig kalkinblandad sand tolkad som ett markberedande lager och sannolikt raseringslager från KG 10 (se ovan). På detta låg de båda fundamenten och lerlagret. Lerlagret var sotigt och innehöll mycket kol, sot samt slagg. Ovan lerlagret hade ett tjockt lager, A7371, bestående av kol, sot och slagg bildats. Lagret var delvis nedtrampat i den underliggande leran. Lagret har utgjort golvet i smedjan där bland annat den magnifika hornbeskaftade kniven och ett mynt från 1630-talet hittades.

Anmärkningsvärt påträffades även ett liten skärva av venetianskt glas och en liten svart pärla av glas (F47, F48). I golvlagret hittades ett kritpipskaft med barock dekor (F223) och ett odekorerat huvud (F225) som dateras till 1600-talets första hälft (se bilaga 3).

På golvlagret låg rester av bränt trä, A3597, som sannolikt är rester av både bälgkonstruktionen och taket. I anslutning till konstruktionen hittades material med anknytning till smide och en kniv med vackert, snidat handtag samt ett buteljsigill.

Hela konstruktionen täcktes av ett 0,1 meter tjockt raseringslager, A7148, som bestod av tegel, bruk, sot och kol samt trä. På lagret hade en trampyta avsatts, A7132. Sannolikt har byggnaden brunnit och platsen sedan legat övergiven under en tid. I lagret hittades en kritpipa, F218 (se bilaga 3) som dateras tiden mellan 1658–1700.

Figur 22–24. Material som hittades i anslutning till smedjan. Foto av Arkeologgruppen.

Figur 25. Översiktsfoto över smedjan taget från lyftkran. Foto taget av Arkeologgruppen.

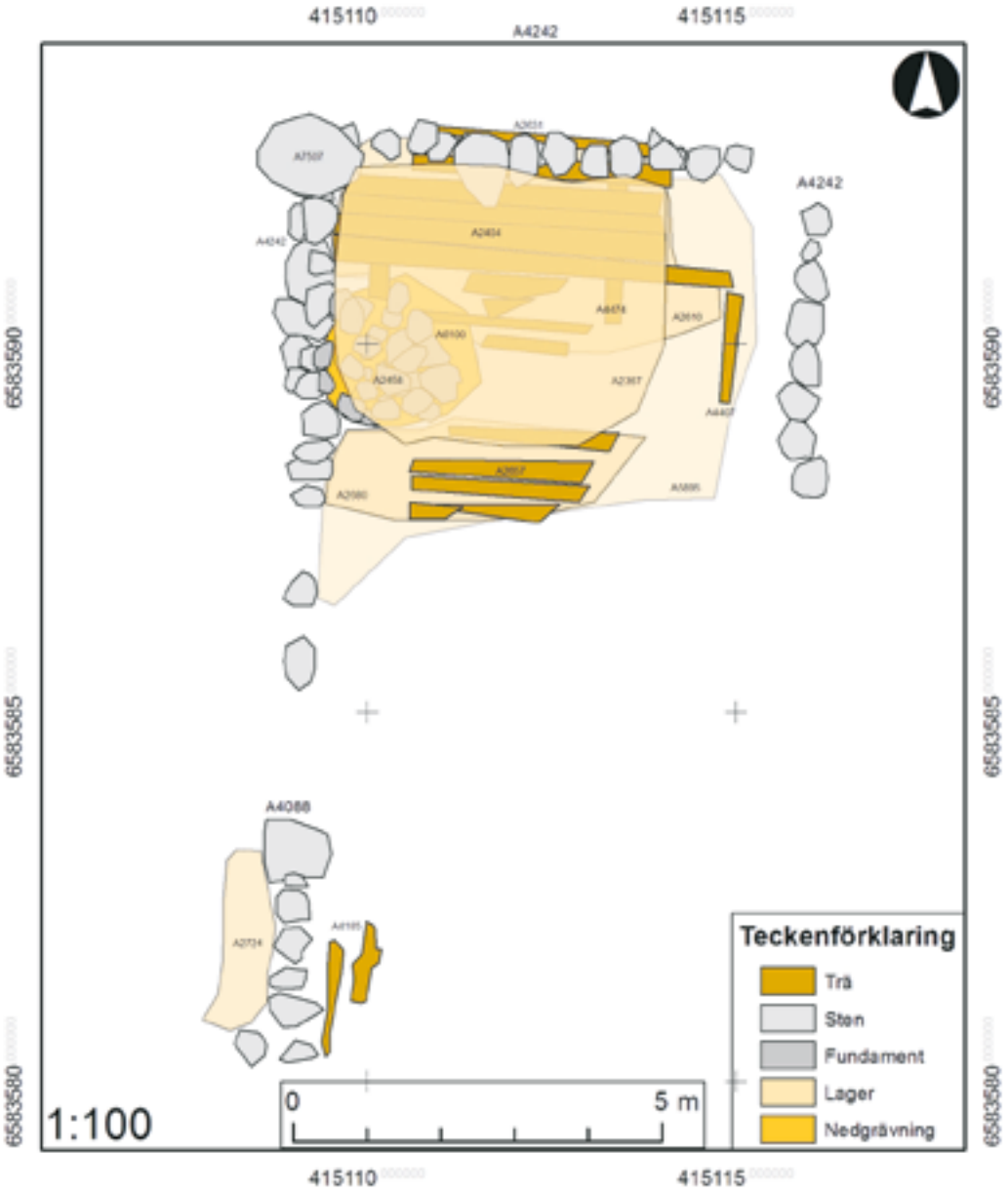

Figur 26. Plan över kontextgrupp 4. Skala 1:100.

KG 4

Kontextgruppen bestod av ett hus som endast delvis var bevarat, framförallt i den norra delen medan den södra delen var mer eller mindre helt borta på grund av senare ingrepp. Huset låg med gaveln mot Stora Herrgårdsgatan och dess längd kunde åtminstone mätas till 12,7 meter, men bör ha varit lika långt som grannhuset i väster som mätte drygt 15 meter (se nedan, Hus 5). Det hade en bredd om 8 meter.

Under ett tjockt lager lera (se KG 9) fanns ett tämligen välbevarat trägolv, A2404 och A2657. Golvtiljorna låg i öst-västlig riktning och var som längst 5,3 meter och 0,4 meter som bredast. På golvet hade ett sandigt lager avsatts, A2610 och A2680. I sandlagret i husets nordvästra hörn, hittades resterna av en Jonapipa daterad till 1600-talets första hälft (F224, se bilaga 3). Golvtiljorna vilade på tre reglar som låg i nord-sydlig riktning där avståndet till stensyllen var 0,7 meter. Avståndet mellan den mittersta och den västliga regeln var drygt tre meter medan avståndet till den östliga endast var 1,5 meter. Mellan golvreglarna och under brädgolvet fanns ett sandlager, A5895. I detta lager hittades fynd av glas med datering till 1600-talet.

Golvreglarna, A4474, låg an mot en kallmurad grund, A4242, som var uppbyggd av sten i två skift. Stenen varierade i storlek där hörnstenarna varit större, med en diameter om 1,3 meter. De övriga stenarna hade en diameter mellan 0,2–1 meter. På den norra delen fanns rester av av trä, A2631, som var rester av byggnadens nedersta timmerstock.

Vid husets västra vägg fanns en 2x2 meter stor nedgrävning, A6100, som var fylld med sten som utgjorde resterna av ett spisfundament, A2458, (se även intilliggande Hus 5). Möjligen har en ingång funnits strax söder om fundamentet. Här var syllstensraden lagd i ett skift.

Huset var delvis anlagt på ett lager med tegelkross som använts som etableringslager. Även intilliggande Hus 5 var anlagt på samma lager, vilket talar för att de bör ses som samtida. Under tegelkrossen fanns ett lager med tjock, spräcklig, grå sand som täcktes av en markhorisont.

Figur 27. Det välbevarade trägolvet. Bild tagen från väster av Arkeologgruppen.

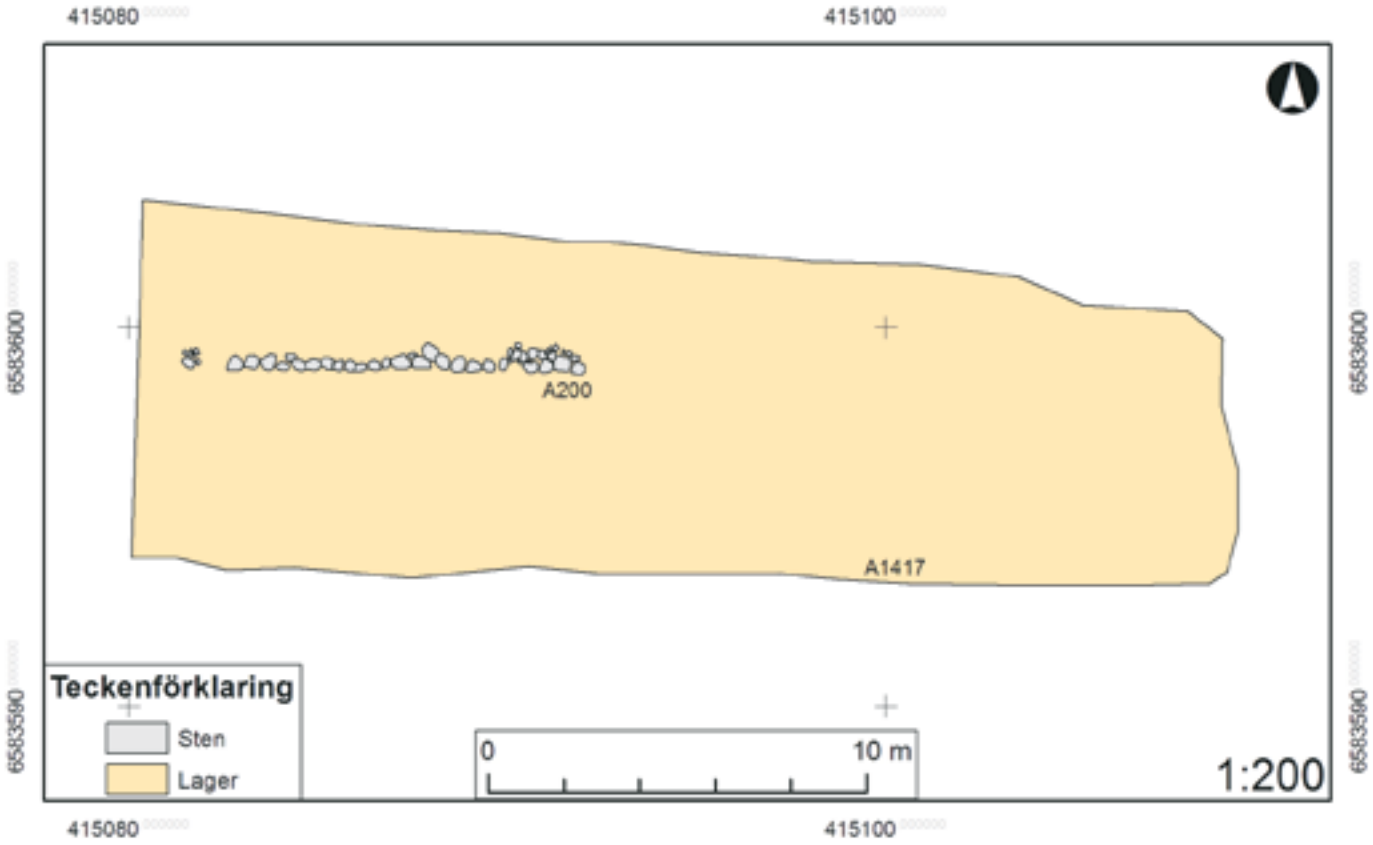

Figur 28. Plan över kontextgrupp 21. Skala 1:200.

KG 21

I undersökningsområdets norra del sträckte sig Herrgårdsgatan i öst-västlig riktning. Hus 4 låg på ett gråspräckligt sandlager som delvis täcktes av en markhorisont. Mot husgrunden låg ett sandigt lager som tolkades som en första anlagd gatunivå, A2264. Gatan har lagts om tre gånger och man har återanvänt stenarna. Tydligast syntes detta i område 2 (se nedan).

Inledningsvis tolkades gatan vara cirka 5 meter bred, på grund av att stenraden A200 inledningsvis tolkades utgöra en husgrund men har sannolikt utgjort en markering av gatans mittlinje. Detta innebär att gatans bredd uppgått till omkring 10 meter.

Figur 29. Plan över kontextgrupp 5. Skala 1:100.

KG 5 (KG 14 OCH KG 5)

Även om 1800- och 1700-tals bebyggelsen gjort stora ingrepp i de äldre lämningarna var Hus 5 förhållandevis bra bevarat åtminstone i dess södra del. Huset har legat med gaveln mot Stora Herrgårdsgatan och var 10 meter brett och 15 meter långt. Huset har varit timrat med stockar som legat på en syll. Stenarna i syllen, A4432, var mellan 0,15–1 meter stora och var i flera fall täckta med näver som skydd mot väta. Stenarna var både rundade och kantiga och låg som mest i tre skift. Syllen var sporadiskt bevarad och i den sydöstra delen fanns inga stenar alls. Möjligen har den här delen haft träsyll, då det fanns rester av trä, A4062, i linje med A7433. Husets norra del var i princip helt förstörd av ovanliggande Hus 2. Endast en mindre del av syllen i den nordvästra delen var bevarad. Här var syllstenarna något större, särskilt hörnstenen.

Figur 30. Resterna av en knut som tyder på en rumsindelning. Foto taget från söder av Arkeologgruppen.

Längs med östra väggen, närmare fem meter från den nordöstra syllstenen, fanns resterna av en knut, A7433, som visar på en rumsindelning.

Huset var indelat i rum, vilket dels kunde konstateras genom inre stensyllar, dels genom golvtiljornas riktning. I husets sydöstra del fanns en nedgrävd källare. Nedgrävningen, A10004, var 3x3 meter stor och 0,5 meter djup. Den var fylld av inrasade 0,3–0,6 meter stora stenar. Nedgrävningen tömdes och i botten fanns rester av ett dåligt bevarat brädgolv, A2741.

Strax väster om källargropen fanns en samling stenar som låg i källargropens västra kant, A6267, nedgången till källaren. Vid stensamlingens nordvästra hörn sluter en stenrad (A3765) an, vilken fungerat som en bärande väggsyll tillsammans med stenraden A3315 bildar ett litet rum. I anslutning till stensamlingen fanns ett näverlager, A3250, 1,15x1,35 meter stort, som fungerat som ett tätande skikt. Rummet väster därom hade ett brädgolv, A6550, som vilade på golv-reglar, A3721. Golvet bestod av åtta bevarade brädor som var avgrävda i den västra delen, men de har ursprungligen fortsatt till den västra ytterväggen. Här har en ingång in till huset funnits mellan två större stenar. Den södra stenen markerar också husets södra begränsning.

Angränsande rum mot norr hade också ett brädgolv men där låg brädorna i nord-sydlig riktning, A3254. Brädorna som var cirka 2 meter långa och 0,2 meter breda vilade på golvreglar, A3727, som låg i öst-västlig riktning. Den nordliga regeln har även fungerat som en mittbärande syll som sträckt sig genom hela huset. Den har delats av i den östra delen, sannolikt på grund av sättningar. Golvlagret, A3232, som låg ovan A3727, bestod av ett gråbrunt sandigt lager

Figur 31. Detalj över hörnet som var kantat med tegelstenar. Foto taget av Arkeologgruppen.

och var tämligen fyndrikt. Där hittades fem kopparmynt varav ett har daterats till år 1666 (F117), en hallonnopp från en remmare (F45), en större mängd rödbrännande lergods (F182), och någon enstaka skärva stengods (F180) samt fajans (F181).

Öster om golvet fanns ett tämligen välbevarat spisfundament, A2745. Det mätte 3x2,5 meter i öst-västlig riktning och var uppbyggt av stenar i två skift som varierade i storlek mellan 0,25–1 meter. I sydvästra respektive nordöstra hörnet var hörnen förstärkta med långsmala huggna stenar, de mätte 1x0,3 meter. Det nordvästra hörnet var kantat med tegelstenar i halvmåneform, vilka sannolikt utgjort en öppen eldstad mot intilliggande rum.

Öster om spisfundamentet fanns ytterligare ett utrymme, cirka 2,7x1,6 meter stort, där två golvnivåer kunde iakttas, A2690 och A4938. Två golvreglar, A4036, kunde iakttas. Inget brädgolv fanns bevarat, men reglarna talar för att utrymmet haft trägolv under senare delen av husets brukstid.

Längs med husets västra vägg kunde en glest stenlagd yta iakttas. Stenarna låg i ett kompakt lager sand och träflis, A5573. I lagret kunde stenlyft anas, vilket talar för att stenpackningen ursprungligen varit tätare. På stenarna fanns rester av trä som möjligen kan ha utgjort en utbyggnad, sannolikt en förstuga, vilket även stenen A4432 vittnar om.

Figur 32. Den glest stenlagda ytan sedd från söder. Foto taget av Arkeologgruppen.

Både keramiken och och kritpiporna vittnar om att huset varit i bruk under en längre tid, från början av 1600-talet fram till slutet av 1600-talet (kritpipsfynden F219 och F220 i bilaga 3, keramiken beskrivs i fyndavsnittet om keramik).

Figur 33. Plan över KG 20. Skala 1:100.

KG 20

Att markförhållandena inte har varit de bästa tyder även KG 20 på, en rustbädd bestående av kraftiga stockar. Stockarna låg i nord-sydlig riktning med lutning åt öster. Stockarna var 7 meter långa, 0,25 meter i diameter. Stockarna är daterade till år 1646, vilket sannolikt också daterar husets tillkomst till mitten av 1600-talet.

Figur 34. Översiktsfoto. Rustbädden syns till höger i bilden. Foto taget av Arkeologgruppen.

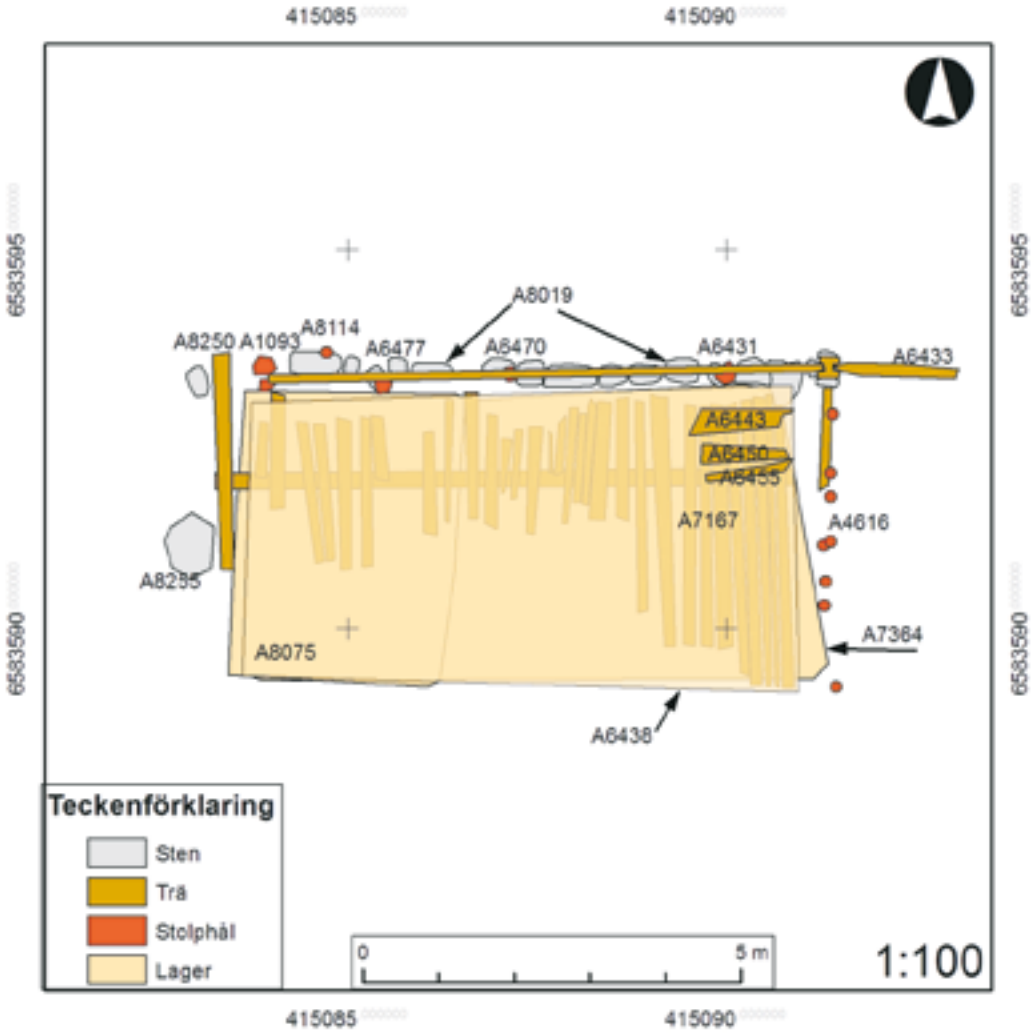

Figur 35. Plan över kontextgrupp 9. Skala 1:100.

KG 9

Strax söder om smedjan, KG 6, låg en byggnad uppförd i skiftesverk. Sannolikt har den legat med gaveln mot vad som då utgjort en smalare gränd. Huset har vilat på en stensyll och hade jordgrävda stolpar. Stenarna i syllen var väl avpassade och hade delvis raka kanter mot gränden. Storleken på stenarna varierade mellan 0,3–0,5 meter i diameter och var cirka 0,2 meter höga. Syllstenarna låg på ett lager sand som i sin tur täckte ett grått lager av sot, kol och lera. Det lagret fanns i gränden. Detta visar att huset tillkom under grändens bruksfas, det vill säga vid skiftet mellan 1500- och 1600-talet.

Ovan syllstenarna fanns bevarat trä som utgjort det nedersta skiftet till väggen. Avståndet mellan de jordgrävda stolparna varierade mellan 1,4 meter och 2,8 meter. Stolphålen var cirka 0,4 meter i diameter och i dem fanns dåligt bevarat trä.

Inuti huset fanns rester av ett brädgolv, A6455, A6443 och A6450, i öst-västlig riktning. Brädorna var 0,5 meter långa och 0,3 meter breda. De var avgrävda i väster och deras ursprungliga längd därmed okänd. De var mycket dåligt bevarade och påverkade av yngre bebyggelse. Under brädorna fanns ytterligare ett brädgolv som var bättre bevarat, A7167 och A8117. Mellan de två golven fanns ett tunt lager smutsig siltig sand, A6434, vilket avspeglar att man vid åtminstone ett tillfälle lagt om golvet. Det undre golvet var som sagt mer intakt och det var lagt med brädor i nord-sydlig riktning. De var som längst 3,9 meter långa och 0,2 meter breda. De låg förhållandevis glest och vilade på golvreglar. Under golvet fanns ett sandlager, A7364, som tunnade ut markant i huset västra del där det fanns ett lerlager, A8075.

I husets östra del låg ett flertal mynt. Flera av mynten har inte kunnat dateras, men ett av dem är präglat år 1636. Tillsammans med fynd av kritpipor kan de övriga mynten sannolikt dateras till samma skede, alltså första hälften av 1600-talet. I anslutning till huset och under husets nordöstra del fanns ett fläckigt sandlager som tolkades som tecken på att huset vid något tillfälle renoverats, A8756. Huset har sträckt sig längre österut. Det framgår tydligt genom att den urfasade stocken, A8423, har ett utlöpande skift.

Den västra delen av huset var sämre bevarad. Dåligt bevarat trä i kan utgöra resterna av det understa skiftet, men sannolikt har byggnaden fortsatt västerut. Detta indikeras av ett lerlager, A8075, som sträckte sig tre meter österut. Under lerlagret fanns en rustbädd, A8629, som ytterligare en indikation på hur sank marken har varit. Rustbädden var 2x1,5 meter stor och bestod av nio stockar som samtliga var 2 meter långa och cirka 0,2 meter breda.

Figur 36. Rester av skiftesverk sett från väster. Foto taget av Arkeologgruppen.

Figur 37. Foto som visar en knutdetalj. Foto taget av Arkeologgruppen.

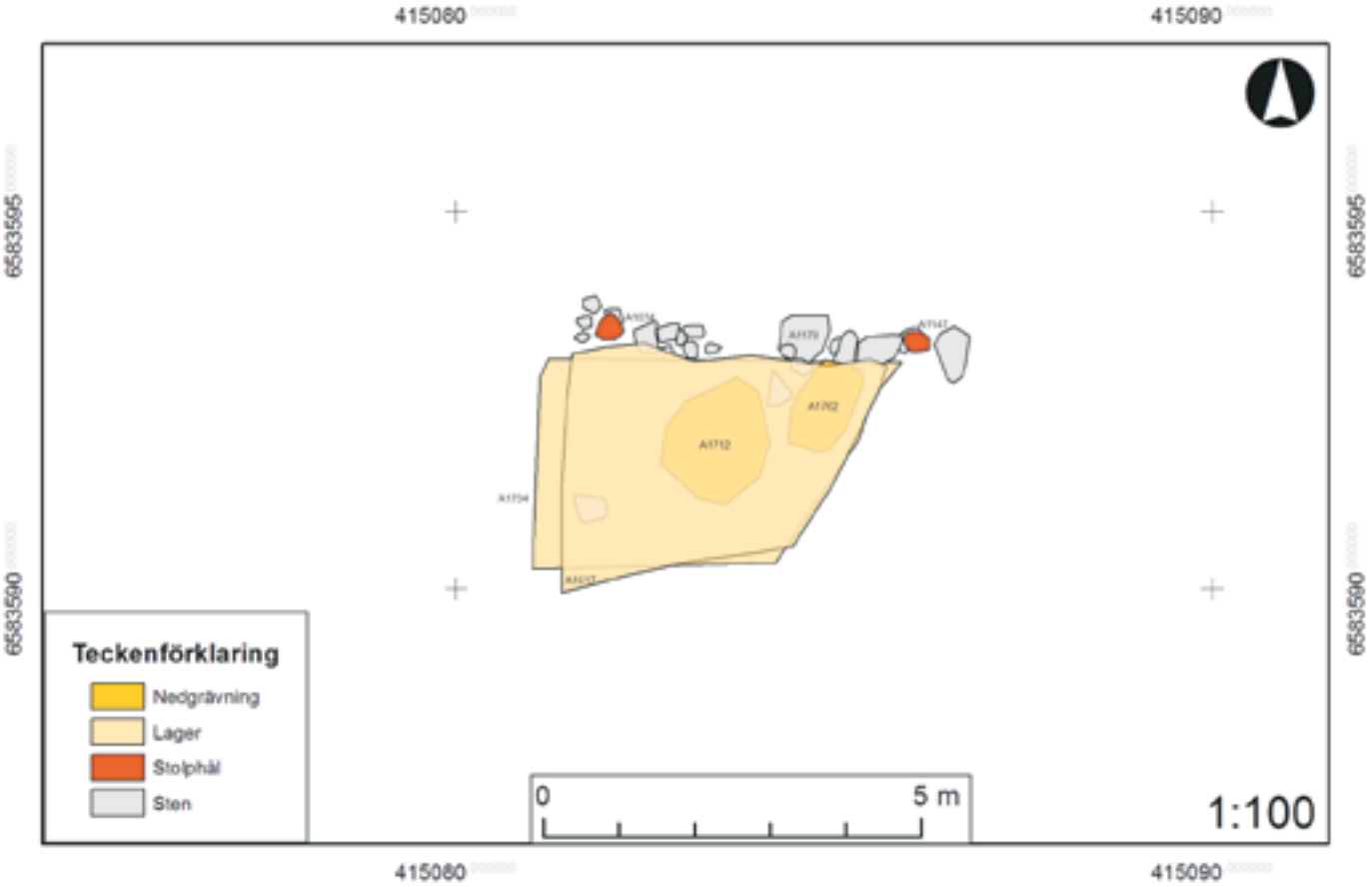

Figur 38. Plan över kontextgrupp 3. Skala 1:100.

KG 3

Ovan KG 9 fanns dåligt bevarade rester av en enklare byggnad, eller ett försök att rusta upp KG 9. Huset var byggt med skiftesteknik med spridda syllstenar och jordgrävda stolpar. Syllen bestod av stenar i blandad storlek, mellan 0,2 och 0,75 meter stora, som var stabiliserade med lera. Syllstenarna, A1170, sträckte sig fem meter i öst-västlig riktning och slöt an mot Stora Herrgårdsgatans södra del. Stolphålen, A1034 och A1147, var fyllda med humöst, luckert material och de var skodda med tegelbrockor och sten. Diametern på stolphålen var 0,3 meter och djupet mätte mellan 0,3–0,45 meter.

I huset fanns ett ljusgult sandlager, A1734, på vilket det fanns ett avsatt mörkbrunt träflislager, A1017. Karaktären på lagret talar för att byggnaden varit ett förrådshus. Genom sanden var två gropar nedgrävda, troligen förrådsgropar. A1762 var 1,1x0,4 meter stor och 0,25 meter djup. Den var lerklädd och svagt kvadratiskt formad med rundade hörn. A1712 var mer rund i formen, 1,6x1,4 meter stor och 0,3 meter djup. Groparna var fyllda med humusblandad sand. På groparna har träflislagret A1017 avsatts, vilket tyder på att groparna inte har använts under husets hela brukningstid.

Figur 39. Översiktsfoto över KG3. Foto taget av Arkeologgruppen.

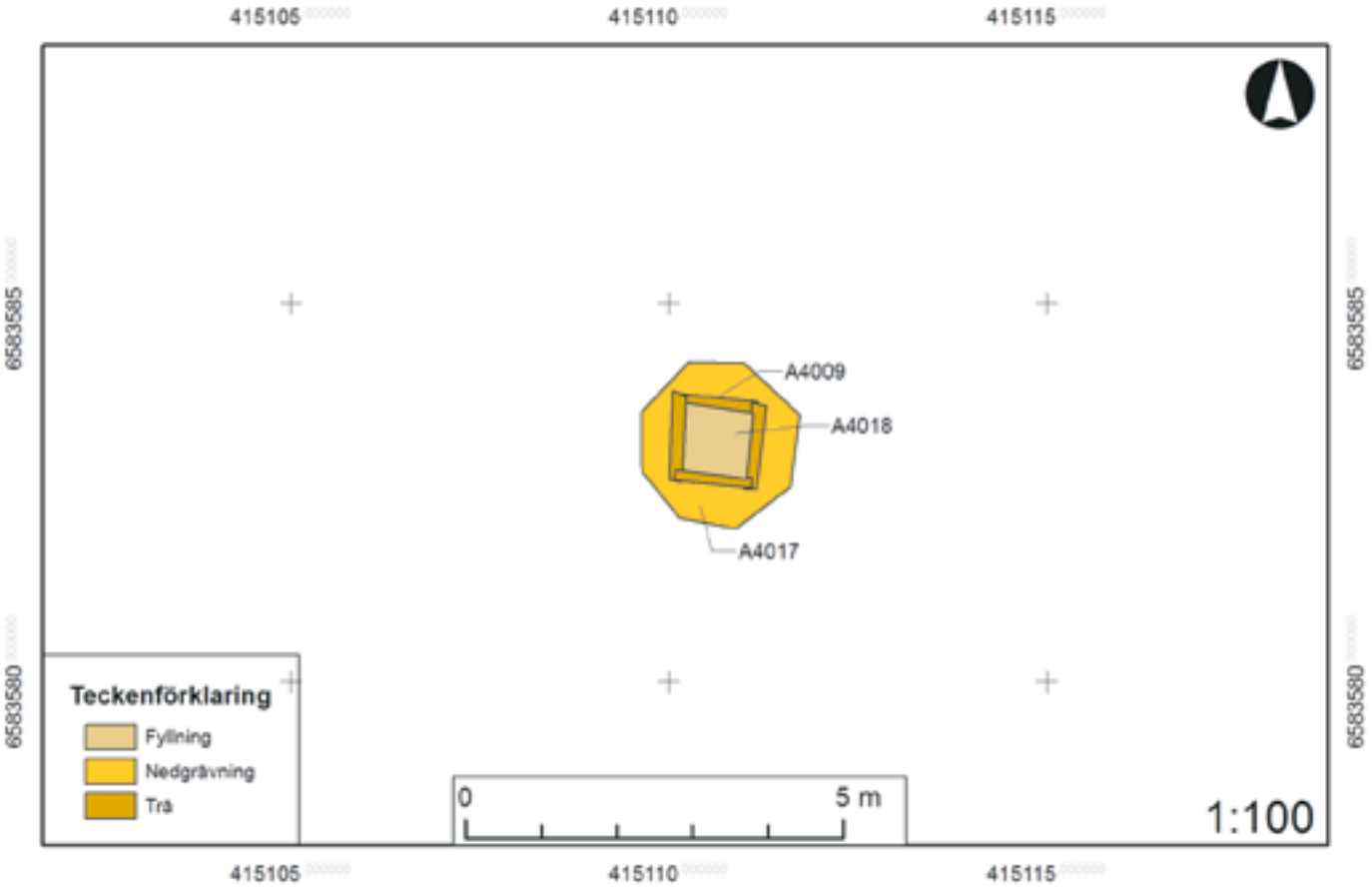

Figur 40. Plan över kontextgrupp 8. Skala 1:100.

KG 8

I områdets sydöstra del låg det en större nedgrävning som redan vid förundersökningstillfället tolkades som en brunn. Nedgrävningen hade en diameter om 1,3 meter, den var 1,3 meter djup och fylld med humös sand. I fyllningen, A4017, hittades keramik som kan härledas till 1700-talet. I nedgrävningens fyllning (A4018) kunde keramiken dateras till 1600-talet andra hälft.

Brunnskaret, A4009, var rektangulärt och kanterna bestod av en timrad konstruktion av trälängder som var 1,3 meter långa och 0,15 meter breda.

Figur 41. Brunnskaret sett från nordöst. Foto taget av Arkeologgruppen.

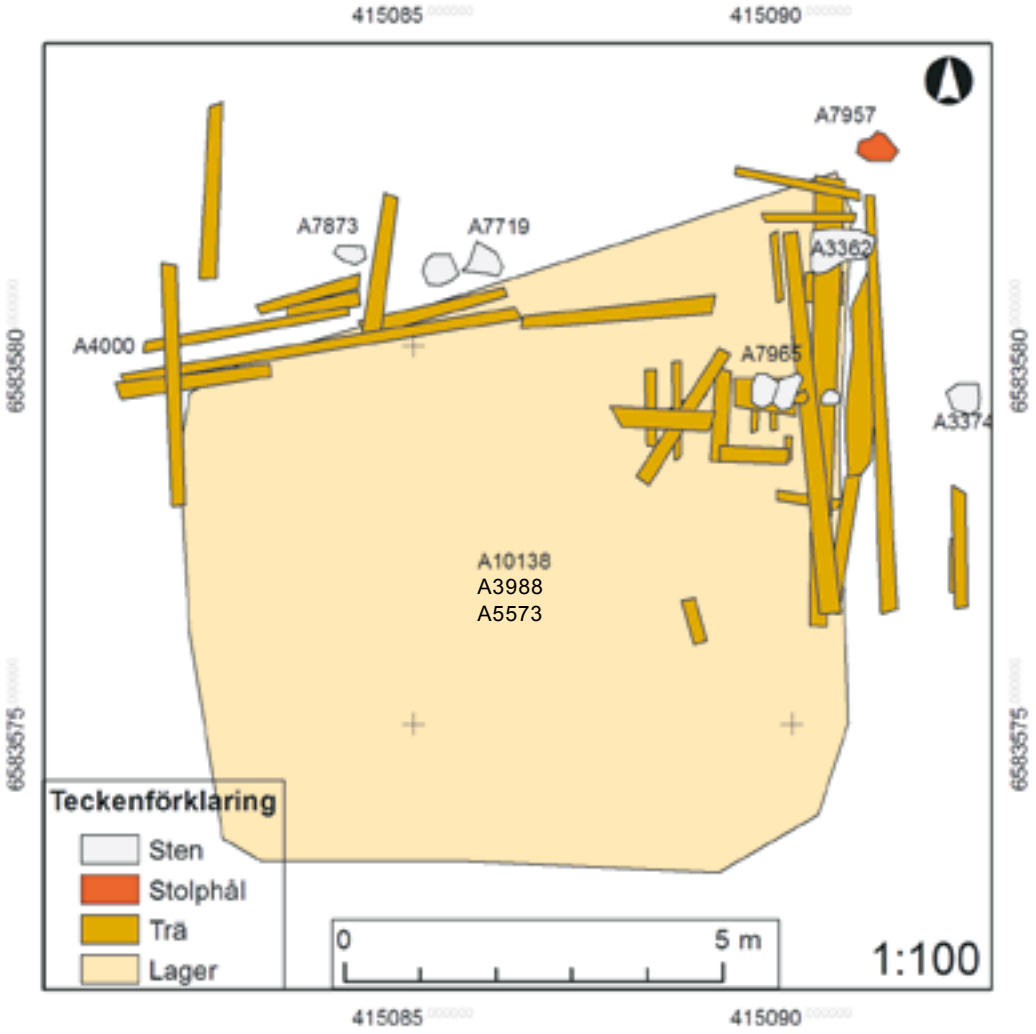

Figur 42. Plan över kontextgrupp 23. Skala 1:100.

KG 23

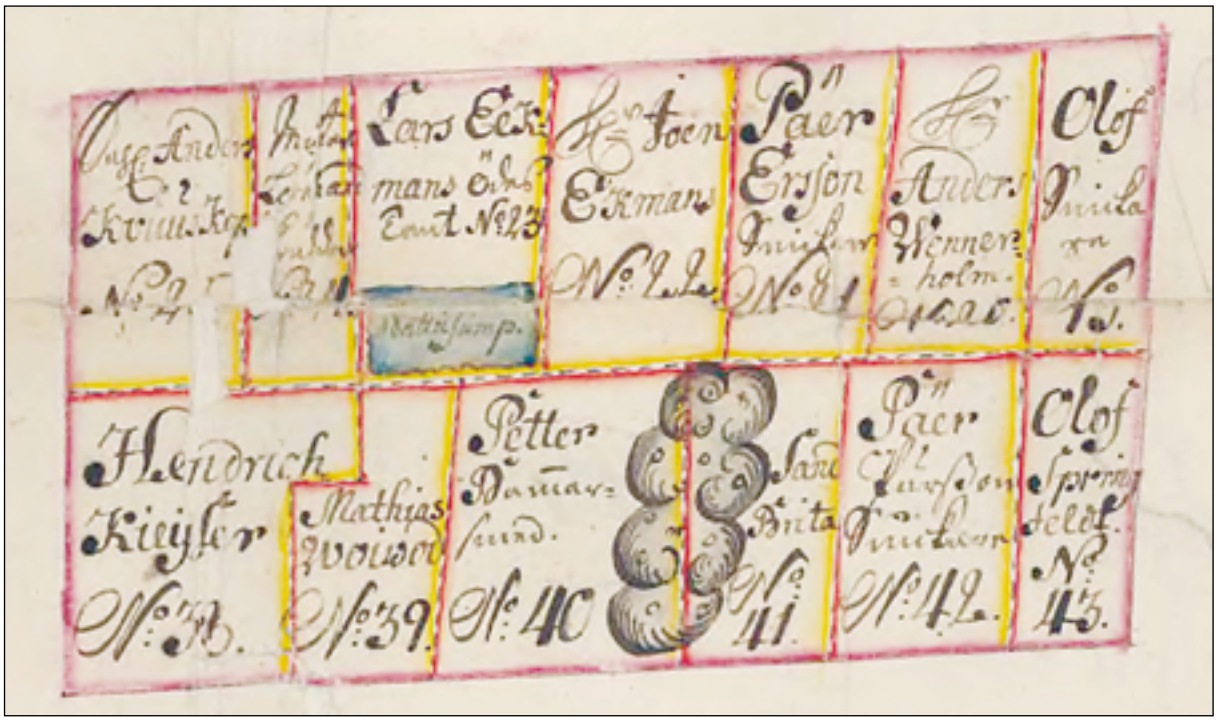

I undersökningsområdets sydvästra hörn återfanns rester av den sump som finns med i kartmaterialet från år 1713.

Lämningar som hört till sumpen täckte ett 10x10 meter stort område men har sannolikt sträckt sig längre både mot norr, väster och söder. Där fanns en störning. Det mesta tyder på att man från och med 1600-talet försökt fylla ut området. Mycket sopor har slängts här och de äldsta fynden härrör från 1600-talet (lager 3988, 5573 och 10138). En möjlig tolkning är att sumpen är resterna av en ruddamm. Rudan ansågs vara en mycket god fisk och har i Sverige odlats i dammar sedan medeltiden. Resterna består av spridda stolphål, A7957, trästockar och brädor, A4000, som möjligen bildat en träkistaktig konstruktion.

Sumpen täcktes av ett tjockt sandlager som täckte 1600-talsbebyggygelsen.

Figur 43. Detalj från 1713 års karta. Den blå rektangeln är markerad med "... sump".

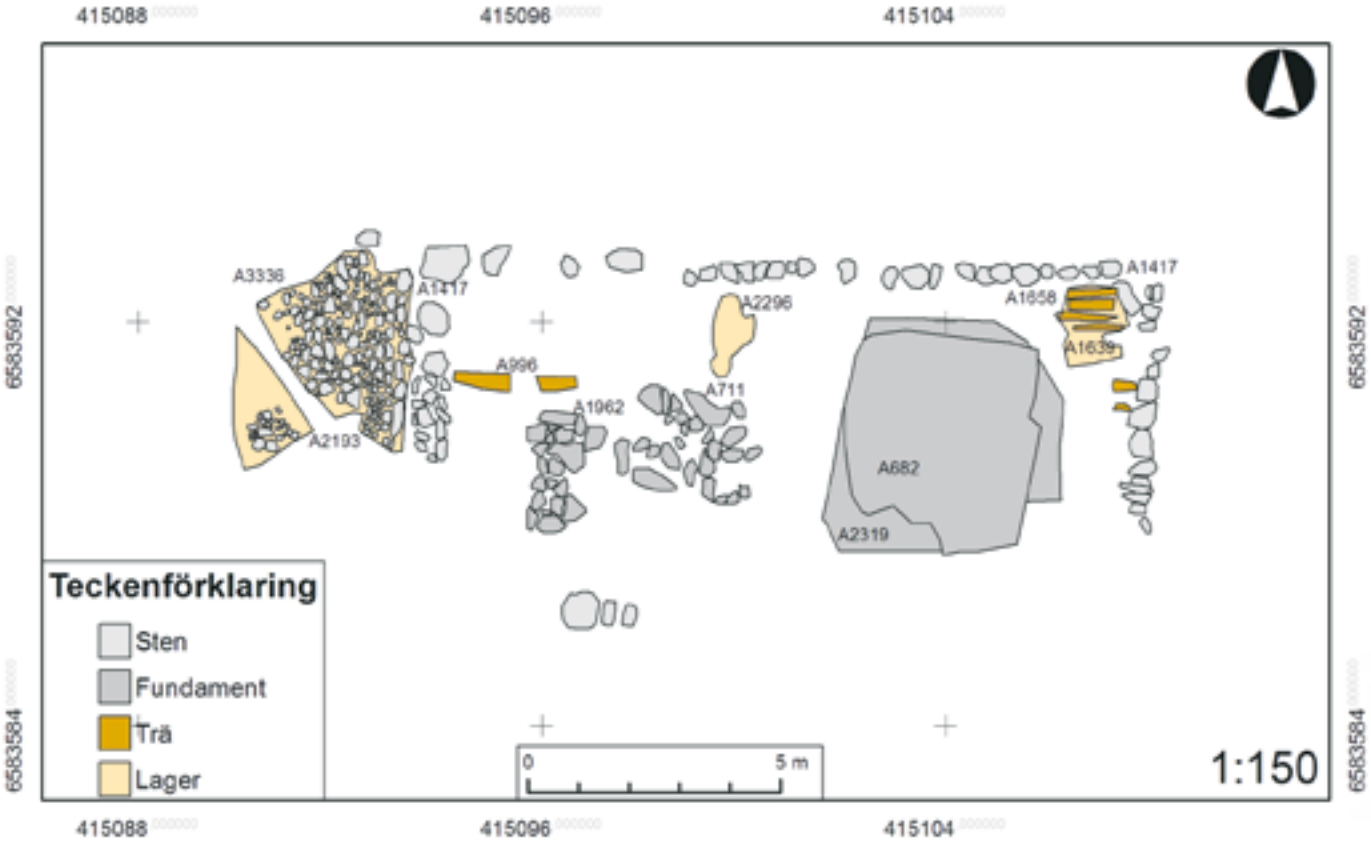

Figur 44. Plan med kontextgrupp 2. Skala 1:150.

FAS 3 (1700-TAL)

KG 2

Kontextgruppen bestod av en relativt välbevarad huslämning som sträckte sig i östvästlig riktning längs med Stora Herrgårdsgatan. Huset, som sannolikt varit timrat, har legat på en stensyll, A1417. Syllstenarna var mellan 0,2 och 0,6 meter stora, huggna med flat sida uppåt. Hörnsyllarna var något större än övriga stenar. Huset var 14 meter långt och åtminstone 7 meter brett. I huset fanns rester efter två spisfundament, A711 (och A1962) och A682 (och A2392). A711 var beläget i husets västra del och var rektangulär till formen och bestående av sten med inslag av enstaka tegelstenar. Stenarna varierade i storlek från 0,2 meter upp till 1 meter stora. Stenarna låg i ett skikt och gav ett välordnat intryck. Hela fundamentet var 4,5x2,7 meter stort.

Det andra fundamentet, A682, var beläget i husets östra del och till skillnad från A711 gav det ett slarvigt intryck. Stenarna var kantiga och låg lite rörigt. Möjligen kan det bero på senare tids schaktningsarbeten. Även det här fundamentet hade rektangulär form. Det var 3,5x2,5 meter stort. Stenarna var cirka 0,5 meter stora.

I huset nordöstra hörn fanns rester av ett golv bestående av brädor som låg i östvästlig riktning. De var 2,7 meter långa, 0,4 meter breda och 0,02–0,06 meter tjocka. Golvet var anlagt på ett lager, A1693, bestående av gråsvart, grövre sand som låg innanför syllarna. På trägolvet fanns ett avsatt lager, A1639, bestående av brun sand. I lagret hittades fragmenterade bitar av obränt ben (får och/eller get, nöt) och lite obränd lera (F32, F94 och F95). I husets västra del fanns rester av en bräda, A996, som möjligen skulle kunna vara en rest av en vägg. Södra delen av huset var dessvärre mycket illa åtgången men tre stenar fanns kvar av syllen i huset sydvästra del.

I husets centrala del fanns en 1,6x0,9 meter stor oregelbunden fläck med brungrå lera. Lagret var endast 0,02 meter tjockt och utgjorde resterna av ett lergolv, A2296.

I anslutning till husets västra gavel låg en vällagd stenpackning, A3336, som dessvärre var avgrävd i norr och söder. Sannolikt har den gått i hop med gatan, Stora Herrgårdsgatan, i norr. Packningen mätte 2,4x3,4 meter och tvärs genom den löpte ett modernt avloppsrör.

I det här skedet var Stora Herrgårdsgatan stensatt. Inga stenar fanns kvar men avtryck kunde anas i sättsanden. Sanden var av samma typ som Hus 2 var anlagd på och de kan förmodas vara samtida. I sättsanden hittades en kritpipa, F222.

Figur 45. Översiktsfoto över KG 2. Foto taget av Arkeologgruppen.

KG 11

Ovanpå KG 9 låg en stock som inledningsvis tolkades ha ingått i huskonstruktionen men placeringen var något udda. Den har pressat undan golvlagret så rimligen har stocken hamnat där efter att huset tagits ur bruk och förfallit. Strax öster om stocken fanns tillhuggna stockar, A7535, som delvis var välbevarade. Sannolikt har de täckt hela utrymmet fram till stocken A6426. A7535 ligger i sin tur på stockar som låg i öst-västlig riktning. Mellanrummet var fyllt med sand vilket föranleder tolkningen att det rör sig om en timmerförstärkning eller stabilisering av den relativt sanka marken.

Figur 46. Plan över kontextgrupp 11. Skala 1:100.

KG 18

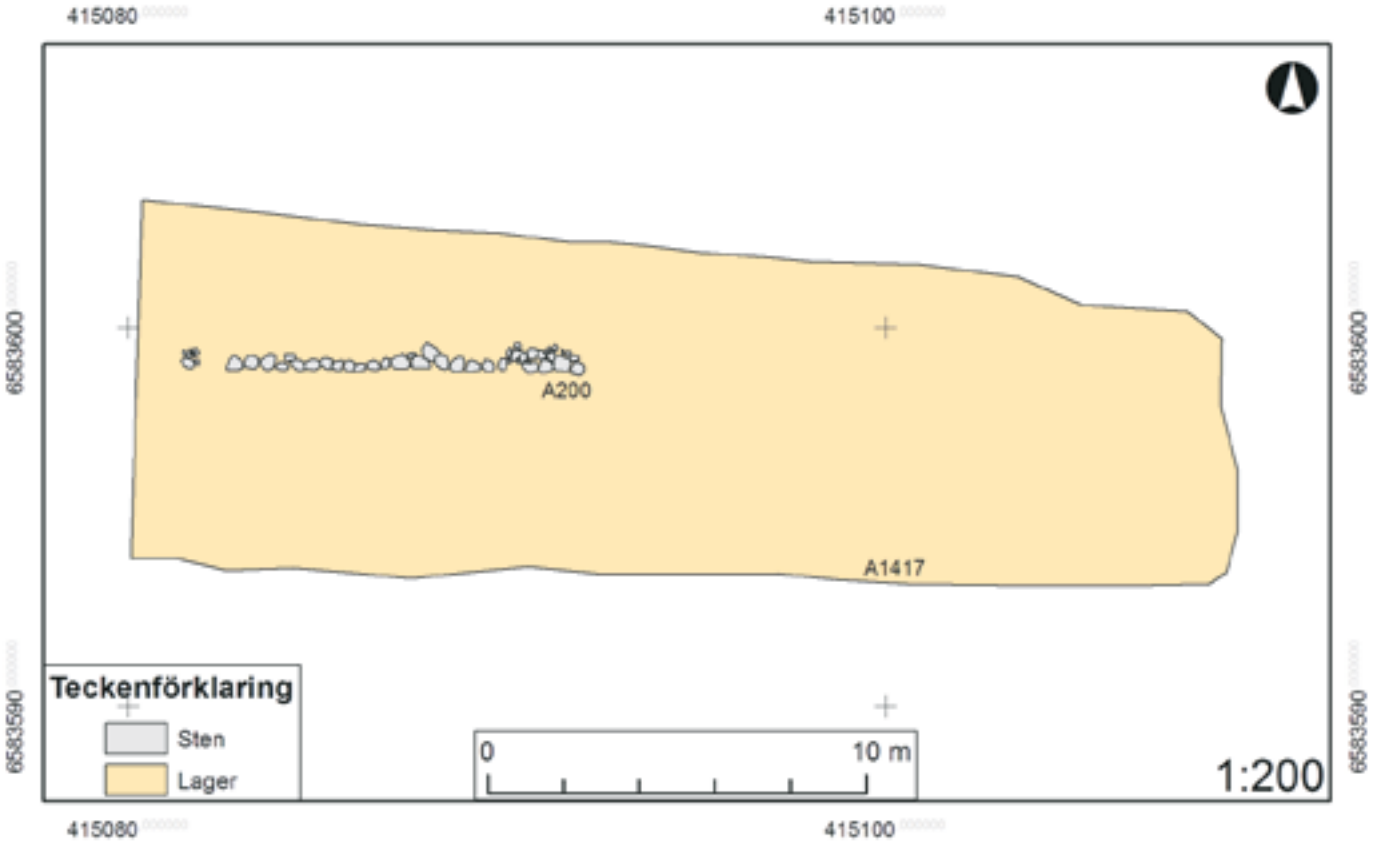

I undersökningsområdets nordvästra del fanns en lång stenrad bevarad, A200. Den låg i gatans sättsand och det är möjligt att stenarna markerat gatans norra begränsning. Raden var 10,5 meter lång och var mestadels enradig. I den östra delen tenderade den att vara tvåradig. Stenarna var i huvudsak 0,4 meter stora. En alternativ tolkning är att de är rester av syllar till hus som legat längs med Stora Herrgårdsgatan, likt KG 2.

Figur 47. Plan över kontextgrupp 18. Skala 1:200.

KG 17

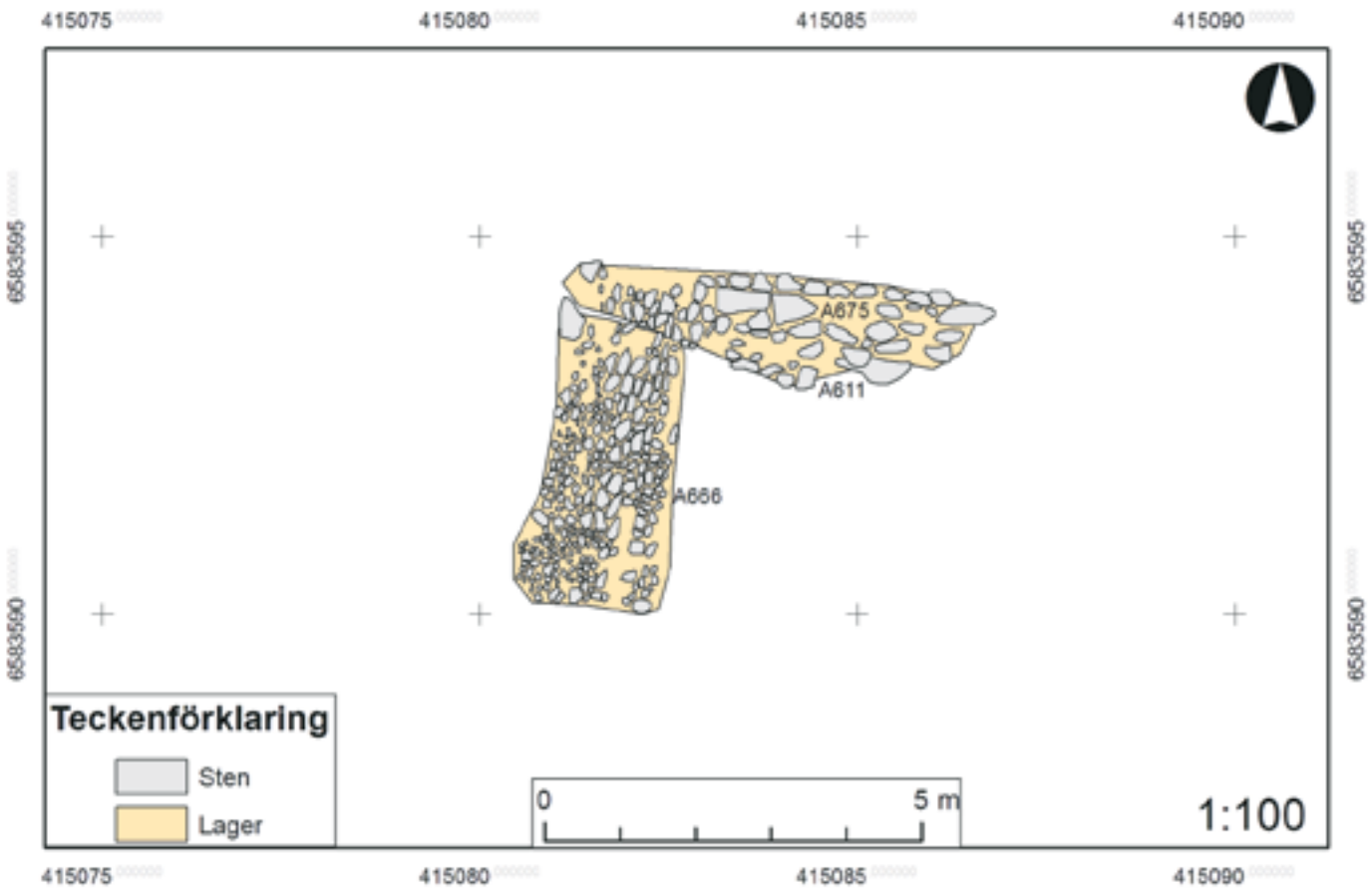

I undersökningsområdets västra del fanns rester av en stenläggning. Stenläggningen, A611, mätte 4x1,60 meter i nord-sydlig riktning. Den var svagt välvd och byggd av 0,1–0,3 meter stora stenar. I den östra delen fanns en droppränna som var 4 meter lång och 0,2 meter bred samt 0,1 meter djup, där botten var stensatt med något mindre sten-ar 0,1–0,2 meter stora. I den södra delen var stenarna satta i ett gulbrunt sandlager, A666, som var 0,1 meter tjockt. I den norra delen var stenarna satta i ett ljusgult sandlager som var 0,15 meter tjockt. Stenläggningen har slutit an mot Stora Herrgårdsgatan.

Figur 48. Plan över kontextgrupp 17. Skala 1:100.

Figur 49. Stenläggningen A611. Foto taget av Arkeologgruppen.

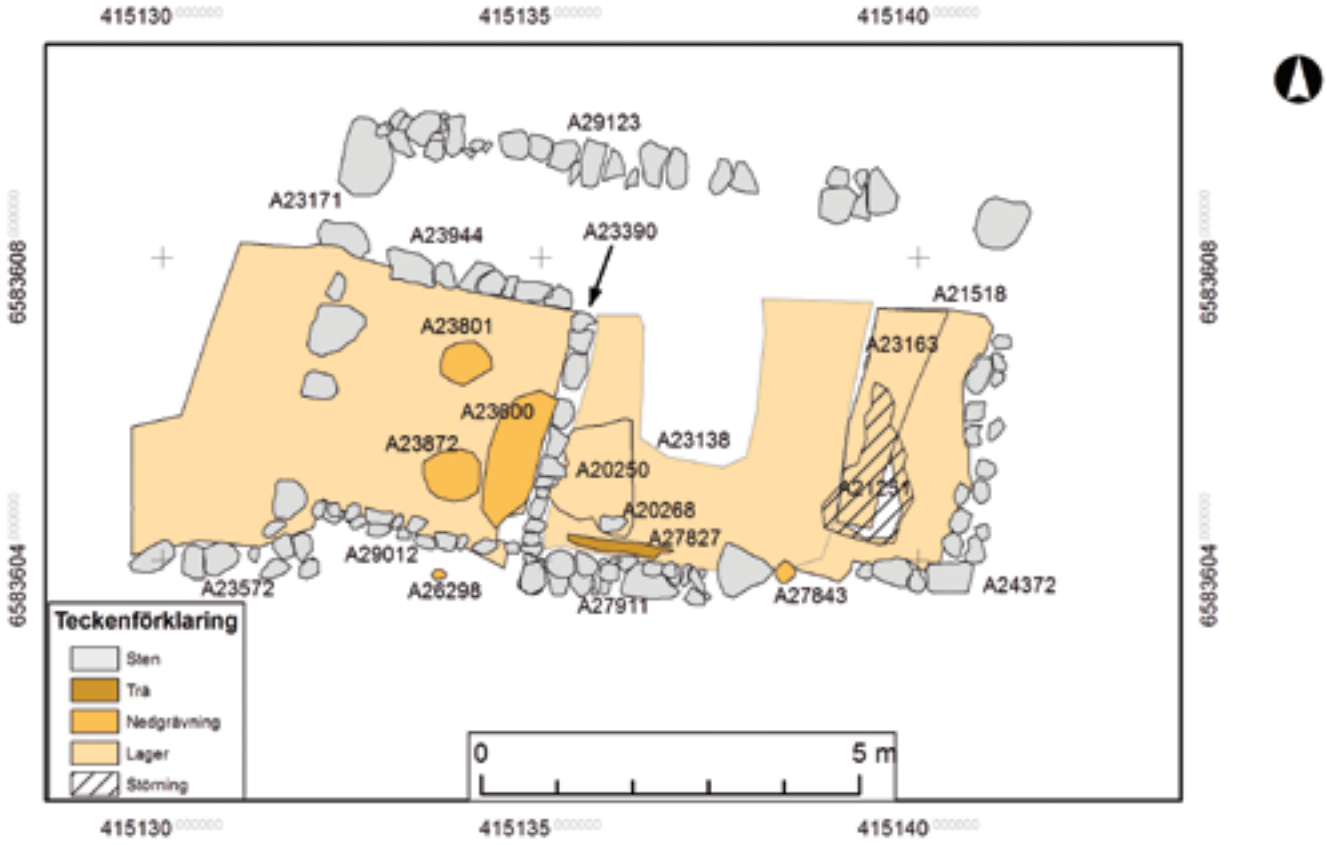

Figur 50. Plan över kontextgrupp 19. Skala 1:100.

KG 19

Rakt över Stora Herrgårdsgatan sträckte sig en träkonstruktion som av allt att döma fungerat som en spång. Den var 10,5 meter lång och 0,8 meter bred och bestod av fyra liggande brädor som kantades av brädor som stod på högkant. Brädorna låg på ett tjockt lager lera som delvis även täckte KG 4.

Placeringen av spången är underlig. Att den ligger ovanpå Hus 4 kan antyda att tomten inte varit bebyggd under 1700-talet och att spången ledde ner till brunnen, KG 8, men att den sticker ut i gatan är svårt att förklara.

Figur 51. Träspången sedd från norr. Foto taget av Arkeologgruppen.

1800-TALET

I princip hela 1800-talet blev bortschaktat i samband med att det på platsen befintliga garaget byggdes. Två fundament och en husgrund frilades delvis och dokumenterades. De är rester av byggnader som återfinns på kartmaterial från 1800-talet. Något fyndmaterial togs inte tillvara.

Figur 52. Samma fundament som framträdde under förundersökningsskedet, A819 och 898. Foto taget av Arkeologgruppen.

Figur 53 (överst). Samma fundament som framträdde under förundersökningsskedet, A1624. Foto taget av Arkeologgruppen.

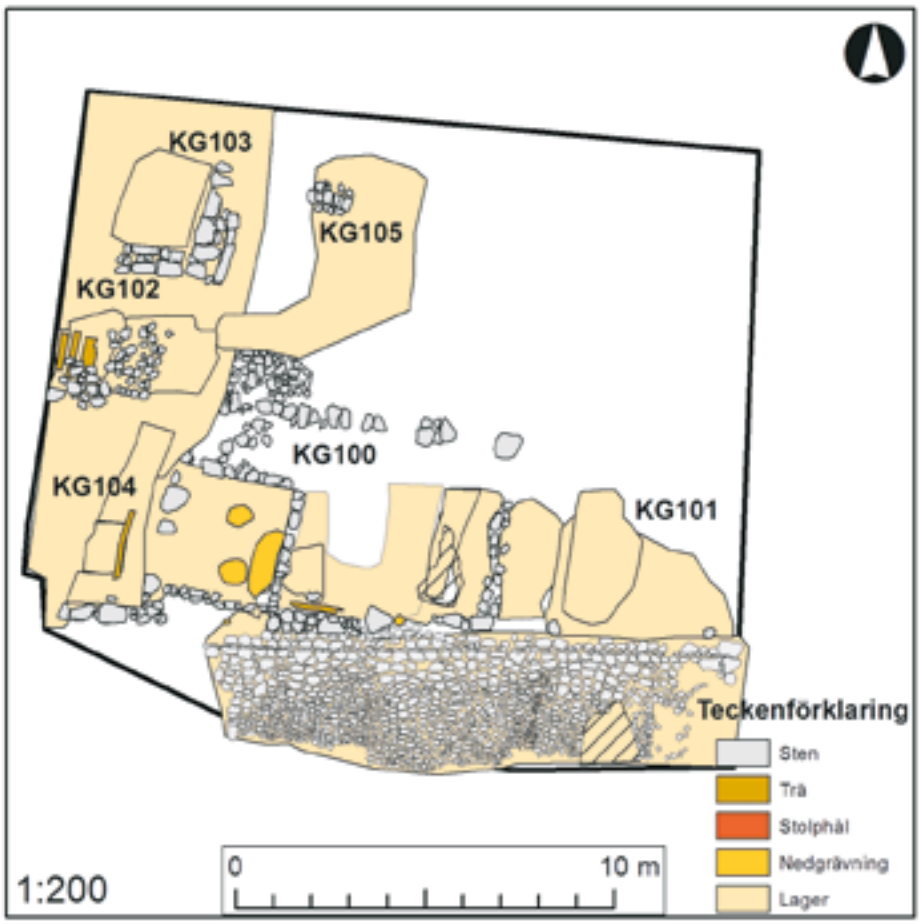

Figur 54. Översiktsplan över samtliga kontext-grupper inom område 2. Skala 1:200.

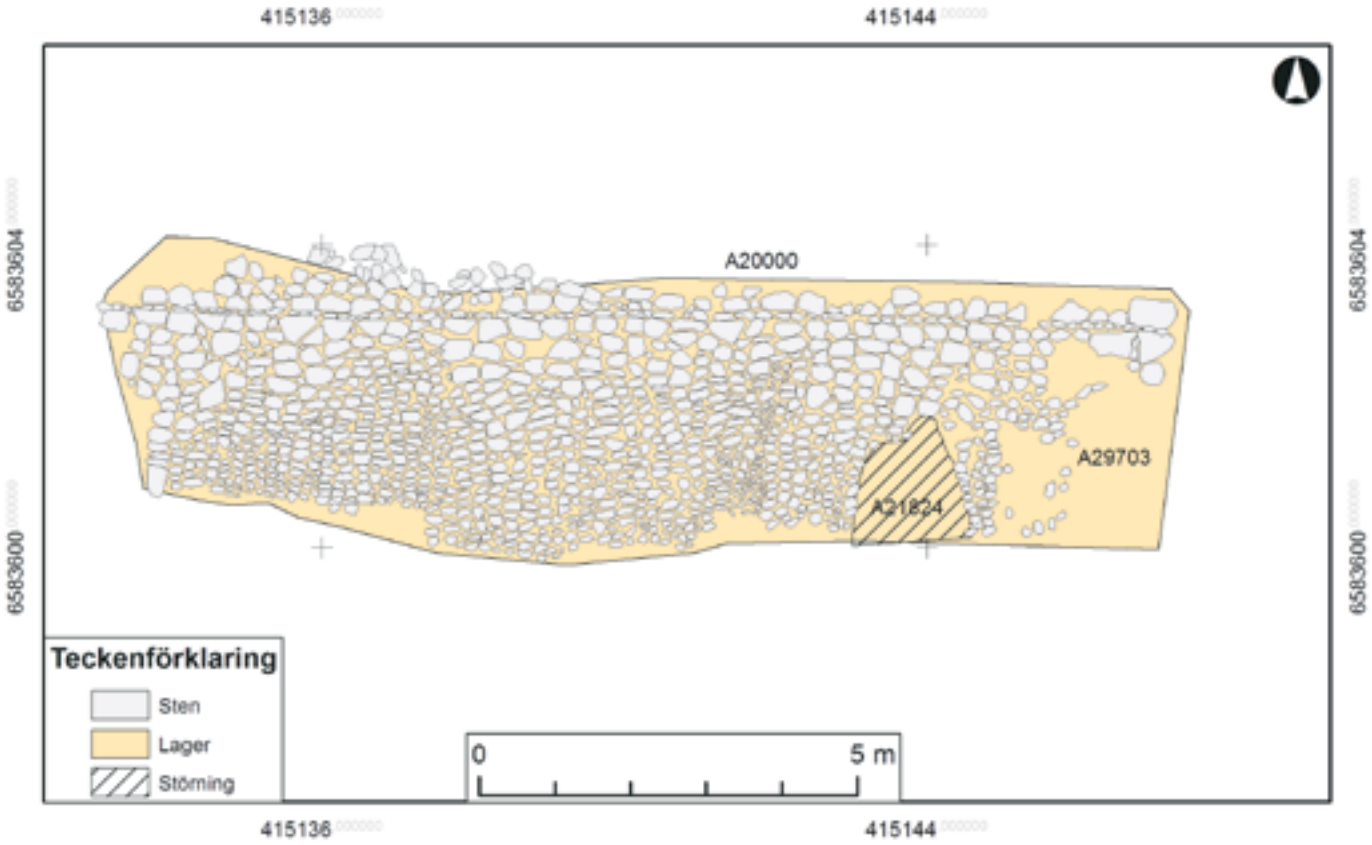

Figur 55. Plan över Stora Herrgårdsgatan KG 2. Skala 1:100.

Delområde 2
ANLÄGGNINGAR OCH KONSTRUKTIONER

Område 2 dominerades framförallt av rester av Stora Herrgårdsgatan och rester av byggnader som legat längs med gatan. Tyvärr har markarbeten inför uppförandet av dessa byggnader medfört att eventuella äldre lämningar mer eller mindre var borttagna eller snarare helt förstörda (se mer nedan). Det finns sporadiska tecken på att man rört sig på platsen under 1600-talet men inga konkreta lämningar eller konstruktioner kunde iakttas. Likaså har 1800-talets byggnationer gått hårt åt de äldre konstruktionerna vilket lett till att området mer eller mindre saknade stratigrafi.

STORA HERRGÅRDSGATAN

Stenläggningen (A3037) som påträffades vid förundersökningen i schakt 3000 frilades och visade sig bestå av en kullerstensbelagd gata med en rännsten längs den norra sidan. Gatans bevarade utsträckning kunde avgränsas i norr, söder och i väster. I öster har gatan fortsatt utanför schaktkanten. Gatans västra sida avgränsades av störningar. Den östra delen av gatans stenar glesnade och verkade påverkade av sentida ingrepp. Gatan och rännstenen löpte i östvästlig riktning i cirka 14 meter. Den totala bredden var cirka 3 meter, där rännans bredd utgjorde cirka 0,5–0,8 meter. Då gatans totala bredd inte kunde framtas inom undersökningsområdet har gatan således varit bredare. Vidare hade gatan en kraftig lutning och låg som lägst i väster, cirka 1–2 meter under dagens marknivå. I öster låg gatan närmast direkt under dagens marknivå. Formen på gatan var konvex och sluttade åt norr där också rännan har legat som därmed haft en vattenavledande funktion. Detta demonstrerades tydligt under regniga dagar. Där gatan låg nästintill direkt under marknivå i öster fanns en störning (A21824) i gatan som var 1,4 meter i diameter och innehöll gatsten blandad med sättsanden. Störningen var 0,3 meter djup och bottnade i det underliggande berget. Förekomsten av berg under gatan kan således förklara varför gatan har haft en sådan dramatisk lutning.

Gatan har varit så bred som den ter sig på det äldre kartmaterialet och har till stor del redan från början utgjort en större plats i området. Den mindre, smala gränden mynnade under 1500- och 1600-talen ut i en torgliknande formation som anslöt till bod-arna vid kajkanten (kajkanten schaktades fram vid gatuarbeten år 2013, muntligen Björn Wallbom).

Själva gatan var, som redan nämnt, välvd. Längs med krönet bestod den av kantställda, avlånga stenar tätt lagda invid varandra. Deras storlek varierade mellan 0,1–0,2 x 0,2–0,4 meter. Där gatan sluttade i norr mot rännstenen bestod gatan istället av stora flata stenar med en storlek på 0,3– 0,4 meter i diameter. Stenarna som använts var väl utvalda naturstenar, framförallt av ett rött stenmaterial, med inslag av svarta stenar som kan ha utgjort riktningsstenar då de förefaller ligga på en linje. Stenarna på gatan var delvis mycket nötta och rundade, vissa stenar hade även krackelerats och låg spräckta i gatan.

Efter önskemål från exploatören och i enlighet med anbudet tillvaratogs en större mängd sten från gatan. Då gatan undersöktes och stenarna lyftes upp, placerades de i ett flertal större träkistor. Exploatören önskade återanvända stenarna från gatubeläggningen och infoga dem i den nya gårdsbilden.

Figur 56. Översiktsfoto från sydväst över Stora Herrgårdsgatan. Foto taget av Arkeologgruppen.

Rännstenen hade en tydlig V-form och var fint konstruerad med utvalda stenar. Dess botten bestod av rektangulära stenar cirka 0,1–0,2x0,1 meter stora, medan kanterna på rännan utgjordes av sluttande flata stenar, cirka 0,3–0,5 meter stora. Rännstenens totala bredd uppgick till 0,5–0,8 meter. Norr om rännstenen fanns även spår efter den bebyggelse som har legat längs med gatan.

I gatans profil kunde flera lager uppmärksammas som tydde på äldre aktiviteter. Under kullerstensgatan fanns lager som tydde på att en äldre gata funnits. Detta syntes som ett 0,1 meter tjockt mörkt stråk med ett underliggande lager av lös sättsand. Den äldre gatan hade fått sina stenar bortplockade. Detta syntes även i plan, då flera små stenlyft observerades då de övre kullerstenarna togs bort och de underliggande lagren grävdes. Under denna äldre gatunivåns sättsand fanns en äldre markhorisont som var cirka 0,2 meter tjock. Lagret var anlagt på ett sandigt lager som var hårt packat och hade ett svämmigt utseende. Under detta sandlager låg orörd mark.

Figur 57. Detalj över gatans rännsten sedd från väster. Foto taget av Arkeologgruppen.

Bebyggelsen

Norr om gatusträckningen kunde observeras att Hus 1 kan vara av äldre datum än gatan, då husets syll (A24372) inte är exakt parallell med gatans och rännstenens sträckning. Förskjutningen mellan syllen och rännstenen har varit tydligast i väster där en tom yta har bildats. Detta mellanrum har fyllts igen med gatsten som också placerats delvis ovanför syllen till huset. Huset har möjligtvis då det byggdes, anpassats efter en äldre gatusträckning. När gatan därefter byggts om har gatan delvis fått anpassa sig efter redan existerande byggnader.

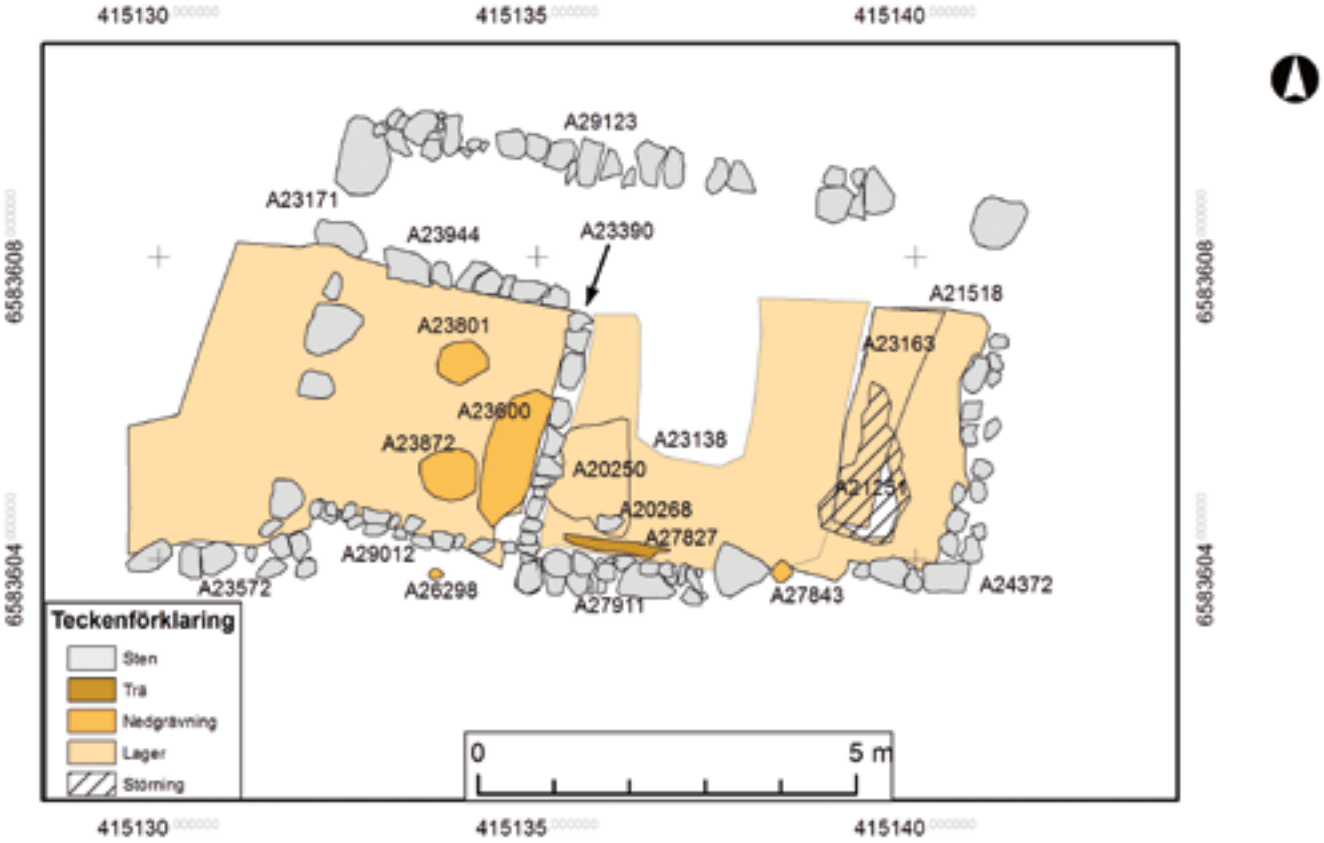

Figur 58. Plan över Hus 1. Skala 1:100.

Figur 59. Foto över huset taget av Arkeologgruppen. Utbredningen är markerad med rött.

HUS 1, KG 100

Hus 1 har legat längs med Herrgårdsgatan och består av både ytter- och innersyllar av sten. Måtten på huset har varit cirka 9x5 meter, det vill säga en byggnad om cirka 45 kvadratmeter. Huset har legat i öst-västlig riktning med långsidan utåt gatan. Som tidigare nämnts är huset troligtvis äldre än gatan då gatan och huset inte ligger exakt parallellt. Vidare har gatsten delvis lagts ovanpå husets syllar. Marken där huset låg faller kraftigt åt väster, vilket delvis har utnyttjats genom att man i husets västra del har anlagt en källare eller en halvkällare. Källarens mått har varit cirka 3x3 meter.

Huset består av en serie olikartade syllar som utgör husets grunder. Både yttre men även inre syllar dokumenterades. De yttre syllarna består av A23171 (västra kortsidan, norra långsidan), A24372 (östra kortsidan, del av södra långsidan), samt A23390 (källarens södra kortsida) som tillsammans bildar de fyra sidorna till det rektangulära huset.

Syll A28711 och delar av syll A23171 har utgjort husets västra sida. Den västra syllen bestod av en rad av stenar med en storlek av 0,4–1,0 meter i diameter. Stenarna hade ett bastant utseende, de var rundade med flat ovansida, enskilda stenar var också huggna. Under stenarna låg ett skift av finare rektangulärt huggna stenar tätt lagda tillsammans (A28711). Stenarna var 0,2–0,3 x0,3–0,6 meter stora och låg i en lång linje som var 7,5 meter lång. Vid ett ställe bröts syllen av ett stort underliggande stenblock, men fortsatte direkt efter denna. Det underliggande stenblocket förefaller dock ha varit en del av syllen. Syllen fortsätter således 2,1 meter utanför husets förmodade norra långsida. Godsidan på stenarna var vänd utåt, mot väst, och där stenarna tog slut i norr mötte de en inkilad sten, A28692, mellan syll A28711 och A28276. Möjligen kan detta tyda på att huset varit 7,5 meter brett. Fundament A24847 och A24067 kan därmed ha varit två skilda eldstäder som delats av en innervägg (A23171).

Den delen av syll A23171 som utgjort den norra långsidan på Hus 1 bestod av en 9 meter lång rad av stenar med en storlek på 0,4–0,7 meter. Stenarna var huggna med en kvadratisk form och hade en flat ovansida. Raden av stenar låg delvis glest isär från varandra och låg inte i en gemensam nivå utan såg på sina ställen ut som en trappa som stegrade mot öster. Utseendet kommer sig av den lutning som finns på platsen och som gjort sig gällande längs husets långsidor. Hörnstenarna till husets nordvästra och nordöstra hörn har utgjorts av kraftiga stenar med en dimension på 0,8–1 meter.

Syll A23372 utgör den östra kortsidan av Hus 1 och det övre skiftet i husets södra långsida. Den östra kortsidan bestod av stenar som var lagda i en 3,5 meter lång rad, där stenarna låg i två rader i ett skift. Stenarna var huggna i en rektangulär form och hade en flat ovansida, deras storlek var 0,2x0,6 meter. De låg tätt lagda tillsammans med en tät, tjock lera mellan stenarna. Den östra kortsidans stenar mötte dock inte den nordöstra hörnstenen. I sydöst fanns en stor flat kvadratisk hörnsten 0,5x0,5 meter stor.

Den del av A23372 som utgjorde den södra långsidan var 5,5 meter lång. Där låg stenarna glest och stenar tycktes saknas. Stenarna var rektangulärt huggna med en flat ovansida och de hade en storlek på 0,2x0,3–0,4 meter. Stenarna låg på samma nivå. Det var längs med denna syll som vi tydligt observerade att husets långsida inte var exakt parallell med gatan och rännstenen som ligger intill huset. Man

Figur 60. Huset sett från väster. Foto taget av Arkeologgruppen.

Figur 61. Foto taget av Arkeologgruppen som visar att gatan överlagrar huset.

har fyllt den norra delen av rännstenen med gatsten för att täcka ytan där skillnaden mellan syllen och rännstenens vinkel varit för stor. Då gatstenen plockades bort vid undersökningen kunde noteras att gatstenarna var delvis lagda ovanför syllstenen (A27911). Detta talar för att huset är äldre än tidpunkten då kullerstensgatan anlades. I den västra delen av syllen låg stenarna i tre skift, de två undre skiften (A27911) utgick från källarens sydöstra hörn och fortsatte österut 2,5 meter. Stenarna utgjordes av flata naturstenar med en vari-erande storlek mellan 0,2 och 0,8 meter. Möjligen har denna del av syllen haft flera skift för att staga huset på grund av den lutande marken.

Källarens södra syll var störd av en stolpe (A26298) som hade grävts ned genom den ursprungliga syllen. Stenar saknades inte, men de hade ingen tydlig del i en konstruktion och de tedde sig dumpade i efterhand, efter att stolpen hade grävts ned. Stenarna till den ursprungliga syllen hade således återdeponerats i oordning. Nedgrävningen av stolpen har också berört delar av gatstenar som plockats bort.

De inre syllarna för källaren bestod av A23390 (östra och södra syllen) och A23944 (norra syllen). Den norra syllväggens stenar bestod av stora, huggna stenblock med en rektangulär form. Stenarna var 0,3x0,5–0,7 meter och mellan 0,1–0,4 meter tjocka. Stenarna låg i två skift med de större stenarna nederst och de tunna upptill med packad lera mellan stenarna. Syllens längd uppgick till tre meter och den var inte förbunden med varken syll A23390 eller A23171. Syll A23390 bildar källarens östra och södra sidor. Den östra syllen som löpte 3,2 meter i nord-sydlig riktning bestod av huggna rektangulära stenar med en mycket homogen sammansättning i form och storlek på stenarna. De låg i oregelbundna skift med mindre skolsten inkilad mellan sig. Storleken på stenarna varierade mellan 0,2–0,3x0,1–0,4 meter med en tjocklek på 0,05–0,2 meter. Syllen hade sin godsida mot väster medan den östra sidan hade ett mer kantigt utseende utåt. Vidare låg inte syllen i förband vare sig i norr eller söder, vilket har gjort den tämligen instabil. Detta har också gjort att syllen vid något tillfälle givit vika varvid man fått reparera den. Detta syntes i lager A23612 väster om syllen. Vid något tillfälle efter att källaren fyllts med fyllnadslager A23612, har källarens syll rasat. Man har då grävt en 0,15 meter djup grop (A23600) invid syllen, reparerat den, och därefter fyllt gropen med sand.

Figur 62. Syll 23390 sedd från väster. Foto taget av Arkeologgruppen.

Figur 63. Stenpackning A204067 sedd från väster. Foto taget av Arkeologgruppen.

I den nordvästra delen fanns en rektangulär stenpackning A24067, mellan källaren och den norra långsidans syll. Norr om syllen fanns ytterligare en stenpackning med likartad form. Packningarna bestod av kantiga stenar som låg i en ojämn nivå. Stenarna uppmättes till 0,2–0,7 meter. Packningens storlek var 3x1,5 meter och låg mot omgivande syllar i samtliga väderstreck förutom i öster.

Stenpackning A24847 var till utseendet lik stenpackning A24067 frånsett att stenarna låg i en jämn nivå. Stenarna var 0,2–0,7 meter stora, huggna med en flat ovansida.

Figur 64. Närbild över stenpackningen sedd från sydöst. Foto taget av Arkeologgruppen.

De stenar som utgjorde packningens kanter utåt låg svagt nedlutade mot marken. Packningen låg i ett etableringslager (A29089) vars form följde stenpackningen. Fynd av keramik, glas och spik gjordes bland stenarna. Under packningens östra del påträffades en samling huggna flata stenar (A29251) inom ett område på 1,1x0,7 meter. Stenarna hade en storlek på 0,3–0,7 meter.

Inne i huset fanns ett flertal olika lager i form av utfyllnadslager och sentida störningar. Hela den västra halvan inne i huset, inte källaren, var täckt av ett tätt packat lerlager (A23138) som var 0,2–0,5 meter tjockt. Förmodligen har detta fyllnadslager ursprungligen täckt hela insidan av huset. Vid lerlagrets sydvästra hörn var det täckt av ett 1,6x1 meter stort sotlager (A20250) som var 0,03 meter tjockt. Lagret bestod av brun sand och kol, kolbitar och tegelbrockor. Fynden bestod av obrända ben, spik, fönsterglas och mindre keramikbitar. Vid husets östra syll påträffades lager A21518. Lagret har deponerats då syllen anlagts och fungerat som en byggnadsdetalj, där lagret som innehåller småsten, tegelkross och grus haft en stabiliserande funktion. Lagret var 0,05–0,07 meter tjockt och överlagrade lager A23138. Fynd av spik hittades invid syllstenen samt ett huvud av en så kallad tulpanformad kritpipa.

Figur 65. Översikt där stenpackningen ses från sydväst. Foto taget av Arkeologgruppen.

I den östra halvan av husen fanns även spår efter störningar. Bland annat en sopgrop, A21251, som var nedgrävd genom lager A21518. Gropen som var 0,2 meter djup innehöll förutom tegelkross och sten en mängd varierande fynd så som rödgods, spik, slagg, obrända ben, en sax och keramik daterad till 1800-talet. Ovanför gropen påträffades ett lager odlingsjord (A20496) som kunde härledas till den intilliggande skolgården som hade av gräsmatta. Skolan var en flickskola under 1900-talet och huset står kvar än idag.

Källaren har, som redan nämnts, vid ett tillfälle fyllts med ett sotigt fyllnadslager. Lagret var 0,5 meter tjockt och låg på steril mark. Det sotiga lagret sträckte sig även ut 2 meter väster om husets västra kortsida. Vidare påträffades även två stolphål placerade mitt i källaren, nedgrävda genom fyllnadslagret.

Direkt öster om husets östra kortsida låg en tätt lagd stenpackning som möjligtvis utgör en gräns till den intilliggande tomten öster om huset. Stenpackningen hade en rektangulär form och innehöll små stenar som var tätt lagda.

Huset uppfördes sannolikt i samband med uppförandet av Hus 2 inom område 1, det vill säga någon gång under 1700-talets första del.

Figur 66. Plan över KG 101. Skala 1:50.

Figur 67. Foto från söder över KG101 taget av Arkeologgruppen.

HUS 2, KG 101

Öster om stenpackning A22095 påträffades vad som troligen är en annan tomt och ett möjligt hus. Hela ytan täcktes av ett lerlager, A25095, cirka 0,10 meter tjockt och massivt packat. Mot stenpackningen låg ett kulturlager (A25114) som innehöll ben från matavfall. Kulturlagret låg delvis ovanpå lerlagret och var kraftigare i väster där det sluttade ned mot stenpackningen och bildade ett dike som var 0,2 meter djupt. I öster där kulturlagret låg ovanpå lerlagret tunnade det ut.

Längs med gatan låg en cirka 4 meter lång gles stenrad (A27057) som möjligtvis kan vara grunden till ett hus. Stenarna var rektangulära och omkring 0,2–0,6 meter i diameter. Parallellt med stenraden påträffades även två stenskodda stolphål, A24748 och A23756, med ett mellanrum på 2,8 meter. Dessa konstruktioner påträffades i undersökningsområdets östra delar, cirka fem meter från schaktkanten. Således berör undersökningen endast en mycket liten del av denna tomt. Huset ligger också i den del av undersökningsområdet där anläggningar påträfades nästintill under dagens marknivå.

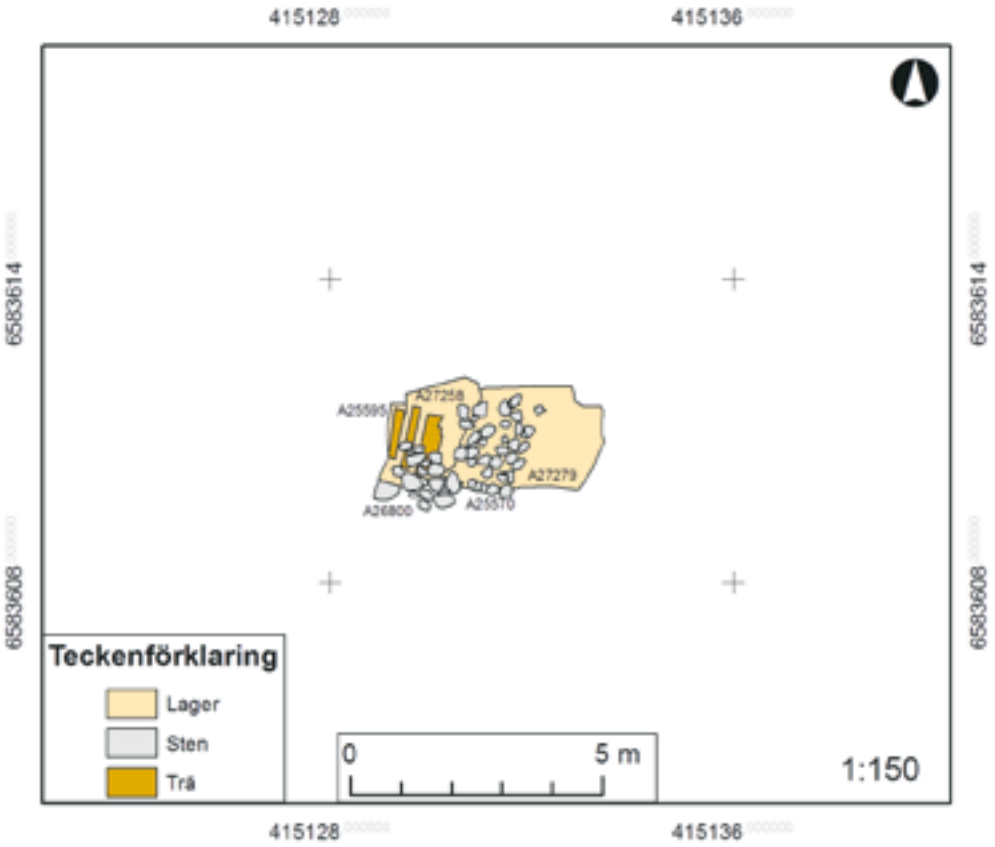

Figur 68. Plan över KG 102. Skala 1:150.

Figur 69. Foto över KG 102. Foto taget från väster av Arkeologgruppen.

HUS 3, KG 102

I undersökningsområdets västra del fanns mot schaktväggen resterna efter en bränd konstruktion. Konstruktionen bestod av träplankor, syllar, stenfundament och sotiga lager. Hela konstruktionen kunde inte undersökas, då delar av den fortsatte in i schaktväggen i väst, i norr var den avgrävd. Överst i konstruktionen påträffades tre brandpåverkade brädor som var svartbrända på ytan. Brädorna var mellan 0,9–1,1 meter långa och 0,15–0,2 meter breda och de låg i nord-sydlig riktning. I syd begränsades brädorna mot stenrad A26800, och i norr var de avgrävda. Ytan som brädorna täckte utgjorde ett område på 1,2x1,2 meter. Brädorna låg delvis ovanpå ett antal flata stenar (A26800). Stenar har fungerat som stöd för brädorna. Stenkonstruktion A26800 bestod av en stenrad och ett antal spridda flata stenar som har varit placerade under brädorna. Stenraden bestod av en smal enkel rad utvalda rundade stenar med flat ovansida tätt lagda invid varandra. Stenarna var 0,5 meter stora i öst-västlig riktning, där stenarna i öster avslutas mot ett stort stenblock och i väster fortsatte utanför schaktkanten.

Ett stenfundament (A27279) låg norr om stenrad A26800 vid dess östra ände. Stenfundamentet bestod av runda naturstenar som låg tätt lagda invid varandra tillsammans med enstaka tegelstenar. Stenarna var 0,25–0,3 meter stora och hade ett enhetligt utseende. Fundamentet hade en något triangulär form med två likvinkliga sidor, där ytan däremellan hade en något välvd form och bestod av större stenar med en storlek på 0,5–0,7 meter. Fundamentet låg i väster an mot sotlager A27258, som innehöll sot och sand och visade tecken på att ha varit utsatt för stark upphettning.

Brädorna låg på ett lager (A25570) som bestod av hårt packad lera med brända partier. I lagret påträffades ben, kritpipor och glas. Lagret fortsatte in i schaktväggen i väster och begränsades av stenraden i söder. Hela lagret var 4x2 meter stort.

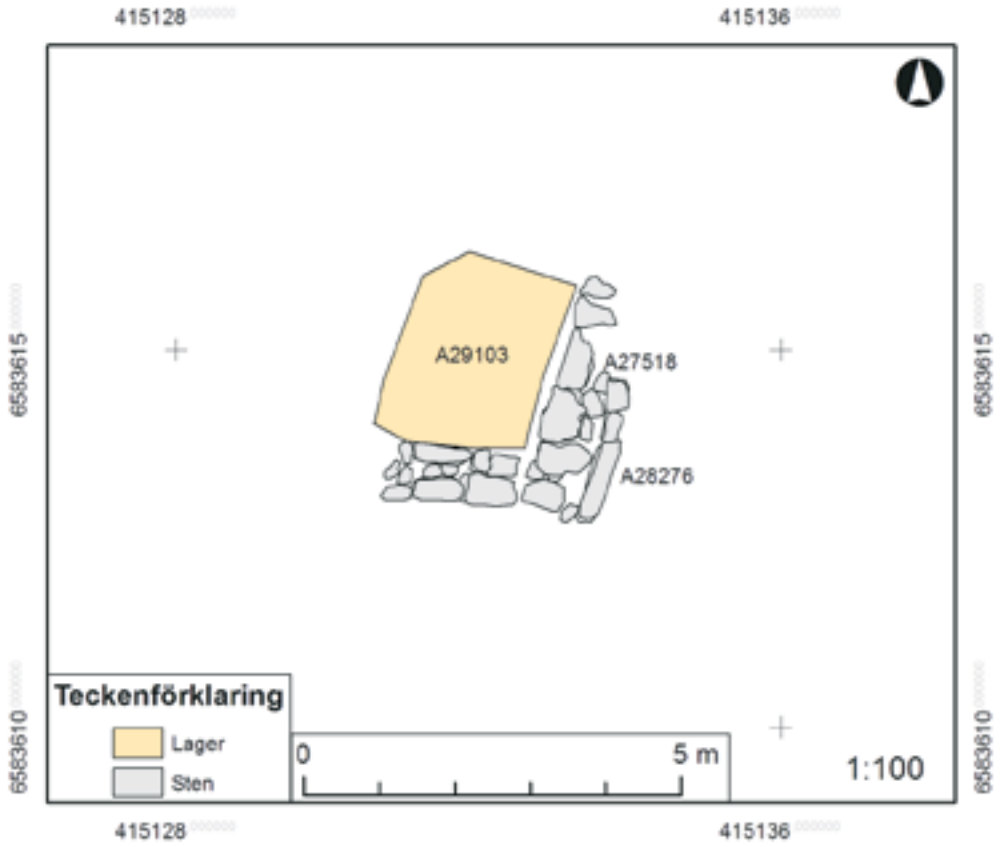

Figur 70. Plan över KG 103. Skala 1:100.

HUS 4, KG 103

Figur 71. KG 102 sedd från söder. Foto taget av Arkeologgruppen.

I det nordvästra hörnet av undersökningsområdet påträffades stensyllar som utgjort det sydöstra hörnet till ett hus. Stenarna i syllen bestod av huggna och utvalda flata naturstenar. Syllen har haft karaktären av en skalmur där kantstenarna har varit större, 0,4–0,8 meter stora med 0,1–0,3 meter stora stenar emellan. Stenarna har varit lagda tätt ihop med ett lager packad sand mellan stenarna. Syllen med den nord-sydliga sträckningen har ett mer stabilt utseende än syllen med öst-västlig sträckning. Den kraftigare syllen var 1,1 meter bred mot den smalare som var 0,65 meter bred. Den kraftigare syllen var 3,4 meter lång och fortsatte in i den norra schaktväggen, medan den öst-västliga syllen var 2,7 meter och slutade tvärt. Vinkeln i hörnet var inte perfekt rätvinklig utan något trubbig.

Innanför huset låg ett sandigt kulturlager bestående av lös sand innehållande aska, sot och kol. Lagret var 0,03–0,07 meter tjockt. Under lagret låg morän. Lagret begränsas av stensyllarna i söder och öster samt av schaktväggen i norr medan det är stört i väst. I lagret och under syllarna påträffades även fyra stenskodda stolphål. Dessa var nedgrävda genom moränen och fyllningen bestod av tegelkross och humös mylla blandad med morängrus.

Öster om den kraftiga syllen med nord-sydlig sträckning påträffades ett sandigt, humös kulturlager (A29415) som låg mot stensyllen. Lagret var långsmalt och löpte i nord-sydlig sträckning 3,1 meter. I öster var lagret avgrävt och endast 0,3–0,5 meter brett. Det avgränsades i väster mot stensyllen, samt av schaktväggen i norr. I lagrets mittenparti påträffades även ett antal lagda kullriga stenar.

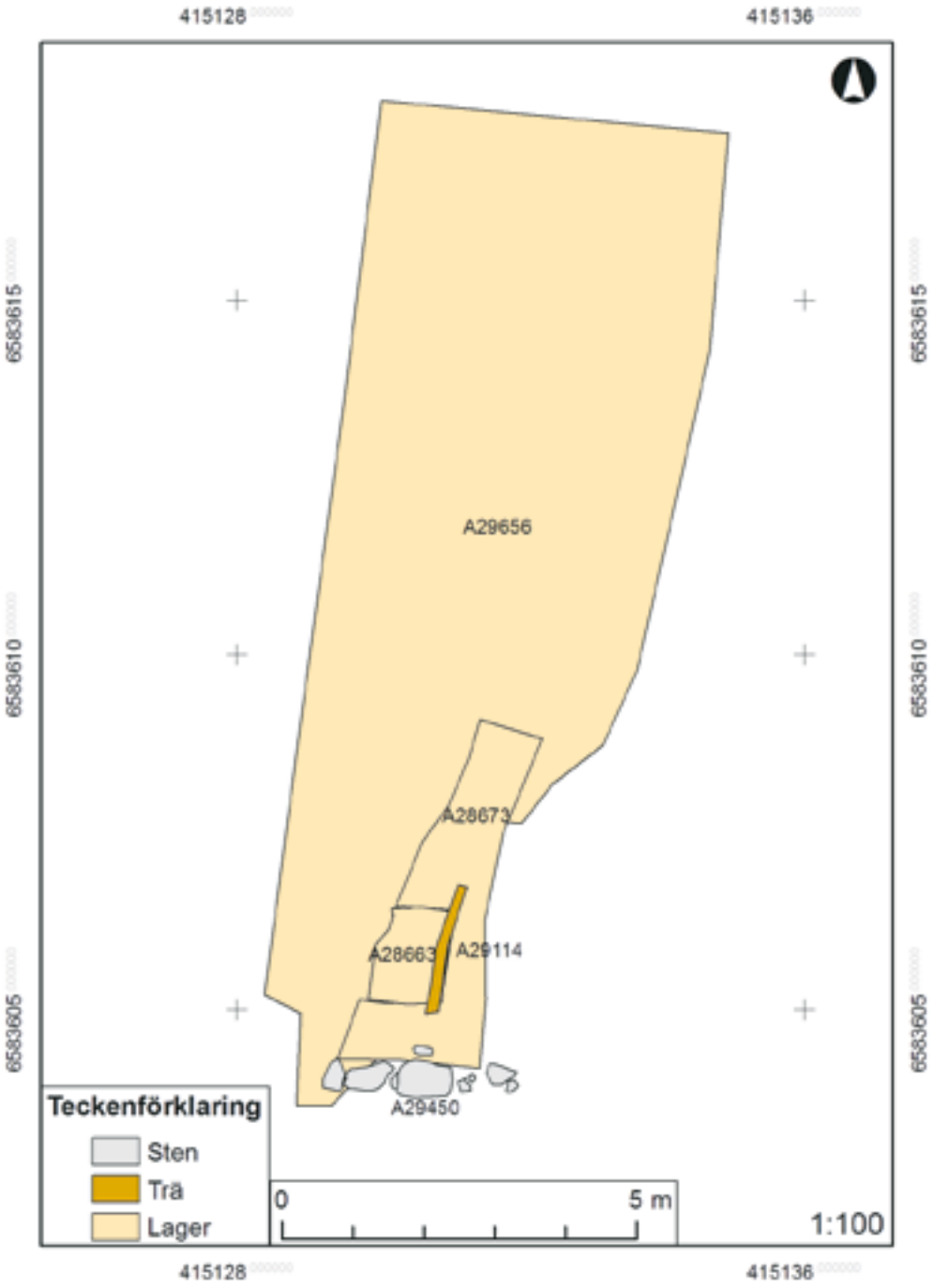

Figur 72. Plan över KG 104. Skala 1:100.

TERRASSERING, KG 104

Mellan den västra schaktkanten och den västra syllen till Hus 1 påträffades en konstruktion bestående av träbjälkar, plankor och diverse lager.

Strax väster om den västra syllen till Hus 1 fanns rester efter en 3,8 meter lång träbjälke (A29114) som låg i nord-sydlig riktning tillsammans med en kortare planka som låg i öst-västlig riktning väster om bjälken. Bjälkarna låg nedtryckta i kulturlager A28673. Den kortare plankan hade en dimension på 0,6x0,15 och låg vid den södra delen av bjälken. Den långa träbjälken avslutades i söder mot en sten (A29450). Sannolikt är de rester av ett försök till terrassering av den sluttande marken. I kulturlagret påträffades bland annat kritpipor, keramik, glas och ett mynt daterat till år 1690.

Innanför träbjälkarna fanns ett kvadratiskt kollager (A28663), som innehöll sand med inslag av kraftiga kolbitar och bränt tegel. Även fynd av keramik och kritpipor gjordes i lagret.

Under kollagret anträffades en grop som var 1,7 meter i diameter och 0,2 meter djup. Den innehöll inget annat än svart, lerig mylla med tegel och enstaka glas- och keramikskärvor.

Underst låg ett 0,1 meter tjockt stenigt sandlager som täckte hela västra delen av undersökningsområdet (A29656). Lagret låg ojämnt österut mot berget och tynade där ut. Förmodligen rör sig detta om ett första markberedningslager innan man började bebygga denna oländiga del av staden. Under sandlagret låg ett vitt sandlager som även påträffades inom delområde 1. Då påträffades lagret strax ovanför den fiskeanläggning som nämnts ovan.

Figur 73. Träbjälken, A29114, sedd från söder som sannolikt utgör en rest av en terrassering. Foto taget av Arkeologgruppen.

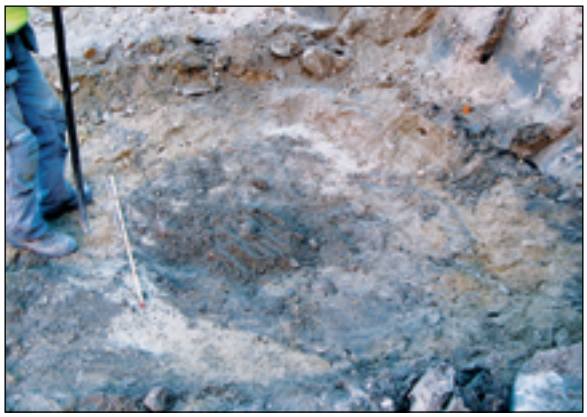

Figur 74. Gropen som var nedgrävd i den ljusa sanden sedd från norr. Samma sand täckte fiskeanläggningen i delområde 1. Foto taget av Arkeologgruppen.

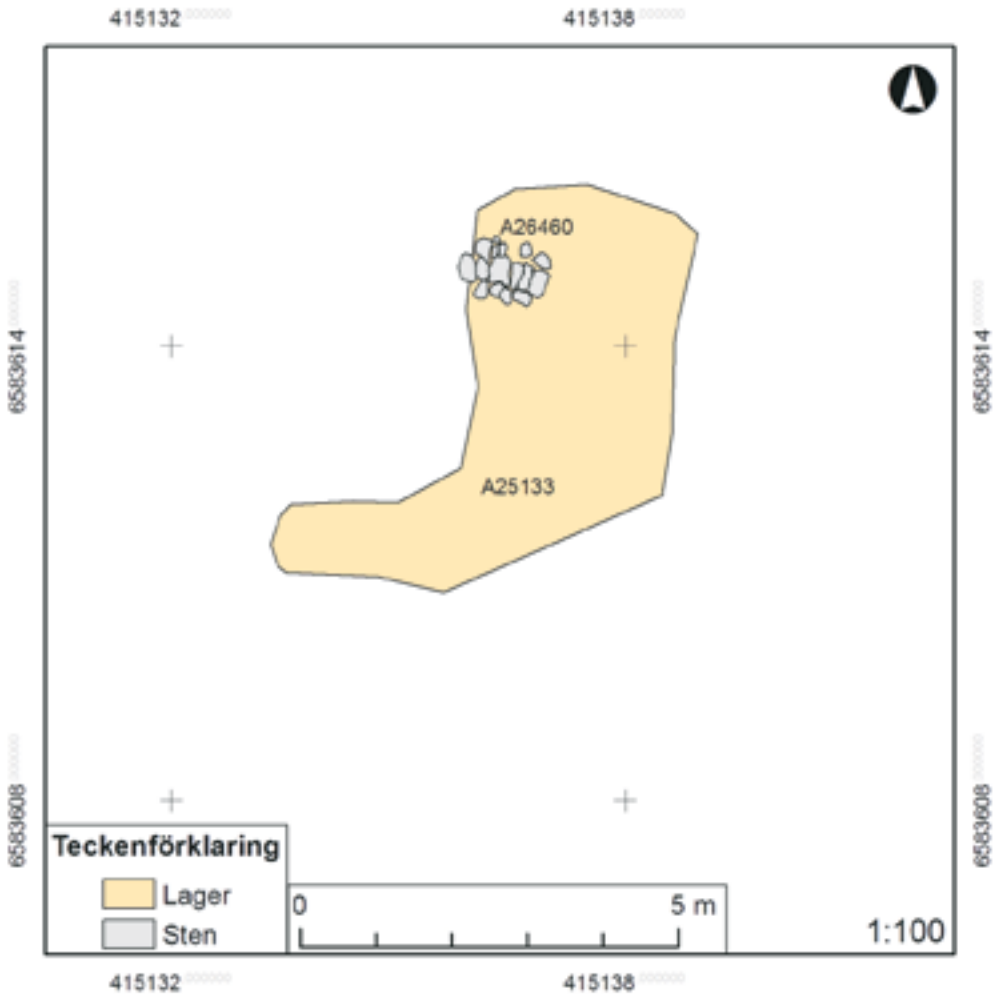

Figur 75. Plan över KG 105. Skala 1:100.

KONSTRUKTION I NORR, KG 105

Figur 76. Översiktsbild med stenraden i förgrunden. Foto taget från nordöst av Arkeologgruppen.

I norra delen av undersökningsområdet påträffades invid schaktkanten en stenrad (A26460). Den var 1,7x0,5 meter stor och låg i två skift. Stenradens stenar var 0,2–0,4 meter stora. Norr om stenraden låg även en oregelbunden packning av kantiga, knytnävsstora stenar och tegelbrockor i en ojämn nivå. Fynd av rödgods gjordes i packningen. Bland annat påträffades, under en flat sten, bottendelen till ett fat eller en kanna. Stenpackningen fortsatte in i den norra schaktväggen. Stenarna var lagda på ett humöst, sandigt kulturlager (A25133) som var mycket rikt på fynd, bland annat keramik och obrända ben (matavfall), järnföremål, spik, kritpipor ett mynt och glas. En av glasbitarna hade en fin blå färg och var en del till en så kallad ”hallonremmare”.

Kvarteret Tingvallastaden

Arkivstudier

De arkivstudier som genomförts rörande kvarteret Tingvallastaden består av två delar, det historiska kartmaterialet och de skriftliga arkivalierna såsom husförhörslängder och mantalslängder. Arkivstudierna har bestått av en genomgång, en analys, samt en tolkning av arkivmaterialen.

Det historiska kartmaterialet har hämtats från Lantmäteriets digitala kartdatabas på internet (www.lantmateriet.se/historiska kartor). I den digitala kartbasen ingår kartor från Rikets allmänna kartverk, Lantmäteristyrelsens arkiv samt Lantmäterimyndighetens arkiv. Kartorna har analyserats i syfte att hitta förändringar i tomtindelning och tomtstruktur samt för att spåra ägare och/eller hyresgäster till tomterna. Kartorna har analyserats med startpunkt i de moderna kartorna där stadens utveckling skalats av skiktvis bakåt i tiden. Då kartor till sin natur är uppkomna i ett visst syfte visar de antigen en vision eller en genomförd förändring i stadsplaneringen. En källkritisk aspekt när det gäller det historiska kartmaterialet är att inte samtliga tänkta förändringar i en stadsmiljö faktiskt genomfördes trots att de finns avbildade. Många kartor har framställts som en vision av hur stadsmakten ville att en stad skulle utvecklas eller förändras, men planerna genomfördes aldrig. Genom att ställa det historiska kartmaterialet mot det arkeologiska materialet kan stadens faktiska förändring studeras.

De övriga arkivalier som använts är de husförhörslängder och mantalslängder som finns på Riksarkivet, digitala forskarsalen, SVAR (www.svar.ra.se). I husförhörslängderna är samtliga boende på en fastighet eller tomt uppräknade. Längderna ger en uppfattning om hushållens sammansättning, ofta står även yrken upptagna. I de fall det förekommer hantverkare redovisas även gesäller, lärlingar och lärpojkar som är boende på tomten. Husförhörslängderna redovisar i många fall personernas födelseort, vilket ger en idé om rörelsemönster när det gäller till exempel gesällvandringar. Husförhörslängden redovisar inte vem som äger en viss tomt utan de boende på tomten, ibland sammanfaller ägande och boende, vilket är vanligt på landsbygden, medan så inte alltid är fallet i stadsmiljöer. Ett stopp för studierna av husförhörslängderna har satts vid år 1830.

Mantalslängderna är skattelängder och tar upp de personer som är skattskyldiga, mantal, inom en tomt. Det rör sig då om vuxna, arbetsföra, personer. En källkritisk aspekt är att alla inte betalar mantal, det finns undantag där personer eller tomter befrias från att betala mantal, till exempel vid en brand eller vid etablerandet av en verksamhet. När det gäller stadsmiljöer är husförhörslängderna en pålitligare källa till de boenden på en tomt då de inte tar hänsyn till ekonomiska omständigheter. De flesta mantalslängder redovisar om det finns djur som hästar, kor, får och/eller getter på en tomt. Beroende på skattskrivare kan även andra uppgifter finnas redovisade. I den här studien har mantalslängderna använts för att i stora drag studera innehavet av djur på tomterna.

Både när det gäller husförhörslängder och mantalslängder så är inte alltid tomtnummer upptaget i längderna. När tomtnummer saknas i längderna har principen om att prästen följer ett visst mönster när förhören genomfördes använts, så att han alltid gått samma runda. Hänsyn till eventuell roteindelning har varit av underordnad betydelse då flera förändringar i rotesammansättningarna är kända.

En fördel har varit att samtliga tomter som studerats har låga tomtnummer vilket minskar risken för felaktigheter. De framkomna uppgifterna har sedan kontrollerats mot omgivande tomter då det sällan eller aldrig är så att flera omflyttningar sker vid ett och samma tillfälle. En flyttning visar sig i arkivalierna genom att en ny familj finns nedtecknad och omges av de redan sedan tidigare kända boenden på omkringliggande tomter. Boendet på tomterna är förhållandevis statiskt och förändras nästan enbart när någon går bort och framförallt änkan inte har möjlighet att bo kvar. Detta gäller dock inte för pigor och drängar som i många fall flyttar varje år. När det gäller tjänstefolk på tomterna har fokus legat på hur många drängar eller pigor som arbetat samtidigt varit av intresse för att indikera sammansättningen av personer på en tomt.

Det historiska kartmaterialet

Det historiska kartmaterialet rörande Karlstad är förhållandevis rikt från mitten av 1600-talet och framåt. Kartmaterialet består främst av stadsplaner med kvartersindelningar, ibland med tomtindelning och ibland utan. I det äldre kartmaterialet saknas kartor med stadens bebyggelse i stort sett helt. Ett mindre antal kartor har stadens stenhus markerade, stenhusen är knutna till religiösa eller administrativa aktiviteter, även om också ett fåtal privata stenhus har funnits. Det finns två händelser i Karlstads historia som har förändrat stadsplanen radikalt. Det första är flytten av kyrkan till sin nuvarande plats på Lagberget och det andra är stadsbranden år 1865.

År 1719 brinner den gamla domkyrkan i Karlstad ner i samband med en brand som ödelägger 170 gårdar, vilket i princip är hela staden (Johansson & Lundkvist 1983:26). Kyrkan var belägen vid gamla torget, i kvarteret där stadshotellet ligger idag. Grundförhållandena, ren sand, invid älven var inte de bästa och kyrkan hade redan före branden fått sättningar. I och med branden flyttades kyrkan till sitt nuvarande läge på Lagberget. Platsen för den gamla kyrkan tomtindelades delvis. Redan i slutet av 1600-talet hade platsen för en ny kyrka lokaliserats på Lagberget inom ett obebyggt område, vilken togs i bruk för det nya kyrkbygget under 1720- och 30-talen (Akt R-39-1:3, Lantmäteristyrelsens arkiv).

I och med den stora branden år 1865 passade stadsmakten på att förändra Karlstads stadsplan i grunden, även om den tidigare strukturen är påtaglig. Generellt breddades och rätades gatorna och de nya kvarteren blev mindre och mer kompakta än de gamla större kvarteren. Det nya och större torget lades ut i öst-västlig riktning till skillnad mot det mindre, äldre torget som legat i nord-sydlig riktning. För att genomföra den här förändringen tas tomterna 73–77 samt 86–88 i anspråk för det nya torg-et. Rådhuset flyttades ett kvarter söderut för att ligga i fonden för det nya torget. I den norra delen av staden lades både Stora och Lilla Herrgårdsgatan igen i samband med att en ny kvartersindelning genomfördes. Det som idag är Herrgårdsgatan har alltså inte samma sträckning som den tidigare Lilla Herrgårdsgatan, vilken låg söder om dagens gata. Dagens gata tar tomterna 38–43 i anspråk. Stora Herrgårdsgatan har tidigare skurit igenom kvarteret Tingvallastaden. Detta har fått till följd att tomterna 10–17 och 19–25 idag ligger inom samma kvarter, vilket inte var fallet före branden 1865, då de låg i två olika kvarter (Akt 1780k-1/1865, Lantmäterimyndighetens arkiv). Denna förändring av gatunätet i den norra delen av centrala Karlstad gör att ett flertal av de tomter som var bebyggda före branden år 1865 har hamnat under dagens

gator. Domkyrkans tomt vidgas åt norr för att hamna i linje med den nya Herrgårdsgatan. I norr, mot älven, gjordes utfyllningar i omgångar under andra halvan av 1800-talet och framåt. Före branden och utfyllningarna gick strandlinjen strax norr om tomterna 10–17. En tanke med utfyllnaden var att ersätta den igenlagda Stora Herrgårdsgatan med en ny gata norr om det nya kvarteret (dagens kvarter Tingvallastaden), vilket senare blev Norra Strandgatan.

Ytterligare en förändring som sker i mitten på 1800-talet och som påverkar det undersökta kvarteret är den kanal som grävdes i stadens östra del och som kom att skilja av staden mot det som idag är Haga. I och med grävandet av kanalen miste invånarna i kvarteret Tingvallastaden den direktkontakt man haft med sina lyckor i Tormestad, dagens Haga. Direktkontakten hade man haft genom att Stora Herrgårdsgatan i sin förlängning öster om kvarteret fungerat som en av infartsvägarna till Karlstad från öster. I och med att kanalen grävdes förlorade Stora Herrgårdsgatan i betydelse. De lyckor som kvarterets invånare hade i Sundsta, norr om älven, förbands med kvarteret genom en bro direkt öster om Tullen. Ända fram till första halvan av 1800-talet är kvarteren öster om Norra Kyrkogatan obebyggda enligt kartmaterialet, men avstyckade och brukas som åkerlyckor och kålgårdar.

Karlstads äldsta kartmateriel är tre generationer kartor från mitten av 1600-talet till början av 1700-talet och visar på en kvarterskonfiguration som lever från mitten av 1600-talet och fram till den stora branden år 1865. Visserligen sker förändringar över perioden, men de är av mindre omfattning. Det rör sig om ytterkvarter till staden som bebyggs, framförallt under 1800-talet. Kanalen som grävs under 1800-talet kom att förändra rörelsemönstret i staden vad gäller infartsvägarna. Den allra äldsta kartan från år 1646 (akt R39-1:2, Lantmäteristyrelsens arkiv) visar att Stora Herrgårdsgatan inte är så rak som det återges i det senare kartmaterialet utan är bågformad. Möjligen är det så att kartan från år 1646 återger en faktisk bild av hur gatan verkligen var formad medan den i senare kartmaterial har förskönats efter det aktuella stadsplaneidealet, vilket är en källkritisk aspekt när det gäller det tidiga kartmaterialet. Alternativet är att det har skett en rätning av gatan mellan år 1646 och år 1696, Om så är fallet bör det avspegla sig i det arkeologiska materialet i form av förändringar i bebyggelsen och tomtstrukturen.

De tomter som varit föremål för arkivstudier är tomterna 10–17 som är belägna i anslutning till älven samt tomterna 19–25. Samtliga dessa tomter har inte varit föremål för undersökningar.

De tomter som berörts av undersökningarna är tomterna 15–17 samt 20–24. För att få en helhetsuppfattning om kvarterens invånare har även arkivmaterialen för omkringliggande tomter studerats. Tomt 18 är inte med i studierna, då denna tomt i ett tidigt skede flyttat ut från kvarteret till en plats nordöst om kvarteret Tingvallastaden, intill älven. Denna tomt ligger som en solitär i det historiska kartmaterialet genom århundradena.

De skriftliga arkivalierna

Tomtägarlängder är sällsynta i det skriftliga materialet från Karlstad. Tomtägarna finns nedtecknade på åtminstone två kartor från åren 1696 och 1713 (Geometrisk karta, 1696, akt R-39-1:3, Lantmäteristyrelsens arkiv och Geometrisk karta 1713, akt R39-1:5, Lantmäteristyrelsens arkiv) samt en bevarad tomtägarlängd (Tomt och jordbok 1717. Lantmäteristyrelsens arkiv akt A24:228). Ägarlängderna måste sedan

kopplas mot husförhörslängder eller mantalslängder för en kontroll av om tomtägarna också bodde tomterna eller om de beboddes av andra personer, se nedan.

En intressant uppteckning är ”Tomt och jordbok 1717” då den förutom ägaren och tomten i staden även redovisar vilka åkerlyckor som tillhörde varje tomt och var de var belägna, vilket ger en indikation på möjligheterna till odling. Om dessa åkerlyckor följde med arrendet på en stadstomt är oklart och inte möjligt att utläsa ur arkivalierna. Tomt och jordboken visar att det inte är alldeles självklart att det har förekommit odling ens för hushållsbehov på tomterna i staden utan odlingarna verkar ha varit förlagda till stadens närområde, med gångavstånd till lotterna. Boken visar också att dessa odlingslotter och åkerlyckor var en del av stadens ekonomi då de kunde sättas i pant och då istället brukas av den som lånat ut pengar. I de fall detta förekommer är det troligt att det är tomtägaren som förpantat marken, vilket i sin tur då skulle kunna betyda att den som arrenderade en tomt inte alltid fick tillgång till åkerlyckorna. Markinnehavet utöver stadstomterna skiljer sig mellan tomterna 10–17 och 19–25 men är enhetliga inom varje tomtrad. Möjligen kan de visa på någon sorts social stratifiering då tomterna 19–25 har ett märkbart större markinnehav än tomterna 10–17. Till tomterna 10–17 hörde oftast en kålgård och en åkerlycka, med undantag för kopparslagare Sander på tomt nummer 13 som hade ett innehav av 2 kålgårdar och 1 ½ åkerlycka. Tomterna 19–25 har ett innehav som består av 1 kålgård, 2 åkerlyckor samt en lindvall.

De kålgårdar, åkerlyckor, ängar och lindvallar som hör till tomterna inom kvarteret Tingvallastaden är belägna i Tormestad och Sundsta, vilket är närbelägna områden i förhållande till tomterna. Dagens Haga är byggt på markerna till Tormestad, det vill säga öster om den grävda kanalen. Sundsta var beläget direkt norr om kvarteret, på andra sidan älven.

Nära kopplat till brukandet av mark samt skötsel av ängar och vallar är innehavet av djur på tomterna. Mantalslängderna visar att kor var vanligt förekommande på tomterna, vanligtvis 2 kor. Det förekommer även får och/eller getter, men det är inte ett dominerande djurslag. I de fall det finns får och/eller getter på tomten finns det alltid kor. Även förekomst av hästar är vanligt i kvarteret och då rör det sig om ett innehav av 1 häst, förutom kopparslagare Sander på tomt 21 och 22 som har 2 hästar. Värt att notera är att sämskskinnmakare och karduansmakare sällan innehar har några djur alls. Möjligen kan en del av betalningen för deras arbeten ha utgjorts av köttprodukter då det inte finns något som talar för att de ur en ekonomisk synvinkel skulle vara mindre bemedlade än övriga i kvarteret. När det gäller smådjursbeståndet i form av till exempel höns och kaniner är detta inte möjligt att utläsa ur mantalslängderna. Det samma gäller för eventuella fiskerättigheter.

TOMT 10–17

För tomt 10–17 finns tomtägarlängder bevarade från åren 1696, 1713, 1717 samt 1721 (för år 1721 en husförhörslängd som inkluderar tomtägarlängd). En genomgång av dessa visar att ägandet förändras ett flertal gånger och det är ovanligt med ett stabilt ägande. Den enda tomt som ägs av samma familj genom alla dessa år är tomt 15, som ägs av tullskrivare Ahlberg och mäster Gynner samt tomt 16 som ägs av Olof Byhl. De övriga tomterna byter ägare mellan två och tre gånger under perioden, vilket skulle kunna tyda på att ägarna inte själva är bosatta på tomterna eller att tomterna säljs vid till exempel arvskiften. Så är fallet

med tomt 10 som ägas av arvingarna till Pär Cederqvist under ett par år, och förmodligen arrenderas ut för att år 1721 få en ny ägare. Intressant ur ett ekonomiskt perspektiv är att tomterna kan ägas av två personer gemensamt vilket är fallet med den tidigare nämnda tomt 15 men det gäller även för tomt 14. Tomt 17 ägs åren 1713 och 1717 av mäster Jonas Bergman, men när vi kommer till år 1721 har han varit tvungen att sälja tomten till en Spak som i sin tur arrenderar ut tomten till Bergman. Möjligen skulle det kunna finnas en förpantning på tomten vilket gör Spak till en tillfällig ägare av tomten tills det att pantbrevet lösts. Det tidiga 1700-talet är en period då det förekommer många penningtransaktioner mellan privatpersoner då lån är vanligt förekommande med pantsättning som en garant för lånen.

Till tomtlängden för år 1721 finns även husförhörslängden kopplad som sträcker sig mellan åren 1721–27. En jämförelse mellan dessa visar att endast en tomt, tomt nr 11 bebos av samma person som äger tomten, i övrigt arrenderas samtliga tomter ut. Av titlarna att döma rör det sig nästan uteslutande om hantverkare, tyvärr anges de endast med titeln mäster och inte inom vilket skrå som de har verkat.

Inom tomterna 10–17 finns påfallande många garvare under mitten och första halvan av 1700-talet. Tomterna 10–15 bebos uteslutande av garvare eller personer som arbetar med skinnhantverk av något slag som till exempel sämskskinnmakare. Garvarhantverket kräver riklig tillgång till vatten, vilket tomterna med sin direktkontakt med älven kunde uppfylla men det är också ett hantverk med en från lukt vilket gör att många garvargårdar är belägna i städernas utkanter. Tomt 16 innehas av familjen Byhl som är åkare medan tomt 17 byter invånare ofta. Yrkeskategorierna på denna tomt varierar men är aldrig kopplade till något hantverk. Garverihantverket ärvdes ofta från far till son men på gårdarna har det funnits gesäller och lärlingar vilka kommit utsocknes från och stannat ett par år och sedan vandrat vidare till andra hantverksgårdar. Inom kvarteret finns också en kopparslagare vid namn Petter Sander. Han varierar mellan olika tomter och hans hantverk bryter tillsammans med en tenngjutare av dominansen av garvare.

Under andra halvan av 1700-talet dör flera av de äldre garvarna som bott i kvarteret och kvarteret får en mer blandad sammansättning som inte längre domineras av hantverkare. Från att tomterna tidigare har hyst en storfamilj i form av en mästare, hustru, barn, gesäller, lärlingar, drängar och pigor som tillsammans har bildat en hushåll börjar gårdarna nu hysa flera hushåll med olika sysselsättningar. Denna bild av det sena 1700-talet är vanlig även i andra städer, speciellt i de yttre kvarteren där uthyrning av rum och sängplatser verkar ha varit en vanlig inkomstkälla. När man senare kommer in i det tidiga 1800-talets husförhörslängder blir denna uthyrningsverksamhet mycket tydlig. Omsättningen på personer och hushåll inom varje tomt ökar.

De arkeologiska undersökningarna av Tingvallastaden slutundersökning 2 kom att beröra delar av tomt 15, 16 och 17. Huvuddelen av undersökningen låg inom tomt 16. De skriftliga arkivalierna visar att tomten ägts av familjen Byhl (ibland stavas det Byl, Bihl eller Byhl) från åtminstone år 1696. Från 1720-talet bebos tomten av Nils Ragnaldsson Bihl tillsammans med sin hustru, två söner, en dotter samt pigor och drängar. Utöver tomt 16 äger eller arrenderar han också tomt 15 mellan åren 1736-1755. Tomt 15 bebos från år 1756 av kopparslagare Petter Sander och Nils Ragnaldsson Bihl återgår till att endast bo

på tomt 16. När Nils dör fortsätter tomten att gå arv inom familjen fram till år 1814 då tomten går familjen ur händerna och slås samman med tomt 17. Familjen Byhls arv innefattar inte bara tomten utan även sysselsättningen som åkare. Tomt nummer 17 har inte gått att följa i det arkivaliska materialet på samma sätt som övriga tomter. Under första halvan av 1700-talet bebos tomten av Erik Pärson med familj, drängar och pigor. Erik var verksam i någon av hyttorna utanför staden, hans närmare sysselsättning framgår inte av arkivalierna. Sammanfattningsvis kan sägas att på tomt 15 har hantverk i form av garveri och kopparslageri förekommit från slutet av 1600-talet till mitten av 1700-talet medan det under andra halvan förekom sämskskinnsmakeri på tomten. På tomt 16 har inget hantverk förekommit enligt arkivalierna. För tomt 17 går det inte att spåra eventuell verksamhet.

TOMT 19–25

För tomt 19–25 har samma tomtägarlängder som för tomterna 10–17 använts, förutom år 1721. Längderna har stabilare ägarförhållanden än vad som är fallet med tomterna 10–17. Här äger i princip samma familjer tomterna mellan åren 1696–1717. Noterbart är att tomt 23 under hela den här perioden är en ödetomt. I och med benämningen öde har den med stor sannolikhet varit obebodd. Möjligen skulle stabiliteten i ägandet kunna hänga samman med att samma personer som äger tomterna också bebor dem. Inom kvarteret ägs åtminstone de två tomterna 19 och 21 av snickare.

För tomterna 19–25 har det inte varit möjligt att koppla husförhörslängderna till tomtägare på kartor eller tomtbok. Osäkerheten kring tomtnumren har varit för stor och därför har användandet av den första längden som användes för tomt 10–17 här valts bort. Följden av detta blir att sammansättningen av personer enligt husförhörslängderna på tomterna 19–25 inte korrelerar med de tidiga tomtlängderna.

De första längderna som med säkerhet går att koppla till tomtnummer är från åren 1736–49. Längderna visar att samtliga tomt-er i raden är bebodda och att tomterna 19 +20 och 21+22 fram till år 1769 var dubbeltomter och ägdes av Johan Adler och Christian Haller. I de tidiga längderna saknas, som tidigare nämnts, yrkesreferenser. Värt att notera är att tomt 24 har kopplingar till kyrkan och bebos från år 1748 av personer som innehar olika skolämbeten. På tomten bor magistrar och lektorer fram till 1784. Första halvan av 1700-talet verkar ha varit en stabil tid vad gäller tomterna med en inte alltför stor omflyttning av människor. Det är främst på den kyrkliga tomten som det sker en viss omflyttning.

Under andra halvan av 1700-talet finns yrkeskategorierna införda i husförhörslängderna. När Johan Adler på tomterna 19 och 20 dör gifter änkan om sig, konserveras, med Peter Skoglund som är sämskmakare. Möjligt är att även Johan Adler var sämskmakare. Tomt 25 innehas mellan åren 1754–1784 av två generationer skräddare. År 1768–69 sker en total förändring inom kvarteret då de tidigare dubbeltomterna nu övergår till enkeltomter. Peter Skoglund bor kvar på tomt 19, på tomt 20 flyttar en garvare in. Christian Hallers dubbeltomt som tidigare innehafts av hans änka delas nu, på tomt 21 bor en handskmakare och på tomt 22 en klockare.

År 1779–80 sker en ny omdaning av tomtlängden, då kopparslagare Christian Sander flyttar in på tomterna 20+21 och gör dessa till en dubbeltomt, han är son till kopparslagaren Petter Sander på tomt nr 15 (se ovan). Vid den här tiden görs tomterna 22 och 23 om till en dubbeltomt

och innehas av Greta Wennersten. År 1790 förvärvar Christian Sander även tomt nr 19 och familjen Sander äger eller bor i hela den östra delen av tomtraden. Tomtfigurationen består i 20 år för att sedan återgå till den tidig-are dubbeltomten 20+21, tomt 19 avyttras alternativt hyrs ut från och med år 1815. Tomterna 20+21 och 22+23 fortsätter att vara dubbeltomter långt in på 1800-talet. Tomt 24 övergår från att vara kopplad till kyrkan till att från och med år 1788 bebos av en karduansmakare Hertzberg. När han dör konserveras änkan genom omgifte med karduansmakare Runkvist. Under andra halvan av 1700-talet innehas tomt 25 av sämskmakare och gravare.

Under 1800 sker samma förändring som för tomterna 10–17, från och med 1820-talet börjar en uthyrning av rum och sängplatser även i den här tomtraden med en stor omflyttning av människor som följd. De inneboende stannar sällan mer 1–2 år innan de flyttar vidare, märkbart är att antalet arbetskarlar och daglönare ökar i tomtraden. Omsättningen på människor gör att det inte känns motiverat i det här arbetet att forska vidare kring tomterna.

De tomter som kom att beröras av den arkeologiska undersökningen var tomterna 20–24. När det gäller tomt 20 och 24 var det endast en ytterst liten del som kom att beröras, medan tomterna 21–23 kom att beröras, om inte till sin helhet så åtminstone till stora delar. Mellan åren 1746–1768 var tomt 21+22 en dubbeltomt och bör därmed inte ha haft någon tomtgräns då båda tomterna nyttjades av familjen Haller. Det rör sig om en hantverksfamilj men inom vilket skrå går inte att utläsa ur de skriftliga arkivalierna. Att det rör sig om hantverk baseras på att Christian Haller, fadern i familjen, tituleras mästare i husförhörslängderna. På tomt 23 har inget hantverk förekommit. De boende på tomten har mellan åren 1736–1780 byts ut vartannat eller vart femte år. Flera av de som bott på tomten har haft kopplingar till skolan och varit magistrar eller lektorer. Det är möjligt att tomten kan ha haft en kyrkligt ägande då även en pastor bott på tomten mellan åren 1775–1780. På kartan från år 1713 låg tomten öde, delvis på grund av den sump som fanns på bakgården, ingången till samtliga tomter var då från Stora Herrgårdsgatan. Tomten har uppenbarligen ställts i ordning för boende igen, då den åtminstone från år 1736 återigen är bebodd.

Från och med 1780 förändras tomtfigurationen inom det undersökta området och nu kommer tomterna 22+23 samt tomterna 20+21 att bilda dubbeltomter. Tomt 20+21 bebos då av kopparslagare Christian Sander med familj. Åren 1790–94 får utgöra ett exempel på hushållets sammansättning som då bestod av kopparslagare Sander med hustrun Caijsa, deras 5 barn (där son en Johan Peter senare övertar verksamheten), en systerdotter, tre lärlingar, 3 drängar, 3 pigor samt flickan Sara Sillström (hon kan möjligen ha en koppling till tomt 25 och sämskmakare Sillström, det är dock inte hans dotter). Tomten bibehålls av familjen långt in på 1800-talet.

Från och med 1779 innehas tomterna 22+23 av perukmakare Gagner. De flyttar till tomterna år 1779 eller 1780 från en tomt som låg närmare dåvarande torget. Perukmakare Gagner har haft karduansmakare Hertzberg på tomt 24 som lärling till perukmakare men Hertzberg väljer att sadla om till ett nytt yrke. Familjen Gagner behåller tomterna fram till början av 1800-talet. Tomten fortsätter att vara en dubbeltomt fram till åtminstone 1830-talet då tomten övertas av traktör Ahlberg som är gift med en av döttrarna Sander. Kring 1830-talet innehas tomterna 20-23 av någon med kopplingar till familjen Sander.

Möjligen startas kring 1830-talet en krog på tomterna 22–23. Dominansen av medlemmarna i familjen Sander inom tomtraden 19–25 gör att det sker en stabilisering av antalet flyttar inom tomterna.

Något om de olika yrkeskategorierna kopplade till skinnhantverk

Garvare
Garvare bereder läder, främst av en grövre karaktär till skillnad från karduansmakaren (se nedan). Främst användes det till sul- och ovanläder för skomakeri även om användningsområdena växlade. Före 1630-talet skiljde man inte ut skomakeriet som yrkeskategori från läderbearbetningen.

Karduansmakare
Karduansmakarna arbetade med skinnberedning efter en ny teknik som kom till Sverige på 1500-talet. Man beredde finare skinnkvalitéer som användes av bokbindare samt väsk- och handskmakare.

Sämskskinnmakare
Yrket är ett av de vanligaste både på landsorten och i städerna på grund av den stora användningen av sämskskinn i dräkt och uniform.

Fynd

Totalt registrerades 293 fyndposter vilket motsvarade drygt 1 500 fyndfragment. Keramik av rödbrännande gods, som utgör den största fyndkategorin, registrerades kontextvis och inte per kärl, vilket höll nere antalet fyndposter.

Endast fynd som har direkt koppling till kontext samlas in. Då vi räknar med att en stor mängd skärvor rödgods, samlas inte rensfynd in.

Vad gäller påträffat fyndmaterial följer vi ”Anvisningar för inlämning av fynd till SHMM” och “Underrättelser från RAÄ 1998:1”. I så väl fält som vid efterbearbetning förvaras fynden i för detta ändamål särskilt framställda lådor av trä. Initialt, vid fyndinsamling i fält och innan en första fältregistrering är genomförd förvaras fynden i plastpåsar, men därefter flyttas de över till fyndkartonger.

Fynd som var relevanta för frågeställningarna samlades in och registreras i Intrasis. Ytterligare selektion gjordes i fält om fynd påträffas i osäkra kontexter som till exempel i påförda lager. De fynd som samlades skulle bidra till datering och tolkning av de undersökta kontexterna, samt användas för att besvara frågeställningar.

Järn och legeringar skickades in till konservering efter grävningens avslut, men skicket var så dåligt på materialet att det dröjde närmare tre år innan det blev klart.

Keramik

Keramiken är ett av de vanligaste bland fyndmaterialen. Det är hållbart och påverkas nästan bara av fysisk erosion. Det innebär att det mesta av det som trampats ner i jorden finns kvar. Genom att pussla ihop skärvor kan vi se hur jord och föremål har flyttats inom en tomt och hur förändringar kan ha gått till. Keramiken ger också annan information om en plats. Den kan till exempel datera händelser över tid som skett på en tomt. Hus byggs om och tomten används olika när nya ägare eller yrkesfolk flyttar in. Keramiken i sig är inte alltid ett så exakt dateringsinstrument, utan det är den stora mängden som är avgörande. Andra aspekter är att keramiken kan ge oss en bild av det geografiska kontaktnätet i omvärlden. Detta är viktigt för att förstå stadens karaktär och dess betydelse – såväl i sin egen region, som i jämförelse med andra städer. Keramik associeras ofta till mat och dryck. Arkeologiskt innebär detta att fynden leder oss till att resonera kring det dukade bordet. Vilka kulturella uttryck kan man läsa utifrån de keramikföremål och andra kärl som tydligen fanns där. Hur viktig var måltiden för människor? Hur åt man? Hade allmogen och de högre ståndens samma keramik på bordet?

Det fanns en rad olika keramiktyper i hushållen under 1600- och 1700-talet. Den vanligaste godstypen kallas yngre rödgods för att skilja den från en medeltida typ av rödbrännande gods som benämns äldre rödgods. Skillnaderna mellan dessa är i huvudsak att den förra typen är glaserad invändigt eller både in- och utvändigt medan den senare, äldre varianten, endast har glasyr på utsidan av kärlet. Det äldre godset är en typisk produkt för 1200- och 1300-talet. Vi vet inte exakt när det yngre rödgodset börjar tillverkas. De äldsta fynden kan dateras till 1300-talets mitt. I nuläget finns inga fynd som talar för att keramiken tillverkats i Mellansverige under medeltiden. Från den tid då Karlstad grundas vet vi emellertid att keramiken producerats lokalt, främst i städerna, i detta område. Rödgodset är den helt dominerande keramiken i hushållen under 1600- och 1700-talen och finns då som kokgrytor, förvaringskrukor, fat och skålar

av olika form. Det är vad man skulle kunna kalla hushållets vardagsvara. Förutom den inhemska produktionen finns även en mindre mängd importerat rödgods, framförallt från norra Tyskland (Niedersachsen).

Fajans är känt från omkring 1000 f. Kr. då assyrier tillverkade väggplattor i detta material. Därefter föll kunskapen i glömska, för att återkomma i Mesopotamien på 800-talet. Metoden spreds till Spanien och Italien och vidare till Frankrike under 1500-talet, samt till Nederländerna, England och Tyskland under 1600-talet. Den svenska produktionen av fajans startade i Rörstrand år 1727 och Marieberg runt år 1759. Formerna var senbarocka och påminner om produkter som framställdes i Danmark, Tyskland och Holland. Mariebergsfabriken blev inte särskilt framgångsrik utan år 1782 övertogs fabriken av Rörstrand. Fajansproduktionens period i Sverige är kort. Det är bara under en femtioårsperiod, mellan ungefär 1730 och 1780, som fajansen är den dominerande produkten vid fajansfabrikerna. Redan från 1770-talet börjar man så smått tillverka flintgods som från 1800-talet helt kom att dominera den inhemska marknaden.

Den stora skillnaden i mängd, mellan rödgods och övriga keramikgrupper är vanlig vid de flesta arkeologiska undersökningar från samma tidsperiod oavsett om det är på landsbygden eller i stadsmiljö (Bergold & Bäck 2009:9). Den vanligaste typen av keramik under 1600- och 1700-talet är hushållskärl, allmogekeramik, vanligen grytor, krukor, skålar och fat tillverkade i rödbrännande lera. Keramiken producerades lokalt i svenska städer från åtminstone 1400-talet och framåt. Tillverkningen var betydligt mer småskalig än de mer industrimässiga fajansfabrikerna under 1700-talet. Den keramik som importerades under 1600- och 1700-talet är framförallt stengods från olika platser i Tyskland och fajanser från i huvudsak Holland, men i liten utsträckning även från Frankrike, Tyskland, Spanien, Portugal och Italien. Porslinet började strömma in till landet i större omfattning i samband med att Ostindiska Kompaniet grundades i Göteborg på 1730-talet. Innan dess hade enstaka porslinskärl letat sig till landet, sannolikt oftast via de engelska och holländska ostindiska kompanierna (Bergold & Bäck 2006).

RÖDBRÄNNANDE GODS

Sammanlagt finns 214 fyndposter registrerade. Keramiken är registrerad kontextvis, vilket innebär att en fyndpost kan innehålla allt från en skärva och uppåt. Fyndposten kan även innehålla skärvor från flera kärl. Vid keramikanalysen har samtliga fyndposter studerats och ett urval diskuteras och presenteras. I materialet finns rödbrännande lergods, fajans, stengods, porslin och flintgods. Mängden porslin och flintgods är försumbar och kommer inte att diskuteras i detta sammanhang. Av fyndposterna representerar keramiken 80 poster, det vill säga knappt 40 procent av det totala materialet. Siffran hade varit avsevärt högre om keramikmaterialet hade registrerats kärlvis. Vid en närmare granskning av keramiken inbördes ser vi att 80 procent är rödbrännande lergods, 13 procent fajans och 5 procent stengods. Resten är övrigt keramiskt material. En så stor andel rödbrännande lergods är helt normalt och klart jämförbart med andra städer. Andelen fajans är hög i jämförelse med de flesta andra svenska städer, för Karlstad är det dock en förhållandevis normal siffra (Bergold & Bäck 2006:98).

Rödgodset representerar fler delar av hushållets kärlbestånd än fajans, stengods och porslin. Kärl för matberedning är vanligast, men även för förvaring. En stor del av kärlen har också använts i samband med måltider som serveringskärl, det vill säga de för bordsgästerna gemensamma kärlen på bordet.

I sammanhanget, och som jämförelse med andra platser, kan noteras att mer än hälften av rödgodset är dekorerat. De vanligaste dekorerna är hemring, engobe, koncentriska cirklar, sgrafitto och florala motiv.

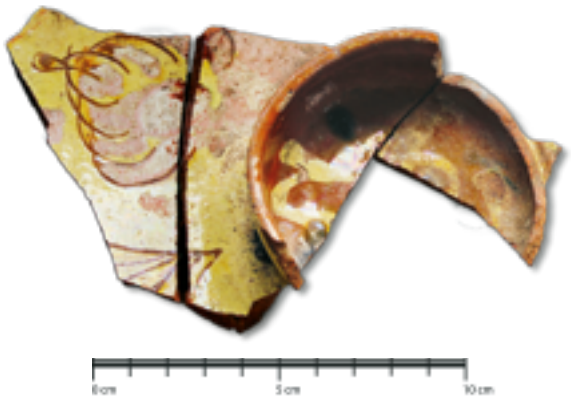

Istället för förhållandet mellan öppna och slutna kärl används dekorerade kärl som indikator för bordskärl. Förhållandet avviker inte något från vad som vanligen är fallet vid andra undersökningar, andelen bordskärl är oftast något högre. Det är inte vågat att i sammanhanget hävda att fördelningen återspeglar en bild av ett normalt hushåll, då det samlade materialet visar en sannolik fördelning mellan köks- (det vill säga förvarings-) respektive bordskeramik. Bland det formbestämda bordsmaterialet finns serveringsfat, fat, skålar och kannor medan den andra kategorin representeras av krukor och grytor. Flera trebensgrytor finns i materialet och de företräds av ben och rörskaftshandtag.

Rörskaftshandtagen som har studerats närmare kommer från kontext 3988 respektive 5573. De kan dateras till första respektive andra halvan av 1600-talet.

Det äldre handtaget (F201) återfinns i skedet 1625–1650 och har väldaterade paralleller från bland annat Västerås, Stockholm och Vadstena (Bergold et al 2004) Typen är inte helt vanlig men förekommer ofta i enstaka exemplar vid stadsundersökningar (se figur 82–83). Den något yngre varianten (F188) är av en betydligt vanligare typ och återfinns normalt vid mer eller mindre samtliga undersökningar från

Figur 77–79. Rikligt ornerade skärvor med bland annat liljor, våglijer, hemring och växtmotiv. Delarna är från fat där ett har en centralt placerad mindre skål. Foto av Arkeologgruppen.

Figur 80 och 81. De rörskaftshandtag som nämns i texten. Foto av Arkeologgruppen.

denna tid. Den har paralleller i bland annat Västerås, Örebro, Stockholm och Helsingfors (Bergold et al 2004). Dess normala dateringsintervall faller inom tiden 1670–1740.

Hur faller då övriga keramiska fynd in i rörskaftens dateringsintervaller? Fyndnummer 201 och 213 tillhör båda kontexten 3988 och från kontext 5573 finns fyndnumren 188 och 189. Fynd 201 är förutom rester efter en gryta också en del av ett fat som är engoberat och har ristad dekor (sgrafitto). Glasyren som täcker engoben är gul och i glasyren kan skönjas en ristad fransk lilja (fleur de lis) som dekor. Fransk lilja är ett vanligt dekorelement och flera väl daterade paralleller finns. Det vanliga dateringsintervallet faller inom 1650–1720, vanligen dock runt 1670-talet (Bergold & Bäck, kommande). Övriga förekommande dekorelement i kontexten är koncentriska cirklar, hemring, lilja, pion samt odefinierbara växtmotiv. Detta är vanliga motiv och finns över långa perioder. Formerna är i huvudsak fat och skålar.

Figur 82. Stengods, Westerwaldtyp med datering till 1600-talets andra halva. Foto av Arkeologgruppen.

Den andra gruppen, fyndnummer 187, är en skärva stengods av Westerwaldtyp med en datering till 1600-talets andra hälft eller slut. Fynd 188 består av delar av ett fat med hemring på brättet, därunder finns en våglinje och ner mot spegeln finns koncentriska cirklar. Ganska normala, men svåra att tidsbestämma, dekorer, normalt ligger de inom perioden 1680–1720.

I kontext 7703 finns rester av ett fat med årtalet 1686 på spegeln. Övrig dekor på fatet är punkter avgränsade av över- och underliggande linjer/band. Likaså finns ett årtalsdaterat fat från kontext 2690 med årtalet 1681.

Årtalet finns tillsammans med koncentriska cirklar samt små punkter precis vid årtalet. Punkterna är vanliga under denna tid, och särskilt vanliga vid årtalsdaterad keramik från kvarteret Drejaren i Örebro. Utan att närmare beskriva ytterligare skärvor visar genomgången av keramikmaterialet att det representerar två ganska tydliga faser. En som infaller tidigt under 1600-talet och en från 1600-talets slut, mot 1700-talets mitt. Naturligtvis finns även material som är av så allmän karaktär att det passar in över hela skedet, vilket då antyder en kontinuitet i området från 1600-talets början till mitten på 1700-talet. Därefter finns naturligtvis keramik vidare in i modern tid, men dessa lager och lämningar berördes inte av denna undersökning.

Figur 83 och 84. Exempel på årtals-daterade fat. Foto av Arkeologgruppen.

FAJANS

Som nämndes tidigare är mängden fajans i förhållande till de flesta andra städer ganska stor i Karlstad (Bergold & Bäck 2006, 2009). Många av skärvorna i kvarteret är delar av importerade kärl. Dessa ger en klar indikation till en tidig 1600-talsdatering (Bergold & Bäck 2006). Särskilt berörs kontexterna A1793, A2264, A3984, A7333 och A7752. Övrig fajans kan vara av inhemsk tillverkning och har alltså en betydligt senare datering.

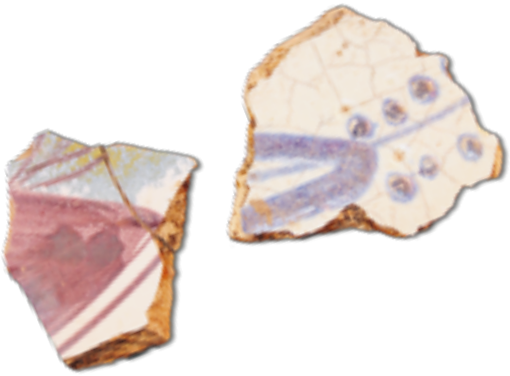

Figur 85. Importerade fajanser som hittades vid undersökningarna. Foto av Arkeologgruppen.

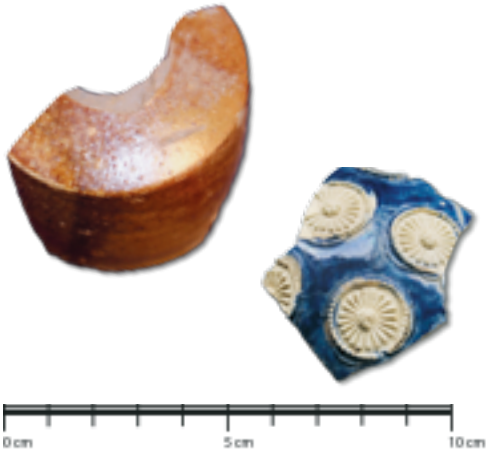

Figur 86 och 87. Exempel på vanligt förekommande stengods importerat från Tyskland. Foton tagna av Arkeologgruppen.

STENGODS

Stengodset representerar endast en mindre del av det tillvaratagna keramiska fyndmaterialet. Som redan nämnts är allt stengods från denna tid importerat, i stort sett uteslutande från Tyskland. Intressant med stengodset, i förhållande till de andra typerna, är att det rör sig om andra kärlformer och funktioner. De vanligaste kärlen är olika typer av krus, kannor, krukor och flaskor för flytande varor. Många har använts som ölkrus, vatten- och vinkannor eller så har de varit emballage för den stora importen av mineralvatten under 1700- och början av 1800-talet. Stengodset har i mindre mängder kommit in i landet allt sedan medeltiden, och likaså under 1600- och 1700-talet. Av de godstyper som finns representerade i Karlstad kan särskilt nämnas keramik från Westerwald. Produktionen där var mycket stor och man hade kanske den allra största exporten av alla stengodstillverkare i Tyskland. Westerwaldgodset finns representerade i kontexterna 3232, 5573 och 3984. Godset har en grå glasyr med blå infärgningar. Dateringen hör till mitten av 1600-talet.

Kritpipor

Tobaken kom till Europa på 1500-talet då den främst brukades i medicinskt syfte, men den avnjöts även som stimulantia. Det äldsta belägget för tobaksrökning och kritpipstillverkning är från 1570-talet i England (Cederlund 1966). I början av 1600-talet tog utvandrande engelsmän med sig kritpipshantverket till Holland. Tudorrosen som är av engelskt ursprung och ett relativt vanligt förekommande motiv på pipor som är tillverkade i Holland är en indikation på detta.

Inom område 1 är tolv poster registrerade som kritpipor, totalt 73 fragment, av vilka 17 skickades till analys (se bilaga 4). Kritpiporna har en kronologisk spännvidd från 1610 till 1710 med tyngd åt tidigt 1600-tal. Deras proveniens är från Holland och England. Svensktillverkade pipor saknas helt i materialet vilket sannolikt beror på att de först började tillverkas under början av 1700-talet och lämningarna från den här tiden var i princip helt borta av senare tids ingrepp.

Inom område 2 är 13 poster registrerade som kritpipor, totalt 167 fragment (se bilaga 4).

Mynt

Inom område 1 hittades sammanlagt 19 mynt varav samtliga kan härledas till drottning Kristinas regeringstid (1632–1654). Många av mynten var i dåligt skick men utifrån storlek och vikt och utifrån annat fyndmaterial, särskilt kritpipsmaterialet, bedömdes de härröra från 1600-talets första hälft (se bilaga 7).

Figur 88. Björn Wallbom från Värmlands Museum håller i ett stort kopparmynt präglat under drottning Kristinas regeringstid. Foto taget av Arkeologgruppen.

Glas

Sammanlagt 29 fyndposter registrerades från delområde 1, fördelade på 20 kärl, 1 spelbricka (F78), 1 pärla (F47) samt 5 poster med fönsterglas (F3, F29, F19, F24, F26 och F41).

Från område 2 hittades sammanlagt 9 fyndposter fördelade på 8 poster med kärl och 1 post med fönsterglas.

Figur 89. Fynd 78, spelbricka gjord av fönsterglas. Foto taget av Arkeologgruppen.

GLASFYNDEN FRÅN TINGVALLASTADEN

Generellt sett hittas få glasfynd på stadsarkeologiska undersökningar om man jämför med keramikmaterialet. Den vanligaste formen av glas som hittas är fönsterglas, men inte heller det i några större mängder. Efter fönsterglas är buteljer vanligast, vilka mer ska ses som förvaringskärl än som en del av det glas och porslin som sattes fram på bordet. När det kommer till dryckeskärl är förekomsten av fynd sparsmakat från de allra flesta undersökningar. Detta gäller även för undersökningen i kvarteret Tingvallastaden. Här utgör dock Stockholm ett undantag då fynd av dryckeskärl, framförallt passglas, är förhållandevis vanliga där.

Av de skärvor som ändå hittades i Tingvallastaden kom flertalet från arkeologiska kontexter som kan knytas till de båda husen då de är hittade inne i husen och inte i utkastlager eller sopgropar. Glasfynden tolkas som tappade inuti husen då flertalet är hittade under de glesa plankgolv som legat i husen. När glasen gått sönder och skärvorna sopats ihop har enstaka skärvor trillat mellan plankorna och hittades i samband med undersökningen.

Från Hus 9 kommer skärvor från 2 stycken olika passglas. ”Karaktäristiskt för passglaset är dess höga och svagt koniskt åttkantiga, sällsynt sexkantiga form. Glaset utgår från ett utdraget blåst rakt rör, där sedan bottnen tryckts upp och drivits ut och där den karaktäristiskt ”dubbla” fotväggen kommer att avslutas i en luftspalt. Ornamentiken utgörs av en horisontellt pålagd trådornamentik placerad i likformiga ”pass” (lat. Passus = steg) på bägarkroppen. Tre pass är vanligast men även fyra och fem kan förekomma” (Henriksson 2003:108).

Passglaset var ett slags allglas som användes till både öl och vin, men även brännvin kunde förekomma. Glaset är ett slags gemensamt dryckesglas där tanken är att varje enskild person ska dricka ett pass och sedan låt glaset gå vidare till nästa person.

”Glasen tycks ha massproducerats som stapelvara, ofta med låga krav på form, hantverkets precision eller glasmassans kvalitet” (Henriksson 2003:111).

Utöver passglasen fanns det skärvor från bägare. Båda skärvorna kom från glasets fötter och de var blåsta i en ljust grön glasmassa. Bägare eller remmare och vinglas är

Figur 90. Passglas från Hus 9, KG 9. Foton tagna av Arkeologgruppen.

inte glas som det dricks gemensamt ur utan de representerar de individuella pjäser som uppträder på 1600-talsbordet där varje invid har sitt eget glas att dricka ur. Den här typen av bägare på fot, med ben och kuppa dracks det vin ur. När det kommer till öl dracks de ur stop eller sejdlar, även om man nog tog det glas som stod till buds.

Hus 4 har en likartad uppsättning med glas som återfinns i Hus 9. Det rör sig även här om ett passglas, två bägare samt en bägare av typen remmare (se figur 93). I Hus 4 hittades en så kallad hallonnoppa som suttit som dekoration på glasets ben.

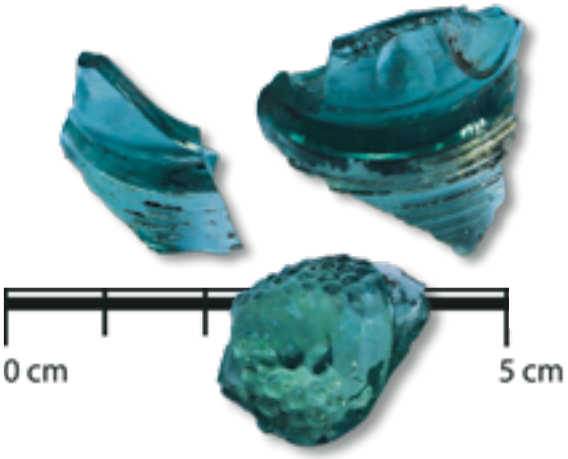

Figur 91 och 92. Remmare och nopp. Foto av Arkeologgruppen.

Sammansättningen av formerna samt färgerna på glasen gör gällande att de höra hemma i första hälften av 1600-talet. En källkritisk aspekt är dock att det överlag i dom svenska städerna verkar ha funnits en fabläs för traditionella former. Man kan i glasmaterialet inte hitta samma variation och eventuella modeväxlingar som återfinns i det keramiska materialet. Denna stereotypa bild ska inte förväxlas med brist på kreativitet hos glasblåsarna utan handlar snarare om efterfrågan. Många av de föremålsformer som återfinns i Syd- och Centraleuropa samt på de Brittiska öarna har inte återfunnits vid arkeologiska undersökningar i Sverige.

I princip allt glas som hittades i de två husen, utom en skärva, är av olika nyanser av grönt. Detta i sig blir en dateringshjälp. Det klara glaset börjar uppträda i större mängder i de arkeologiska materialen från slutet av 1600-talet och under 1700-talet. Färgnyanserna på glasen från Tingvallastaden gör att det kan röra sig om inhemskt tillverkade glas, men det kan också röra sig om importerat glas. Att försöka proveniensbestämma dryckeskärl är mycket svårt utifrån former eller färg på glas. Vi vet idag från utgrävningar vid till exempel Sundby glashytta utanför Örebro att passglas tillverkades redan i slutet av 1500-talet. Problemet är att formen och färgen på glaset är traditionellt och inte går att koppla till vissa hyttor. Under första hälften och fram till mitten av 1600-talet var ett tiotal hyttor i drift i Sverige, även om många bara var i bruk under ett par års tid.

En skärva från ett passglas som gått sönder i Hus 9 var av en mycket fin, tunn kvalitet och dessutom blåst i klarglas. Från de i Sverige kända hyttorna finns inte ett enda exempel på ett glas av denna kvalitet vilket gör att glaset förmodas vara importerat från Centraleuropa eller England. Ett annat faktum som gör att import är troligt är att glaset inte lider av glassjuka, så kallad glaspest. Utan att gå in på de kemiskt bakomliggande orsakerna till glaspest kan man mycket förenklat säga att det rör sig om en felaktig blandning av mängden komponenter i glasmassan som gör att glassmassan inte blir helt stabil i sin struktur. Glaspest är vanlig bland föremål av klarglas som kan attribueras till svenska glasbruk i slutet av 1600-talet och in på 1700-talet.

Metaller

Metaller utgjorde en relativt stor mängd av det totala fyndmaterialet. Ett urval gjordes redan i fält. Det registrerade materialet uppgår till 78 fyndposter. Merparten av materialet bestod av mycket fragmenterade del-ar av föremål och har efter registrering kastats. Fjorton föremål har konserverats. Konserveringen tog lång tid då materialet var i mycket dåligt skick.

Figur 93. Halvsko. Foto av Arkeologgruppen.

Bland järnföremålen märks särskilt ett fynd av en hästsko då den kan föras och dateras till den tidigaste typen av hästskor. Hästskor i det arkeologiska materialet visar att de börjar bli vanliga under tidig medeltid med den flikiga hästskon. Typen har flikar längs med kanten som en effekt av de stora, stansade sömhålen, nästan alltid med tre hål på vardera sidan. Skotypen är liten och tunn i förhållande till de senare modellerna. I Europa anses skon ha slutat att användas under 1200-talet men i Sverige har en större och kraftigare variant varit i bruk in i 1400-talet. I Oslo dateras skon till 1025–1150 (Terje Gansum 2002:31). I Östergötland har en halvsko hittats vid grävningarna vid Borgs säteri som dateras till 1000-talet (Lindeblad och Nielsen 1997).

Hästskon F109 är rester av en så kallad halvsko som endast är känd i Norden. Halvskor finns i två utföranden, som halvsko eller trefjärdedelssko. Orsaken till att man använde sig av halvskor är omdiskuterad och det anses bland annat bero på att järnet var dyrbart eller att de använts för att korrigera felaktig benställning. Med tanke på att djuren ofta lidit av undernäring och bristsjukdomar lutar det åt det senare. Även idag har halvskor denna funktion. F109 påträffades i KG 10.

Två fynd av olika järngrytor påträffades, F90 och F22. En bit av en mynning hittades i en avfallsgrop medan den andra kopplades till en byggnad, KG 5.Två krokar, liknande köttkrokar, hittades, F52 och F98.

Bland det konserverade materialet fanns framför allt föremål som kan kopplas till en verkstad från lager 7333 tillhörande KG 10. Huvudparten av dem hör till en smedja eller verkstad (KG 10) , bland annat två borrar (F60, F108), en mejsel (F42), ett klipp (F57) samt en fil F37. Utöver redskap har även en tapp, F40, till en kran hittats, två klackjärn till skor (F104 och F106). Även ett kugghjulsliknande föremål (F111), hittades i anslutning till KG10.

Bland mer personliga tillhörigheter hittades en sölja (F134) tillhörande KG 20, samt två fint snidade knivar (F135 och F21) som hittades i A10138, KG 23 och A7317, KG 6. Två klackjärn hittades varav ett i KG 9 i A7364, ett i KG 10 i A7333. Ytterligare en kniv, F99, är konserverad från KG 9, men den hade inget skaft bevarat.

I 7364 tillhörande KG 9 fanns en nyckel till ett bultlås, F61, i A7364. Bultlås användes på vikingatiden, men fanns troligen ännu tidigare. Modellen har varit i bruk ända in på 1800-talet men låstekniken har varierat under århundradena, bultlåset hade sin höjdpunkt under 1500- och 1600-talen.

Benmaterial

Benmaterialet bedömdes grovt i fält direkt i samband med grävningen av de olika kontexterna med det förbehållet att inget avvikande dök upp. Ben från olika delar av djuret kan spegla vilken verksamhet som funnits på platsen som till exempel om det bedrivits hantverk, slaktats och konsumerats kött på platsen.

Det var framförallt ben från nötboskap, får eller get och gris som utgjorde större delen av de identifierade arterna, men även abborre och torskfisk samt fågel som gås och höns. Det förekom ben både från köttrika och köttfattiga delar vilket visar att man haft egna djur som man slaktat för konsumtion. Slaktspår på sistala och proximala delar, det vill säga benens ledändar, tyder på att man slaktat för hushållet.

Ingen större variation mellan tomterna kunde iakttas förutom att en större mängd benmaterial hittades i ”sumpen”.

Materialet bestod i huvudsak av vuxna djur. Käkar av nötboskap visade i många fall på lösa kindtänder vilket betyder att även relativt gamla djur slaktats.

Utöver mat- och slaktavfall hittades en så kallad skridsko gjord utav ett mellanfotsben av nöt.

Figur 94. En blanksliten skridsko. Foto taget av Arkeologgruppen.

Figur 95. En slipsten eller så kallat bryne från KG 4. Foto taget av Arkeologgruppen.

Sten

Totalt har 5 fyndposter av sten registrerats, vilka utgörs av 5 fragment. En fyndpost utgörs av flinta och kan knytas till KG 10. Sannolikt har den fungerat som eldslagningssten.

En slipsten i sandsten hittades i lager 2724 som tillhör KG 4.

Tre fyndposter (F112–F114) utgjordes av delar av malstenar som samtliga kan kopplas till KG 5. De utgjorde en total vikt om närmare 3,5 kilo.

Figur 96. Tre slipstenar som kunde knytas till KG 4. Foto taget av Arkeologgruppen.

1800
100
2
KG17
KG19
1700
101
102
103
KG5
kokstuga
KG4
1640
KG20
rustbädd
1600
KG6
smedja
1500
KG10
KG13
350 eKr
År 0
KG22

Tolkning av de arkeologiska undersökningarna

De första spåren

Dagens Karlstad ligger på sandbankar som började bildas århundradena före Kristi födelse. Deltat byggdes upp av sand, grus och en del växt- och djurdelar kring de bergsknallar som stack upp över den annars flacka ytan. Sumpig mark bildades med små slingrande strömkanaler och ständiga översvämningar från norr. Innan deltat bildades

var området runt omkring täckt med blandskog av tall, gran och björk. Längs med älvstränderna växte björk, al och buskar som slånbär och hallon. Deltats sandbankar beväxtes snart och längs stränderna växte säv, vass och starr omväxlande med bestånd av kaveldun och brunskära. Innanför stränderna växte snart fram en snårig skog av sälg, björk och al. Marken var fuktig och på många ställen bildades gölar och bäckfåror. Vid dessa frodades kransalger, braxengräs och nate (Jens Heimdahl 2006).

I den här miljön anlades en fiskeanläggning intill bergsknallen i Tingvallastaden. Den bestod av nedslagna käppar och ett flätverk av vass som har koldaterats till tiden runt år 100 e.Kr. Var de som anlagt fiskeanläggningen bodde vet vi inte men sannolikt var det någonstans i närheten. Järnåldersfynd finns runt om Karlstad. Flertalet stensättningar från äldre järnålder finns både väster och öster om Karlstad, för att inte tala om Hammarö som är rikt på järnåldersfynd. Samtliga fynd vittnar om att landskapet var bebyggt redan tidigt (Andersson och Schedin 2001). Runt år 0 ökar handelskontakterna med Romarriket och skinn, päls och järn byttes mot kontinentala varor. Den ökade skinnhandeln ledde till att att skogen vid älvdeltat höggs ner för att ge plats åt öppna betesmarker i avsikt att kunna öka skinnproduktionen.

Fiskeanläggningen täcktes successivt att ett tjockt sandlager under de följande århundradena och det är nu Tingvallaön börjar formas.

Bebyggelsen

De äldsta spåren av bebyggelse är från romersk järnålder, det vill säga äldre järnålder (KG 13). Spåren är få, men de visar ändå att man rört sig på platsen. I det tjocka sandlagret fanns stolphål nedgrävda som har daterats till 300-talet e.Kr. Det går inte att få en uppfattning om vad stolphålen representerar, men det är inte omöjligt att de är rester av en byggnad som haft takbärande stolpar. Att det varit en blöt miljö vittnar ett dike om och ett svart vattenavsatt lager som bildats på det tjocka sandlagret.

Makrofossilanalysen gjord på fyllningen i av ett av stolphålen visar på närhet till stallmiljö eller att det faktiskt har stått ett fähus på platsen. Inslag av smultron och hallon är sannolikt rester av mänsklig avföring, vilket kan bero på att man tömt latrin i en intilliggande gödselstack.

Området verkar stå obebyggt en tid och ett brunt, humöst, siltigt lager bildas i den östra delen norr om sumpen. Troligen är detta en rest av ett ängsområde. På detta byggs ett hus (KG 10) som vilat på syllstenar. De stora platta syllstenarna antyder att huset varit timrat. Timrade hus har en ansenlig vikt och för att inte sjunka ner i sanden krävdes stora stenar. Lämningarna av huset visar tecken på att det har innehållit en smedja då golvlagret var rikt på smidesslagg. I samma lager hittades en hästsko, en så kallad halvsko, som dateras till tidig medeltid. Ett annat fynd som gjordes i anslutning till huset är en sländtrissa. Huset var dåligt bevarat och avsaknaden av eldstad gör det svårt att funktionsbestämma det. Har vi här att göra med en gård som hör till Karlstads föregångare Tingvalla? De äldsta dokumenten som nämner Tingvalla är från 1200-talet och nämner platsen som en centralort och gemensam mötesplats för värmlänningar (Lund m. fl. 1994, Nilsson 1997). Två medeltida gårdar som nämns i samband med Tingvalla är Fialstapn och Tingvalla Stom år 1291 och år 1540. Efter år 1540 finns de inte längre nämnda i det skriftliga materialet (Nygren 1934).

Två medeltida hus har tidigare konstaterats i Karlstad, dels i kvarteret Druvan, dels i kvarteret Örnen (Karlsson & Knabe 2006; Karlsson & Wallbom 2007). Tillsammans med lämningarna i kvarteret Tingvallastaden börjar bilden av den medeltida bebyggelsen ta form. På Tingvallaöns dåvarande nordvästra sida fanns en gård med bostadshus och sannolikt även tillhörande gårdshus. På öns nordöstra sida låg verkstadsbyggnader som smedjor och kokhus. Frågan är om byggnaderna hör till samma gård eller om de representerar flera gårdar?

Smidesresterna, som antyder att Hus 10 fungerat som en smedja, kan förklara avsaknaden av andra tidigmedeltida lämningar. Smedjor placerades ofta lite avskilt från övrig bebyggelse på grund av brandrisken. Rester av en hägnad i väster antyder att huset varit omgärdat av en gärdesgård. Huset brann och ersates så småningom av ytterligare en smedja.

Den nya smedjan, Hus 6 (KG 6), byggs på rasmassorna av Hus 10 (KG 10). Det här huset har till skillnad från föregångaren byggs på en relativt klen syllstensgrund vilket antyder skiftesverksteknik. Sannolikt avspeglar det att timmer var en dyr vara och att det är en effekt av att mycket timmer gick åt till järnproduktionen. Huset hade en för smedjor typisk planlösning med fundament för ässja, märke efter slagkubben och rester efter bäljkonstruktionen. Golvet bestod av stampat jordgolv. Uppenbarligen härjades byggnaden av en brand men den kan inte ha varit alltför omfattande för det intilliggande, Hus 9, huset bar inga spår av att ha brunnit.

Endast en mindre gränd skiljde smedjan från ytterligare en byggnad, Hus 9 (KG 9). Detta hus var också byggt med skiftesverksteknik. Där fanns till och med trä bevarat. Huset sträckte sig i öst-västlig riktning och var försett med golv av både lera och trä. I anslutning till huset hittades ett flertal mynt präglade under 1630-talet, Drottning Kristinas regeringstid. Bortsett från mynten pekar det mesta på att Hus 9 fungerat som stall, uthus och förråd. Mynten skulle möjligen kunna förklaras med att huset också har varit en slags bod med försäljning. Huset sträckte sig över det vattensjuka området och trots att markförhållandena inte kan ha varit de bästa, så tyder allt på att huset stått

fram till slutet av 1600-talet. I golvlagret i husets södra del hittades keramik med årtalet 1683 i glasyren.

Huset, som har legat i linje med två andra hus, Hus 5 och 4, sträckte sig 17 meter söderut från Stora herrgårdsgatan.

Intill bergsknallen i områdets östra del låg Hus 4 (KG 4), vars brukstid dateras till 1600-talets första hälft utifrån fyndet av en kritpipa. I huset fanns ett relativt kraft-igt fundament, troligen ett spisfundament, som tillsammans med fyndet av benen till en järngryta indikerar att det har varit ett kokhus eller snarare bykhus, en slags tvättstuga. Golvlagret innehöll en stor andel material som visar på stillastående vatten vilket återspeglar den blöta miljön på platsen.

Bredvid byggs snart Hus 5 (KG 5) upp, även detta har sannolikt fungerat som ett kokhus. Huset var dåligt bevarat i den norra delen till skillnad från den södra delen som var mycket bra bevarad. Sannolikt kan huset dateras till mitten av 1600-talet och skulle då ha byggts efter drottning Kristinas donation. Byggnaden ligger i linje med de andra husen. Stora Herrgårdsgatan har i samma skede fått en tydligare struktur i och med att ett tjockare sandlager lagts ut. Både Hus 5, Hus 4 och Hus 9 tycks tas ur bruk under slutet av 1600-talet.

De nästkommande husen som byggs i området har en helt annan sträckning. Till skillnad från de äldre husen ligger de nya husen med långsidan mot Stora Herrgårdsgatan (Hus 2 och Hus 100–103), vilket kan ses som en följd av stadsregleringen som tog sin början år 1647. Området visade inga tecken på att ha omfattats av någon av de stora stadsbränderna, vilka ofta föranledde att de nya stadsplanerna kom till stånd. Aktuellt område visar snarare på en lång kontinuitet i bebyggelsen där husen haft en lång brukstid. Område 2 hade spridda lämningar från mitten av 1600-talet men det är först under slutet av 1600-talet som den första regelrätta bostadsbebyggelsen uppträder i det arkeologiska materialet. Möjligen är det som är tolkat som en källare i Hus 101 rester av en äldre byggnad som hyst ett rökeri. Den kraftigt sotiga golvlagret, tillsammans med stolphålen, kan tyda på det.

Spår av kungsgården?

Kokhusen och stallen skulle mycket väl kunna ha ingått i kungsgårdens ägor. Det mesta tyder på att området nedanför berget varit ett verkstadsområde och kanske har det rent av ingått i kungsgårdens ägor. Vid 1500-talets slut lät Hertig Karl uppföra gården Carlsberg med tillhörande ekonomibyggnader på den östra delen av Tingvallaön. Huvudbyggnaden tros ha legat där Tingvallagymnasiet i dag ligger medan övriga byggnaders placering är mer oklar. Köks- och bageribyggnaden ska ha legat längst norrut på ägorna, där det gamla badhuset ligger idag medan visthusbodar, magasin med mera troligen låg uppe på platån och övriga byggnader i de lägre liggande delarna sydöst om Lagberget. Under år 1586 nämns i räkenskaperna bland annat att en smedja med bälg och verktygsutrustning är färdig. Fler hus byggs under årens lopp och i räkenskaperna från år 1589 nämns att ett kök byggs till gården. Att räkenskaperna var detaljerade framgår i förteckningen som tar upp att hönsgården minskats med 49 hönor (Nygren 1933 ff). I sammanhanget är uppgifterna att en tolft (jämförande dussin) stockar gått åt till en sump och till en fångekista hade krävt 18 stockar. Som tidigare nämnt är det högst sannolikt att sumpen har anlagts för att hålla fiskar, i det här fallet troligen rudor. Att anlägga rudodlingar blir allt vanligare under slutet av medeltiden. Från

början fanns de framförallt vid kloster och herresäten men från och med 1600-talet blev det en syssla för borgerskapet också (Benow & Svanberg 2013).

Gårdens första fogde, Måns Andersson, lämnar gården vid slutet av 1500-talet och ersätts av Jon Jonsson. Han skriver att det i medeltal bor 24 personer på gården vilket visar att det var en relativt stor gård (Nygren 1933).

Det var först under början av 1600-talet som den stora herrgårdsbyggnaden uppfördes, kanske i samband med att Hertig Karl blev kung Karl IX. Byggnaden omnämns som en mycket ansenligt trevåningshus och ska ha legat med huvudfasaden mot söder. Dess trädgård låg norr och öster om byggnaden. Samtidigt byggs ytterligare en smedja som skulle smida rör till gevärstillverkning.

Gården fortsätter att existera under Hertig Karl Filip men efter hans död år 1622 införlivas hertigdömet med staten och samma år försvinner gården i räkenskaperna. Stora Herrgårdsbyggnaden utgjorde fortfarande ett residens för ståthållare med fogdar, ämbetsmän och tjänstefolk.

I sammanhanget bör resultaten från kvarteret Freja nämnas. Här grävdes resterna av en keramikverkstad ut som kunde dateras till 1600-talets första hälft. Båda undersökningsområdena ligger i områden som är utanför kvartersindelningen på 1646 års karta. Nu är det vanskligt att helt förlita sig på rektifierade kartor och mycket är avhängigt hur man rektifierar kartmaterialet. Med vår rektifierade karta hamnar båda områdena utanför den markerade kvartersindelningen, medan de med kommunens rektifierade karta hamnar inom markeringen. Ett dike skiljde kungsgården från stadsbebyggelsen och sannolikt är det området som mynnar ut i en större plats som anspelas. Med vår rektifierade karta hamnar utgrävningsområdet i kvarteret Tingvallastaden mitt i denna stora yta. Frågan är vad kartan avspeglar. Är det som staden såg ut eller är det hur den planerades att se ut? Med tanke på att kartan omfattar områden som donerades år 1647 lutar det åt att det är en planeringskarta över staden.

Sophantering

Stora Herrgårdsgatan är med på den första kända kartan över Karlstad från år 1646. Under gatan påträffades tre avfallsgropar, vilket antyder att vi rör oss i bakgårdsmiljö.

I grannkvarteret Lantmätaren visade en arkeologisk undersökning att området använts som en större avfallsdeponi från och med mitten av 1600-talet. En fråga inför grävningen i kvarteret Tingvallastaden var om områdets invånare använt sig av den avfallsdeponin när man hanterat sitt avfall. Tidigare arkeologiska undersökningar i Karlstad visar att man haft djupa latringropar på tomterna, medan vanligt hushållsavfall vanligen påträffas i husgrunder och i intilliggande marknivåer.

Undersökningen visade att man framför allt slängt skräp i sumpen, men även att man använt avfallsgropar. En av groparna, den som skurit Hus 4, var fint timrad. Möjligen har den ursprungligen fungerat som en brunn. Även om den inte var djup så var den sannolikt djup nog för att ta in vatten i det här området. I nedgrävningen hittades keramik som daterades till mitten av 1600-talet och i det timrade karet fanns det yngre kera-mik som dateras till 1700-talet, vilket antyder att den varit i bruk under en längre tid. Typiskt för sådana avfallsgropar är att de med jämna mellanrum tömdes på sitt innehåll. Under Hus 9 fanns ytterligare grop-ar som innehöll latrinavfall. En av dem, en nedgrävd tunna, innehöll blandat material av köksavfall (aska och träkol samt

hasselnötsskal), rester av linberedning, kreatursdynga, odlingsrester, humle och vad som kan tolkas som latrinavfall.

Det vi kan säga utifrån avfallshanteringen är att soporna återfinns i vad som sannolikt varit en bakgårdsmiljö från början, men även väldigt nära huskropparna. Särskilt groparna som var beklädda med trä för att underlätta tömning låg nära husen, medan groparna som grävts och sedan fyllts igen tämligen snabbt låg under det som senare blev Skepparegatan.

Utifrån placeringen av husen kan man dra slutsatsen att redan före den första (bevarade) kartan från år 1646 låg husen i linje med Stora Herrgårdsgatan och att gatan inledningsvis tagit hänsyn till befintliga byggnader.

Det är först under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet som området tas i bruk för bostadsbebyggelse. Innan dess tyder de arkeologiska spåren på att det framförallt rört sig om ett område som hyst smedjor, stall och uthus. Mängden latrinavfall antyder också att husen har legat nära ett område där man tippat latrinavfall och gödsel, möjligen låg det en gödselstack där.

Tomterna

Inom området har inga tydliga tomtgränser iakttagits. Det som tolkades som ett stenfyllt dike visade sig vid närmare granskning vara rester av den stenbelagda Herrgårdsgatan. Spången kan möjligen antyda en tomtgräns som lett fram till brunnen eller avfallsgropen. Senare, i och med Hus 2, anas tydligare strukturer i och med anläggandet av stenläggningar med antydning till rännstenar i anslutning till huskropparna, detta i likhet med kvarteret Freja. Man har inte hägnat in tomterna utan det har varit öppet mellan dem och sannolikt har man haft gemensamma brunnar. Mellan rännstenarna var det cirka 12 meter. En markant skillnad märks i och med byggandet av Hus 2 . Nu används massiva sandlager som markberedande lager och gatan stensätts. Stensättningen fanns bara kvar i den östra delen av delområde 2.

Utifrån förundersökningen tolkades två rader med sten samt stolphål med rester av trä som tomtgränsmarkeringar. Eftersom få tomtgränser påträffats i Karlstad sågs möjligheten att se hur man skiljt på mitt och ditt och om markeringarna var beroende av funktion och trender. Vid slutundersökningen, då större ytor togs upp så visade sig att de två stenraderna var rester av den stenbelagda Stora Herrgårdsgatan. Stolp-hålet var inte heller en rest av en tomtgräns utan ingick snarare i en huskonstruktion. En rad med stolpar som gick dels i öst-västlig riktning, dels i nord-sydlig riktning har tolkats som en utstakning av en tomt. Stolparna återfanns under husgrunderna. De tomtgränser som tidigare kunnat påvisas i Karlstad, till exempel i kvarteret Freja, har markerats med rännor i stenpackningar vilka blev allt mer vanliga under slutet av 1600-talet.

Figur 98. CC BY SA Foto: Åsa Lundén/Nationalmuseum.

Bordets dukning i kvarteret Tingvallastaden

Inledning

Ett sätt att utforska frågan kring konsumtionsmönster och internationell påverkan i kvarteret Tingvallastaden är att studera de keramik- och glasfynd som går att koppla till det dukade bordet. Under 1600-talet förändras föremålsbeståndet som är kopplat till måltiden som en del i de stora förändringar som under århundradet sker i samhället i stort. Den begynnande manufakturen med start i det sena 1500-talet blommar ut under 1600-talet vilket leder till en massproduktion av keramik- och glasföremål. Utöver den inhemska produktionens uppsving sker också en ökning av importföremål från när och fjärran. Framförallt importföremålen stannar inte längre hos konsumenter i de högre samhällsklasserna utan i och med framväxten av en, till städerna knuten, borgarklass blir produkterna mer lättillgängliga än tidigare. Utöver att nya samhällsklasser växer fram spelar givetvis också tillgången, mängden, en avgörande roll i kombination med en växande efterfrågan på produkterna. Många av produkterna går från att vara importerade beställningsvaror för en utvald grupp människor i samhället till att bli handelsvaror, det sker en komodifiering av föremålen. En bidragande orsak till uppkomsten av den inhemska manufakturen och massproduktionen är kopplad till Axel Oxenstierna och upplösningen av skråväsendet, vilket skedde 1600-talet. ”Oxenstierna som var en modern statsman tyckte att skråväsendet hade för stor makt och hämmade en tidig tillverkningsindustri. Han var berest och belevad vilket ledde till att han visste hur andra länder var organiserade och fungerade. I tiden låg också en tanke och idé om att via inhemsk tillverkning bli självförsörjande när det gällde vardagsvaror men även lyxprodukter” (Karlenby & Ramström 2007:46).

Men förändringarna i föremålsbeståndet som finns på det dukade bordet hänger inte bara ihop med massproduktion och en ökad import utan också med förändrade matvanor och bordskick som vi ska se länge fram. Det är självklart så att förändringar bottnar i ett behov, i det här fallet uppkomsten nya maträtter och införandet av nya sedvänjor. I takt med förändringarna uppstår behovet av nya produkter att ställa fram på bordet. Hur tar detta sig uttryck i Karlstad, i kvarteret Tingvallastaden?

För att studera föremålsbeståndet har fynd från två 1600-talskontexter från olika delar av undersökningsområdet valts ut (kokhuset KG 5 och sumpen KG 23) Fynden som valts ut är kopplade till uppdukning av bord, det vill säga keramik i form av rödgods, stengods och fajans i olika former samt glas och då i form av dryckeskärl. Husen, som är samtida, är daterade med hjälp av keramik, kritpipor och mynt.

Allmän bakgrund – historik det dukade bordet

Kunskapen kring det dukade bordet på 1600-talet rör sig främst om högreståndsmiljöer där det finns skildringar som berättar om matvanor och bordsskick, till exempel från italienaren Lorenzo Magalottis resa i Sverige. Brevledes berättas också om fester och sammankomster. När det rör allmogens bord och bordskick är det etnologiska skildringar från 1800-talet som står till buds tillsammans med arkeologiska fynd, där fyndet från Västannorstjärn spelar en viktig roll. En bra visuell bild av bordet går att få på Nordiska museets fasta utställning *Det dukade bordet*. Men hur väl stämmer den överens med de miljöer som vi gräver fram? Vilka typer av föremål är det vi hittar?

Som tidigare nämnts skiljer sig det dukade 1500-tals bordet från det dukade 1600-tals bordet. Men exakt vad är det som skiljer de båda århundradena åt enligt svenska litteratur i ämnet?

Det dukade 1500-tals bordet

Det dukade festbordet från 1500-talet ser spartanskt ut i våra ögon. Men hade inte behov av mångfald. Förmögenhet och status visade man genom dyrbara material som skedar av guld och knivskaft av elfenben. Man äter på flata träskivor (de runda kallas diskar) och man använder kniv och sked men inte gaffel. Var och en har sina egna ätredskap med sig. Framförallt använder man fingrarna när man äter. Men bara tre! Och man torkar av sig på duken. Med kniven fångar man upp köttbitar ur det gemensamma fatet. Kniven använder man för att dela köttbitar och skära bröd (Wikström 2001:7 ff). Ännu vid 1800-talets mitt och i en del trakter även senare var det bland allmogen vanligt att den fasta maten vid måltiderna lades direkt på bordsskivan. Duk användes inte i vardagslag, det skedde bara vid festliga tillfällen (Ejdenstam 1975:105).

Skeden använder man för att äta mos, sod och supanmat med, det vill säga spad, sås eller soppor. Det gäller att torka av skeden innan man tar mer ur det gemensamma fatet. Men många dricker soppan direkt ut en skål (Wikström 2001:10). Var man många vid bordet, kunde flera fat sättas fram för att alla skulle nå maten. De, som då skulle samsas om ett och samma fat, kallades ett bunkalag eller fatlag. Även gröt-vätan togs ur gemensamt fat (Ejdenstam 1975:32).
Dryckeskärlen utgörs av svarvade trämuggar. Gästerna delar dryckesbägare med sin bordsgranne. Tyska stengods importerades i mängd. Det saltglaserade ”Bartmankruset” med ett skäggigt mansansikte var mycket omtyckt (Wikström 2001:12).

Vid en arkeologisk undersökning i Västannorstjärn utanför Leksand som genomfördes på 1970-talet hittades en stor mängd träföremål från medeltiden. Det ovanliga med fynden var dels mängden föremål, dels fyndomständigheterna då fynden kom från en utpräglad allmogemiljö. Träföremål-en daterades stratigrafiskt till 1300- och 1400-tal. Det spännande med fynden är att de delvis motsäger tanken om att alla åt ur samma fat och drack ur samma bägare. Det stödjer tanken att förändringarna i bordstraditioner inte varit så omfattande mellan 1400- och 1500-talet.

Sex skålar var så välbevarade att diametern kunde beräknas. Fyra av dessa har haft en diameter på omkring 20 centimeter och en på 15 centimeter. Detta har säkerligen varit matskålar för exempelvis soppa (Myrdal 1984:34). Förutom dessa matskålar har också en stor skål bevarats. Den har en mynningsdiameter på 30 centimeter och en höjd på 14 centimeter och är försedd med ett handtag, en tunga. Det har varit en serveringsskål (Myrdal 1984:34). Samtliga skålar var skurna ur ett stycke trä och det fanns inget som tydde på att de skulle ha haft någon annat användningsområde än som matskålar. Skålarnas mynningsdimension tyder på att det rört sig om individuella skålar snarare än gemensamma fat, till det är mynningarna för små för att ska vara praktiskt genomförbart. Inte ens skålen som tolkades som serveringsskål har någon anmärkningsvärd mynningsdimension, utan snarare en dimension som minner om dagens serveringsskål där var och en tar från skålen och lägger upp på sin privata tallrik. Fynden från platsen visar att föremål knutna till matproduktion utgjordes av laggkärl, inte av skålar skurna ur ett stycke. Ytterligare fynd från Västannorstjärn motsäger bilden av att bägare för dryck delades med bordsgrannen. ”En särpräglad typ av

laggkärl var små dryckesbägare med kraftigt utåtlutande sidor. Stavarna är därför avsmalnande nedåt, och det finns ordentliga hak på utsidan för att banden inte skall glida av. Efter medeltiden försvinner denna form i stort sett helt (Myrdal 1983:29). Även denna sekvens med små dryckesbägare stämmer bättre in med det individuella precis som skålarna ovan. Möjligen är det så att dryckesvanor och matvanor under högmedeltiden är individanpassat för att under 1500-talaet bli kollektivt.

De arkeologiska fynden från Västannorstjärn, som visserligen ligger något århundrade före i tid, stämmer inte alls med den bild som vanligtvis målas upp i de skriftliga källorna kring det dukade bordet med ett gemensamt grötfat.

Det dukade 1600-tals bordet

De förändrade konsumtionsmönster som syns under första hälften av 1600-talet avspeglar sig till stora delar i keramik- och glasmaterialet. Vi den här tiden börjar nya kärl att användas som kan kopplas till det dukade bordet och servisdelar blir individuella, åtminstone i högreståndsmiljöer. Det handlar om att gå från gemensamma grötfat till enskilda skålar och glas, även om det gemensamma grötfatet fortfarande var det vanliga sättet att äta hos allmogen.

Endast de mycket förmögna kunde förse sina gäster med både kniv och gaffel. Tallriken fick en fördjupning och stort brätte. Engelskt, fyrstämplat tenn var fritt från giftigt bly och liknade silver (Wikström 2007:26). Den disk som är tallrikens föregångare bestod av en slät träskiva, ibland så lång att två personer kunde samsas om samma disk, på vilken alltså maten lades. Den fick senare en rund form. Ännu på 1600-talet användes trädiskar inom överklassen i vårt land. De kom aldrig i bruk hos allmogen, utom i Sydsverige där de kallades sillabräden (Ejdenstam 1975:111). Trätallrikar började förekomma hos allmogen under 1800-talet. Undantagsvis har man haft tallrikar av tenn och förtent koppar, men de har inte varit till vardagsbruk. Under 1600-talet började man tillverka tallrikar av fajans, i och med 1700- och 1800-talen även av porslin. Med den som det var förunnat att äga sådana tog fram dem bara när det kom gäster (Ejdenstam 1975:114).

Dryckeskärlen kunde vara av silver eller tenn. Även fajanskrus från bland annat Delft i Holland gick bra.

Borta vid dryckesbuffén fylldes gästernas bägare på. Munskänken smakade av dryckerna innan de höga gästerna får sina bägare som de tömmer i ett drag. Tidigare hörde det till god ton att dela bägare, så är det inte längre. Var och en dricker ur sin. Det är modernt att dricka rött franskt vin och tyskt vitt vin.

På 1600-talet drack man lika mycket vin som öl i högreståndskretsar. Dryckeskärlen, bägare, kannor, stop och pokaler var av silver, tenn eller glas. Svenskt glas hade börjat tillverkas i liten skala under 1500-talets slut. Praktfulla glas importerades från Italien, Tyskland och Holland. Dryckeskärl av masurbjörk, gärna svarvade och dekorerade var omtyckta.

Gaffeln är ny som ätverktyg. Man äter med sked och gaffel. Kniven använder man bara vid behov, till exempel för att skära en bit kött eller bröd på sin tallrik. Sedan lägger man ner kniven. Man lägger inte längre för sig med den egna skeden, särskilda skedar följer med serveringsfaten (Wikström 2001 27 ff). Under 1600-talet kom gaffeln i mera allmänt bruk i Sverige, men endast inom de högre stånden. Hos allmogen blev den vanlig först mot slutet av 1800-talet (Ejdenstam 1975:119).

Det dukade bordet i kvarteret Tingvallastaden

Två kontexter, ett hus och en sump (KG 5 och KG 23) har valts ut som representanter för hushållsmaterial som keramik och glas är med stor sannolikhet inte några bostadshus, egentligen har de en ganska svårtolkad funktion, vilket beskrivs närmare i tolkningsdelen och i samband med makrofossilanalysen, så de fynd av glas och keramik som finns är troligen material som har gått sönder och kastats. De tillhör dock gårdarna på platsen och får anses vara representativa för områdets och invånarnas sociala status. Byggnaderna har daterats till tidigt 1600-tal, bland annat återfanns en del mynt från Drottning Kristinas tid. Det mindre antal keramikskärvor som har hittats är samtliga tillverkade i rödbrännande lera, en sort som brukar kallas yngre rödgods för att skilja den från äldre rödgods som också är tillverkad i rödbrännande lera.

Den nu återfunna keramiken är delar av fat, skålar och grytor. De flesta är enfärgade gröna eller gula och stämmer väl överens med en datering till tidigt 1600-tal. Det finns även del kärldelar som hör mer till mitten av 1600-talet och dessa är dekorerade med florala motiv, särskilt tulpaner, och dessutom med spiraler och våglinjer. Kärlen har en gul eller grön bottenfärg och den pålagda dekoren är oftast gul, brun eller grön. Mängdmässigt var grytor minst representerade medan fat och skålar var vanligare. Det tyder på att materialet mer hör till matlagning och servering än förvaring. Sammansättningen är normal för tiden, det vill säga att det finns bara kärl tillverkade i rödbrännande lera medan fajans och stengods saknas helt i materialet. Att fajans saknas kan bero på den förhållandevis tidiga dateringen, då materialet blir allt vanligare längre fram under 1600-talet och särskilt under 1700-talet.

Publika insatser

I överensstämmelse med undersökningsplanerna och då det är Arkeologgruppens ambition att göra arkeologin publik anordnades ett flertal guidningar. Vi hade kontakt med media och det upprättades en väggtidning.

Väggtidningen placerades på ett stängsel som omgärdade byggarbetsplatsen och som vette mot Norra Kyrkogatan. Tidningen bestod av ett tiotal laminerade A4 papper med bilder över olika anläggningar (Herrgårdsgatan) och med kortare beskrivningar. Vidare fanns även en kortfattad text som beskrev vilka vi var, arbetet vi gjorde och en kort historisk beskrivning över Karlstad. Här informerade vi också när allmänna visningar skulle äga rum och vilka i personalen man kunde kontakta om man önskade egna visningar för exempelvis föreningar eller skolklasser. De dagar då allmänna visningar skulle ske annonserade vi detta med ett blad med större text för att på så vis förtydliga detta för förbipasserande.

Allmänna visningar ägde rum klockan 18:00 den 14:e och 21:a maj 2012. Vi valde en tid då vi förmodade att de flesta skulle kunna hinna hem från arbetet. Den första visningen ägde rum under en regnig eftermiddag och bevistades endast av fyra personer. Den andra visningen kom dock att bli en chock för oss. Då den förra visningen hade haft så pass få besökare förväntade vi oss återigen en mindre grupp besökare. Men detta var en varm, solig våreftermiddag och ryktet om vad vi gjorde och intresset hos allmänheten ledde till att vi efter vår bästa förmåga fick guida en grupp på cirka 150 personer i alla åldrar. Lösningen blev att dela upp alla i mindre grupper och utföra visningen i flera omgångar. Karlstadsborna visade ett stort intresse för sin historia, och särskilt populär var den stenbelagda gatan som rönte många frågor. Även under dagtid var det många passerande som stannade till och ville utbyta några ord med oss.

Den lokala tidningen ”Nya Wermlands Tidningen” (NWT) besökte oss då undersökningen kommit halvvägs i tid och gjorde en kortare intervju som publicerades den 15:e maj 2012. Resultatet blev en tvåsidig artikel i tidningen med flera fotografier. Här publicerades också datumet då den sista visningen skulle ske. Vid slutet av undersökningen gjorde NWT ett återbesök som resulterade i en webb-intervju som publicerades den 30:e maj på NWT:s hemsida, där undersökningen sammanfattades.

Samma dag som NWT:s nyhetsartikel publicerats ringde Radio Värmland och hade en kort direktintervju via telefon.

Även den lokala TV4-kanalen gjorde ett besök. Undersökningen presenterades och Arkeologgruppen intervjuades. Besöket resulterade i ett nyhetsinslag som sändes den 18:e maj 2012. Utöver detta har resultaten delvis presenterats i tidskriften Skärvan, Nr 2–4, 2012.

Figur 99. Väggtidningen.
Foto taget av Arkeologgruppen.

Utvärdering av undersökningsresultaten i förhållande till undersökningsplanen

Under våren 2011 utförde Arkeologgruppen en arkeologisk förundersökning av del av kvarteret Tingvallahöjden i Karlstad. De arkeologiska undersökningarna bekostades av PEAB AB.

Utvärderingen av undersökningsplanerna i förhållande till grävningarnas utförande, resultat och rapportering följer den uppställning som fanns i undersökningsplanerna som upprättades i samband med undersökningarna utifrån Länsstyrelsen i Värmlands kravspecifikationer.

Ytan som omfattades av byggnationen var cirka 2 800 kvadratmeter och den var uppdelad i två delområden, delområde 1 och delområde 2. Förundersökningsresultaten visade på behovet av en särskild undersökning av båda delområdena innan byggnation fick ske på platsen, men områdena som skulle undersökas kunde avgränsas till 700 kvadratmeter för UO1 och 350 kvadratmeter för UO2.

De båda ytorna kom att slutundersökas vid två skilda tillfällen. Delområde 1 undersöktes under sommaren 2011, medan delområde 2 undersöktes sommaren 2012.

De arkeologiska undersökningarna skulle undersökas med hög ambitionsnivå vilket Arkeologgruppen anser sig ha haft trots att undersökningarna i mångt och mycket fick utföras under förehållanden som var allt annat än optimala, särskilt inom UO1. Samtidigt som de arkeologiska undersökningarna pågick utfördes markarbeten och bortsprängning av berg vilket påverkade det arkeologiska arbetet. Även tillgången till grävmaskin, som uppdragsgivaren skulle stå för (endast UO1, inom UO2 stod uppdragstagaren själv för maskin), var i många fall knapp. Den var en förutsättning för att uppfylla det dagliga ”tinget” av bortgrävda massor.

Arkeologgruppen har trots det följt de tidplaner som fanns uppställda och har hållit sig inom det angivna antalet fältdagar. Även manustiden har hållit sig inom angivna dagar men tidplanen har dragit ut på tiden för att vänta in konserveringen. Detta har Arkeologgruppen tagit upp med Länsstyrelsen och fått uppskov tills alla bilagor kan ingå i rapporten.

Undersökningsplanernas syfte är de samma som finns uppställda i kapitlet *Syfte*. Inga ytterligare syften eller frågeställningar upprättades i efterhand. Arkeologgruppen anser att sig ha uppfyllt de syften och frågeställningar som gällde för både förundersökningen och slutundersökningarna vilket avspeglas i den sammantagna rapporten i form av rapporttext, planer, schaktbeskrivningar, anläggningslistor, fyndlistor samt bilagor.

Den metodik som användes vid undersökningarna följde de som angavs i undersökningsplanerna, med undantag för ovan nämnda tillgång till grävmaskin.

Arkeologgruppen har redovisat de preliminära resultaten skriftligen till Länsstyrelsen i Värmland i samband med avslutade undersökningar.

När det gäller kvalitetskontroll och tillsyn har Arkeologgruppen följt undersökningsplanerna genom att meddela Länsstyrelsen när det arkeologiska arbetet påbörjades och avslutades. Inspektion av Länsstyrelsen på platsen genomfördes. Ett extra besök av Länsstyrelsen skedde i samband med att fiskeanläggningen kom fram vid slutavbaningen. Vid besöket beslutades det att grävning och dokumentation av anläggningen kunde ske inom ramarna för projektet. Kopior av slutfakturor skickades till Länsstyrelsen i samband med slutfakturering av undersökningarna.

Referenser

Tryckta referenser

Andersson, S & Schedin, P. 2001. Den värmländska urbaniseringen. Urbaniseringsprocesser I Västsverige. Gotarc Serie C. *Arkeologiska skrifter No. 27*, Göteborgs universitet. Nossebro.

Benow & Svanberg. 2011. *Säj får jag dig bjuda ur sumpen en sprittande ruda« En bortglömd läckerhet från gångna tiders prästgårdskök*. Stockholm.

Bergold, H. et al. 2004. *Handled with care – on the Typology and Symbolism of Redware Pottery*. Muinaistutkija 2004:2, s. 2-25.

Bergold, H. & Bäck, M. 2006. *"Vi hör att dom har fint porslin i Karlstad…?" Keramik från centrala Karlstad under 1600- och 1700-talen.* I: Den dolda staden. Arkeologiska undersökningar av kvarteret Druvan i Karlstad. Red. Karlsson, Martin.

Bergold, H. & Bäck, M.. 2009. *Fajanser i öst och väst – om social och regional variation.* I: Suomen Keskiajan Arkeologian Seura, SKAS 1:2009. Helsingfors.

Bergold, H & Bäck, Mm. fl. Kommande. *Red Ware Pottery 1500-1800. Tradition and Transaction in the Central Baltic Region.*

Bäck, M. 2005. *Skeppare och vägarfolk i Västerås hamnområde ca 1620-1730.* Arkeologisk undersökning i Vasaparken. RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Bergslagen, rapport. 2005:14.

Cederlund, C. O. 1966. Att supa tobak. *Fataburen*.

Dahlgren, L. 1939. *Karlstads stads historia*, del 2. Karlstad.

Gansum, T. 2002. *Hestesko og hesteskosöm som kildemateriale.* Meta, medeltidsarkeologisk tidskrift. Nr 2:2002. Lund.

Johansson, A. & Lundkvist, G. 1983. *Händelser, människor, miljöer i Gamla Carlstad - en berättelse i ord och bilder från slutet av 1500-talet till omkring 1930.* Karlstad.

Lindeblad och Nielsen. 1997. *Kungens gods i Borg.* Rapport UV Linköping 1997:12.

Karlsson, M. och Knabe, E. 2006. *Stadsarkeologi i kvarteret Druvan, Karlstad.* Rapport 2006:4. Värmlands Museum och Riksantikvarieämbetet UV-Bergslagen.

Karlsson, M och Wallbom, B. *En 1500-tals gård i Karlstad.* Värmlands Museum. Rapport 2007:20.

Karlsson, M. 2008. *En hantverksgård i Karlstad.* Värmlands Museum. Rapport 2008:29.

Nygren, C.E. 1934. *Karlstads stads historia*, del 1. Karlstad.

Wallbom, B. 2006. *Arkeologisk förundersökning Östra Torggatan etapp 1.* Värmlands Museum . Rapport 2006:33.

Ängeby, G. 1995. *1600-1700-talsarkeologi i kvarteret Björnen i Karlstad.* Riksantikvarieämbetet. UV Väst, Kungsbacka.

Kartor

Geometrisk avmätning, 1646, akt R39-1:2. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Geometrisk karta, 1696, akt R-39-1:3. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Geometrisk karta 1713, akt R39-1:5. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Tomt och jordbok 1717. akt A24:228. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Karta 1770, akt R-39-1:10. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Karta 1865, akt 1780k-1/1865. Lantmäterimyndighetens arkiv.

Tekniska och administrativa uppgifter

Landskap	Värmland
Län	Värmlans län
Kommun	Karlstads kommun
Socken	Karlstads socken
Fastighet	Tingvalla 30:10, 3:5
Fornlämningsnummer	RAÄ 30:1

Projektledning	Ebba Knabe
Personal	Ebba Knabe Helmut Bergold Annica Ramström Johnny Rönngren Ellinor Forssell Björn Wallbom

Undersökningstid	våren 2011 och våren 2012
Exploateringsyta	2 800 m^2
Undersökt yta	2 800 m^2
Koordinater	X 6583523 Y 415183
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Länsstyrelsens diarienummer
431-101-2011 och 431-388-2012

Arkeologgruppens projektnummer
Ag 2011_16

Arkiv
Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd
Fynd förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell FU 139
Bilaga 2a) Anläggningstabell FU 140
Bilaga 2b) Anläggningstabell UO 1 .. 143
Bilaga 2c) Anläggningstabell UO 2 .. 155
Bilaga 3a) Fyndtabell FU 158
Bilaga 3b) Fyndtabell SU 160
Bilaga 4a) Kritpipsrapport UO 1 169
Bilaga 4b) Kritpipsrapport UO 2 175
Bilaga 5a) Makrofossil - tabell 177
Bilaga 5 Makrofossilanalys 179
Bilaga 6a) Vedartsanalys FU 185
Bilaga 6b) Vedartsanalys SU 187
Bilaga 7. ^{14}C-dateringar 189
Bilaga 8. Dendrokronologisk analys . 193
Bilaga 9 Konserveringsrapport 195

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Storlek (m²)	Area (m²)	Djup	Anläggningar
197	22x5	122	0,5	3158, 3164, 1210, 1214
204	30x5,5	150	252, 1220, 1526, 1609	
1903	10x5	50	0,5	898, 819, 701, 1413, 1333, 252, 1220, 1010.
1785	10x2	20	0,5	1780
1796	30x2	60	0,75	3200, 3218, 1780, 1687
1792	15x2	30	0,5	
2016	15x2	30	0,5	
2137				2116, 1683, 2132, 1780
3000	T-format	93	1,5	3037, 3143, 3058, 3322
3139	4x2	8	0,5	

Bilaga 2a) Anläggningstabell förundersökningen

Anlnr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
228	Lager		Slagg, kol, sot och smästen	2,10x1,73x0,10	Eventuellt ett golv i smedja
235	Stolphål		Ljus sand	0,4x0,2x-	Sten i ytan
243	Lager		Sand med sot, enstaka kol och tegelkross	2,70x1,60 x0,1-0,15	Smutsigt lager som legat i dagen, golv el markyta
252	Stenkonstruktion	Stenrad	Natursten	2,8 meter läng	Dubbelradig, delvis tväskiktad
694	Stolphål		Ljus sand	0,20x0,30x0,30	
701	Stenpackning		Sten	1,6x1,2x1,15	Vällagd stenläggning, något välvd
819	Stenkonstruktion	Husgrund	Sten	3,5x2x0,2	Rektangulärt fundament rikl med kalkbruk
898	Stenkonstruktion	Husgrund	Sten	3,2x2,2x0,4	Rektangulärt fundament
1000	Nedgrävning		Sand och sten	1,6x1,0x -	Fundament
1010	Sten			cirka 0,35 i diameter	Stenar i A1000
1034	Dike		Sten	0,8x0,4x0,4	Stenfyllt dike, delvis undersökt
1042	Dike		Sten	1,70x0,3x-	
1050	Lager		Bränd packad lera	0,60x0,60x0,05	Bränd lera och sten
1063	Stolphål		Mörk sand	0,34 i diameter	
1069	Stolphål		Ljus sand	0,3 i diameter	
1075	Lager		Sand, sot och kol	2,5x1,80x0,05	Brandlager, ev golv
1085	Dike		Sand, grus, org. material, sten o tegelkross	35x0,40x0,30	Relativt modernt
1089	Störning				
1200	Träkonstruktion	Syllträ	Trä	3x0,2x-	Golvregel. Ingåri byggnad/uthus
1204	Syllsten		Natursten	0,4 i diameter	Sten till golvregel A1200
1210	Träkonstruktion	Syllträ	Trä	1,2x0,2x-	Syll till byggnad/uthus
1214	Syllsten		Sten	0,7x0,5x -	Ingåri byggnad/uthus
1220	Stenkonstruktion	Stenrad	Sten	7x0,40x0,35	Dubbel stenrad med natursten, jfr A252
1220	Stenkonstruktion	Stenrad	Sten	7x0,40x0,35	Dubbel stenrad med natursten, jfr A252

Anlnr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
1333	Stenkonstruktion	Stenrad	Sten	Fyra stenar	
1362	Nedgrävning		Sand och sten	1,80x1,60x -	
1368	Sten		Sten	0,3-0,4 i diameter	Stenar i A1362
1413	Stenkonstruktion	Fundament	Sten	1,5x1x0,2	Svagt välvd i norra delen, kalkbruk
1497	Träkonstruktion	Syll?	Trä	4x0,8x0,02	Sex plankor lagda i sand/grus
1526	Stenpackning		Sten, sand	3,2x1,2x0,10	Golv?
1536	Stenkonstruktion	Syll	Sten	0,2-0,6 meter i diameter	Trasig syllstensrad
1601	Lager	Marklager	Gräsvart sand och grus	-	Kompakt lager utanför byggnad
1609	Stenkonstruktion	Husgrund	Sten	0,2-0,5 i diameter	
1660	Störning	-	-	-	-
1683	Träkonstruktion	Brunnskar	Trä	1,20-	
1693	Stenkonstruktion	Tomtgräns?	-	-	-
1739	Stenkonstruktion	Stensamling/ fundament	Sten	0,95x0,68x-	Byggnadsrest
1780	Lager	Träflislager/ byggnation	Flig, myllig sand		
1800	Stolphål	Tomtgräns?	Fyllning av stolpe A1806, mörk sand	0,4 i diameter	
1806	Stolphål				
1812					
1824	Stenkonstruktion	Husgrund	Flathuggna stenar	7x4x -	17/1800-talsgund
1833	Lager	Flislager/ byggnationslager	Flis, mylla	-	Omgrävt?
1840	Lager	Träflislager/ byggnationslager	Flis och mylla	-	
1871	Störning				
1879	Störning				
1883	Störning				
1893	Störning				
1687	Sten				
2042	Störning				
2061	Störning				

Anlnr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
2070	Träkonstruktion	Golv	Trä	1,40x0,13x -	
2084	Stenkonstruktion	Syllsten	Sten	-	
2090	Stenkonstruktion	Okänd	Sten, delvis flata	-	
2110	Lager	Golvlager	Gräbrun sotig siltig sand, kolig	-	
2116	Nedgrävning	Brunn	Brungrå sand med inslag av träflis	2 meter i diameter	
2132	Lager	Brunnsfyllning	Se A2116	-	-
2144	Stolphål	Stenskott	Sand	0,3 i diameter	
2150	Stolphål	Möjl. stenlyft			Ej grävt
2156	Nedgrävning	För fundament	-	-	
2167	Stenkonstruktion	Fundament	Sten	0,8x0,4x -	
2201	Träkonstruktion	Träsyll	Trä	1,20x0,14x -	Hör till byggnad/uthus
2306	Stenkonstruktion	Husgrund	Sten	0,8 m bred, minst 1,60 läng	
2306	Stenkonstruktion	Husgrund	Sten	0,8 m bred, minst 1,60 läng	
3037	Stenkonstruktion	Gata	Sten	-	
3058	Stenkonstruktion	Husgrund	Sten, flat ovansida	-	Störd, ev spisfundament
3058	Stenkonstruktion	Husgrund	Sten, flat ovansida	-	Störd, ev spisfundament
3143	Stenkonstruktion	Rännsten			
3147	Störning				
3158	Stenkonstruktion	Fundament			Till Nermanska tryckeriet
3166	Lager	Markhorisont	Sand och träflis		
3200	Lager	Träflis	-	-	-
3218	Sten				
3227	Stenkonstruktion	Husgrund	Sten	-	Rasad husgrund
3287	Träkonstruktion	Syllträ	Trä	-	
3308					
3322	Kulturlager		Brungrå sand med inslag av träflis		

Bilaga 2b) Anläggningstabell område 1

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
200	Sten	Stenrad			
611	Sten	Stenläggning, gårdsplan	Sten	4x1,60x0,1	I östra delen en droppränna, i N kant mot gata
648	Sten	Syllsten			
666	Lager	Sättsand	Sand	0,1 m tjock	Fynd: spik, glas, flintgods
675	Lager	Sättsand	Sand	0,15 m tjockt	Fynd: rödgods
682	Fundament	Spisfundament	Sten	3,5x2,5x0,4	Fundament 1800-tals hus
711	Fundament	Spisfundament	Sten	2x2,5x0,2-1	
980	Stolphål	Stenskott Stolphål	Brun humös sand	0,3x0,3x0,4	
988	Stolphål	Stenskott Stolphål	Brun humös sand	0,3x0,3x0,4	
996	Trä	Träregel	Trä	2,4x0,4	Regel för golv? Spik i brädan
1009	Stolphål	Stenskott Stolphål	Brun humös sand	0,3x0,4x0,4	
1017	Lager	Markhorisont	Träflis och sand blandat med bruk och tegel	0,05-0,1	
1034	Stolphål	Stenskott Stolphål	Brun humös sand	0,4x0,4x0,4	
1039	Stolphål	Stenskott Stolphål	Brund humös sand	0,3x0,3x0,45	
1046	Trä				
1054	Sten	Stenskoning	I stolph		
1079	Sten	Stenskoning			
1093	Stolphål	Stenskott Stolphål	Brun humös sand	0,3x0,3x0,3	
1147	Stolphål	Stenskott Stolphål	Brun humös sand	0,3x0,3x0,4	
1170	Sten	Stensyll	Sten	4x0,8x0,35	Huggna sten sammanfogade med lera
1417	Sten	Syllsten	Sten		
1639	Lager	Golvlager	Brun sand	0,02	
1658	Trä	Golv	Trä	2,7x0,4x0,06	Trägolv i hus
1693	Lager	Konstruktionslager golv	Sand	0,03 tjockt	
1712	Nedgrävning	Grop	Sand med inslag av humöst material	1,6x1,4x0,4	Ett fåtal stenar i västra kanten
1723	Stenlyft	Avtryck av stenar			Två stenlyft
1734	Lager	Utfyllnadslager	Sand med inslag av kol	0,05-0,1	
1741	Dike	Tomtgräns	Stenfyllt dike		Skuren av 1170
1754	Trä	Bränd Trästock			

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
1762	Nedgrävning	Lerklädd grop		1,1x0,4x0,25	Ansluter till tre stenar 1775
1775	Sten				
1962	Fundament	Spisfundament	Sten	2x1,5x0,15-0,5	Hör ihop med 711?
2156	Lager	Träflislager	Träflis, rester av plank	0,10	
2193	Lager	Sättsand	Sand	0,05-0,1	
2264	Gata	Sättsand	Ljus sand	0,05-0,10	Endast sättsand kvar, sten borttagna
2296	Lager	Lergolv?	Brungrå lera	0,02	
2319	Fundament	Spisfundament	Sprängsten	4x4x1	
2346	Trä	Spång	brädor	10,5x0,8x0,08	
2367	Lager	Golv	Lera	0,05-0,10	
2386	Lager	Stenskrammel	Sten	3,5x0,45x0,15	Mellan två byggnader
2404	Trä	Golv	brädor	4,5x0,20x0,05	Grovt brädgolv
2458	Fundament	Spis	Sten	2,2x2,10x0,5	
2610	Lager	Golv	humös sand	0,04	
2631	Trä				
2635	Sten	Syllsten			
2657	Trä	Regel		2,3x0,14x0,05	
2680	Lager	Golvlager	Trampad humös sand		
2690	Lager	Etableringslager	Träflis	0,05-0,10	
2724	Lager	Gång mellan hus			
2741	Trä	Golv	Träplank		Golv i källare
2745	Fundament	Ugn/spis	Sten och tegel	3x2,5	Öppning med tegel i N-V
3232	Lager	Sättsand Trägolv	Sand	0,06	
3244	Lager	Sättsand Trägolv	Sand	0,06	3232 - olika aktiviteter?
3250	Lager	Tätning med näver och lera			
3254	Trä	Golv	Trä	3x2,5x0,04	Golvsand över, under mellan plankorna
3305	Trä	Syll	Trä	0,5x0,3x0,02	
3315	Sten	Syllsten	Sten	0,2-1x0,2	Ingår i byggnad
3336	Trä	Syll	Trä	5x0,3x0,3	
3340	Lager	Träflislager	Träflis		Under 1700-talshus

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
3344	Trä	Syll?	Trä	2,48x0,4x0,10	
3362	Sten	Stenpackning	Sten	0,6x0,6	
3374	Sten	Stenläggning	Sten	3,5x2x0,2	Ränna i N-V riktning
3464	Dike	Stensatt	Sten ca 0,05-0,1 m	1,68x0,5x0,3	
3479	Trä	Golvregel			Mkt trasiga golvrester
3484	Stolphål	Stenskott	Sand och sten, ca 0,1-0,15	0,4x0,4x0,25	Nedgrävt genom det täckande sandlagret
3491	Trä				
3499	Sten	Syll?			
3519	Trä	Golv	Trä	2,30x0,2x0,05	
3576	Trä	käpphål			
3577	Lager	Sättsand			
3583	Trä				
3597	Trä	Reglar	Trä	3-5x0,2x0,1	Brännt trä. Ligger i A7796, över A7808
3653	Sten	Syll	Sten		Sammanfogad med lera. 2 skift
3721	Trä	Regel	Trä		
3727	Trä	Golvbjälkar	Trä	2,5-5x0,2x0,05	
3765	Sten	Syll	Sten	4x0,3x0,15	Sammanfogning av lera. Inre konstruktion.
3983	Trä	käpphål	Trä	0,06	Bevarad stör
3984	Lager	Markberedning	Sand	0,1-0,25	Skiljer 1600 och 1700- talet åt. under 3988
3988	Lager	Kulturlager, delvis markberedning	Träflis och siltig sand	0,1-0,15	Täcker hela ytan
3992	Trä	Syll	Trä	6x0,85x0,08	Under 3988?
3996	Trä	Golvregel	Trä	0,7x0,4x0,04	
4000	Trä	Golvregel	Trä	1x0,1x0,05	
4004	Trä	Golvregel	Trä	0,7x0,25x0,05	
4008	Trä	käpphål	Trä		
4009	Nedgrävning	Nedgrävning	Brunn		
4017	Trä	Brunn			Timrad
4036	Trä	Golvreglar	Trä	1,50x0,1-0,15x0,03	Över 4934
4062	Trä	Regel	Trä	4,5x0,3x0,05	
4088	Sten	Syll	3,5x0,3-0,8x0,2-0,4		

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
4165	Trä	Plank	Trä och flis	1,3-1,1x0,2-0,3x0,05-0,15	
4191	Nedgrävning	Förrådsgrop	humös sand	1,5x1,5x0,4	Träklädd grop. Grävd genom hus
4199	Trä				
4208	Stenlyft				
4216	Trä	käpphål		0,06	
4232	Trä	Spång?	Trä		Fyra reglar med ovanliggande plank
4242	Sten	Syllsten			
4407	Trä	Syll			
4432	Sten	Syll	6,3x0,1-1x0,3		Näverklädda stenar
4474	Trä	Golvreglar			
4662	Lager	Markhorisont	Träflis	0,05-0,1	I lagret ligger stenpackning A4851
4807	Fundament	Ugn	Sten	3x2x0,2	Nedgrävd i A8809
4851	Sten	Stenläggning	Sten	6x3x0,2	Gårdsplan
4934	Lager	Golvlager	Sanblandad humus med småsten och tegelkross och kol	0,1	
4949	Fundament	Spisfundament	Sten	2x2	
4964	Trä	Rustbädd	7x3x0,3		Delvis fogade med lera
5573	Lager	Trampyta	Träflis och sand	0,02	
5584	Trä	käpphål	0,06		
5586	Trä	Golvbrädorr			Stack ut i källaren från golv
5596	Sten	Syll			
5634	Sten	Syll			
5895	Lager	Sättsand			
5924	Fundament	Sten	Till husgrund		Hör ihop med A4949.
6100	Nedgrävning	Fundament	Nedgrävning till fundament		
6110	Fundament	Sten	Till husgrund		
6228	Lager	Det gråspräckliga			Under 5895
6267	Sten	Syll	Stensyll		
6426	Trä	Syll	Trä	5x0,3x0,3	Flata sidor
6433	Trä	Syll	Trä	7x0,3x0,3	
6438	Lager	Golvlager	Siltig sand, kalk, tegelkross, flis	0,05	Fynd

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
6443	Trä	Golv			
6450	Trä				
6455	Trä				
6461	Stolphål			0,2x0,2x0,2	
6470	Stolphål		0,2x0,2x0,2		
6477	Stolphål			0,2x0,2x0,2	
6550	Trä	Golv	brädor	3x2x0,05	
6810	Stolphål				
6854	Störning				
7132	Lager	Golvlager	Siltig sand, kol och sot och slagg	0,02	Trampad yta
7148	Lager	Brukslager	Lera, bruk Trä och Träflis, rikligt med slagg	0,1	
7167	Trä	Golv	Träplank	8x4x0,03	
7333	Lager	Brandlager	Svart sotig silt, kol	0,05	
7349	Lager	Fundamentering till städ?	Lera	1,5x0,5	
7359	Trä	Syll	Trä	7x0,2x0,2	
7364	Lager	Sättsand	Sand	0,02-0,07	Tjockast i östra delen. Ligger mot A8075
7371	Lager	Sättsand	Sand	0,05	Slagg
7403	Trä	Träklädd grop	Sand	0,8x0,8x0,2	Laskning
7422	Nedgrävning	Grop		1,1x1,1x0,2	
7431	Trä	käpphål			
7433	Trä	Syll			
7448	Lager	Golv			
7452	Trä	Golv			
7472	Lager	Rasering			
7482	Sten	Syll			
7507	Sten				
7517	Sten				
7535	Trä	Träkista	Trä	4,5x3x0,3	Notsammanfogning. Slaktavfall
7578	Trä	Syll	Syllträ		Dåligt bevarade
7614	Sten	Syll	Stensyll		
7689	Trä	Stående stock			
7696	Lager	Golvlager	Sandig silt	0,03	

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
7703	Lager	Golvlager			Likt A7696 men mer sten
7711	Lager	Golvlager	Lera	0,2	Lera blandat med sten
7719	Sten	Fundament			
7759	Lager	Fyllnadlager	Sand med organiskt material, Träflis, kvistar	0,2-0,4	Avfallsmaterial
7772	Trä				
7796	Lager	Beredningslager	Sand, lera, tegelkross	0,2	A3587 och 7808 ligger i A7796
7806	Sten	Fundament	Sten	1x1x0,2	Kantiga stenar
7869	Trä				
7873	Sten				
7883	Trä				
7937	Trä	Golv	Träplank	2,6x0,25x0,02	
7957	Stolphål				
7965	Sten				
8019	Sten	Syll	Sten	4x03-5x0,2	Raka kanter utåt
8075	Lager	Lergolv	Lera, enstaka tegelkross	0,1	
8081	Trä				
8105	Lager	Sand			
8114	Trä	käpphål	Trä	0,06	
8115	Trä	käpphål	Trä	0,06	
8116	Trä	käpphål	Trä	0,2	
8250	Trä	Syll	Trä	3,5x0,15x0,01	Dåligt bevarat
8255	Sten	Stenpackning	Sten	0,7x0,7x0,05-0,07	Tätt lagda stenar
8264	Trä				
8348	Sten				
8364	Nedgrävning				
8377	Sten				
8423	Trä	Stolpe	Trä	0,2x0,2x0,3	Stolpen är urhuggen på bägge sidor för skiftesverk
8427	Sten	Ingångssten	Sten	0,3x0,4x0,2	
8440	Sten				
8448	Sten				
8461	Sten				

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
8469	Sten				
8478	Sten				
8486	Lager	Gräns markerar svarta lagrets slut, vattenavsatt			
8493	Lager	Rislager mellan husen			
8505	Lager	Rasering mellan hus			
8561					
8567					
8610					
8614	Sten				
8622	Hägnad				
8629	Trä	Rustbädd	Trä	2x1,5x0,1-0,2	
8705	Nedgrävning	Grop	Avfallsgrop	4,5x0,5x0,3	
8719	Lager	Sättsand till golv	Gråspäcklig sand	0,01-0,02	
8733	Nedgrävning	Tunna	Sand		
8745	Nedgrävning	Latringrop	Sand	1x1x0,7	A8733 tomrum efter tunna
8756	Lager	Sättsand golvreglar	Gråspäcklig sand	0,02-0,1	
8772	Lager	Golvlager med slagg	Kol och sot, slagg	0,02-0,03	Troligen ursprungligt golv
8777	Sten				
8786	Dike				
8793	Trä				
8797	Stenlyft	Stenlyft	Grokornig orange sand	0,8x0,9x0,3	Fynd av flinta
8809	Lager	Odlingslager	humös sand	0,2	Spadtag i botten
8822	Trä	Bjälke	Trä	1,5x0,15x0,15	Bjälke utan sammanhang?
8827	Sten	Syllsten		0,4x0,4x0,4	
8837	Sten	Syllstenar			
8857	Nedgrävning	Skräpgrop	Träflis, ben tegel	1,5x1,5x0,35	
8868	Trä	Golvplank	Trä	0,7x0,4x0,02	
8872	Trä	käpphål			
8881	Stolphål	Nedgrävning	Stenskott stolphål	0,45x0,45x0,45	
8887	Stenlyft	Stenlyft			
8895	Sten	Stenlyft?			
8909	Sten	Syllstenar			
8939	Trä	Syll			

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
8943	Trä	SyllTrä			
8947	Stolphål	Stenskott		0,45x0,45x0,25	
8956	Nedgrävning	Grop	Träflis, humös sand	1x0,7x0,25	
8970	Nedgrävning	Grop	0,85x0,85x0,25		
8979	Nedgrävning	Grop			
8989	Stenlyft				
9000	Stolphål	Stenskott	Sand	0,5x0,5x0,4	Romersk järnålder
9010	Stolphål	Stenskott	Sand	0,4x0,4x0,35	Romersk järnålder
9017	Lager	Markhorisont			
9029	Stenlyft	Syll	Träflis	0,8x0,8x0,25	
9043	Stolphål	Nedgrävning	Stenskott stolphål	0,4xx0,4x0,15	
9054	Dike				
9063	Nedgrävning	Grop, förrådsgrop	Träflis, tegelkross, sten slagg, löder	1,10x1x0,3	
9078	Sten				
9115	Trä				
9124	Trä	Störar			
9136	Stolphål				
9147	Nedgrävning	Lerklädd grop			
9157	Nedgrävning	Avfallsgrop		2,40x0,85x0,5	Fynd av järngryta
9184	Nedgrävning	Latringrop	Organiskt material blandad med sand		Gropen ledde till att vi fann ”fiskeanläggningen”
9200	Trä	Fiskeanläggning			
9229	Trä	Fiskeanläggning			
9256	Trä	Fiskeanläggning			
9269	Trä	Fiskeanläggning			
9278	Trä	Fiskeanläggning			
9281	Trä	Fiskeanläggning			
9344	Trä	Fiskeanläggning			
9472	Trä	Fiskeanläggning			
9481	Trä				
10002	Sten	Syll			
10003	Lager	Golvlager	Lera	0,05	
10004	Nedgrävning	Källare			
10138	Lager	Marklager	Organiskt material blandad med sand. Vattenavsatt	Lager tillhörande sumpen	

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
20000	Sten	Gata		14x3 meter. Stenars djup ca 0,15 m.	Stora Herrgårdsgatan. se text.
20250	Lager	Sotlager	Brun sand, rikligt med kol, kolbitar, tegelbrockor	Tjocklek, 0,03 m.	Delvis avskuren av f.u. schakt mot Ö. se text
20268	Sten	Sten		0,4x0,2 m. 0,1 m hög.	Sten som varit del av en konstruktion. se text
20474	Stenlyft	Stenlyft		0,6x0,3 m	Två st.
20496	Lager	Odlingslager	Brun, sandig matjord, mycket humös	0,03 tjocklek	
21251	Lager	Sopgrop	Tegelkross, sten, blandade fynd, stenar.	1,5x0,5 m. 0,2 m djup.	sopgrop, trol. 1800-tal. se text.
21518	Lager	Fyllnadslager	Småsten, tegelkross, inslag av kol. grusig.	0,05-0,07 m. djup.	Fyllnadslager i hus.
21824	Störning		Sättsand uppblandad med gatusten.	1,4 diam_0,3 m djup.	Störning i Herrgårdsgatan ö del.
22095	Lager	Stenpackning	Rund småsten	2x3 m	Svalgång?
23138	Lager	Fyllnadslager	Ljusbrun lera.	0,2-0,5 m tjock.	Lerlager i insidan av hus. Fyllnadslager.
23163	Lager	Dike genom hus.			Nedgrävt genom huset.
23171	Sten	Stensyll	Stenar, flat natur sten, huggen rekt sten.		Stensyll i N. del av hus. Kallmurad. se text.
23390	Sten	Stensyll	Huggen sten, skolsten, kallmurad.	3x0,2-0,3 m. 0,8-0,9 m hög.	Innersyll. se text.
23572	Sten				ersatt av 29572
23600	Lager	Utfyllnadslager	sand	0,05-0,15 m djup.	Ligger mot husvägg (23390). se text.
23612	Lager	Fyllnadslager	Sot, grus, smÕsten.	0,5 m tjock.	Fyllnadslager i kõllare. se text.
23756	Nedgrävning	Stolphål	Stenskoning.	0,5 m diam. 0,5 m djup.	Stolphål i sv hörn av hus.
23760	Sten	Stenskoning	Sten		Hör till Stolphål 23756.
23801	Nedgrävning	Stolphål	stenskodd	0,6 m diam.	Nedgrävd genom lager 23612, källare.
23811	Sten	Stenskoning			Tillhör Stolphål 23801.

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
23872	Nedgrävning	Stolphål	sand och stenskoning.	0,7 diam. 0,4m djup.	Nedgrävd genom lager 23612.
23885	Sten	Stenskoning			Tillhör Stolphål 23872.
23944	Sten	Stensyll	rektangulärt huggna stenblock, flata sidor.	2,5 m.	Utgör källares norra syllvägg. Förbund med 23390.
24067	Sten	Stenpackning	Kantiga stenar, lagda i ojämn nivå.	3x1,5 m.	Stenpackning med syll ovan och steril under.
24372	Sten	Stensyll	Huggen sten, utvald natursten. flat ovansida.	6 m östvästlig. 3,5 m nordsydlig.	Utgör syll till hus 1. Se text.
24748	Nedgrävning	Stolphål	Stenskoning, porös mylla.	0,5 m diam, 0,4 m djup.	
24764	Sten	Stenskoning			Hör till Stolphål 24748.
24847	Sten	Stenpackning	stenar med flat sida uppåt.	2,2x1,2 meter.	Tätt lagda, jämn nivå. flat sida uppåt.
25095	Lager	Golvlager	Ljus lera, småsten.		Täcker helt insidan av hus 2.
25114	Lager	Kulturlager	Svart fet jord, kolinslag, ben, matavfall.	0,2 m tjock, tunnar ut i öst.	Lager med dumpat matavfall.
25133	Lager	Kulturlager	humös siltig sand.		Mycket fyndrikt. se text.
25570	Lager	Kulturlager	Hårt packad jord, lera. Inslag av brönda partier.		Träplankor i olika riktningar framkommer.
25595	Trä	Träplanka	Träplankor, 4 st. svedda av brand.	omr 1,2x1,2 m	Ligger ovanpå lager 25570.
26298	Nedgrävning	Stolphål	Trätolpe, fyllning av porös sand och grus, sten.		Grävd genom 23572 syllen, täckt av uppgrävd sten.
26305	Sten	Stenskoning	Sten, 3 st.		Hör till Stolphål 26298.
26460	Sten	Stenrad	Stenar med flat ovansida.	1,7x0,5 m.	Se text
26800	Sten	Konstruktionsstenar	Stenar,	2 m.	Tätt lagda.
27057	Sten	Stensyll	Stenar, glest placerade, varierande storlek, form.	4 m lång.	Utgör trol. S. syll till hus 2.
27258	Lager	Sotlager	sand, sot.	0,01-0,02 m tjock.	Ligger mot fund. 27279, och under 25570.

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
27279	Sten	Stenfundament	Rundad natursten, tegelstenar. Sand emellan.	2x1 m.	Brända lagret 272578 ligger mot stenar.
27518	Sten				
27827	Trä	Träplanka	Trä	1,5x0,15-0,2 m.	Plankan/bjälken ligger under lager 23131.
27843	Nedgrävning	Stolphål	Myllig jord, Trästolpe. frigolit	0,3 m diam. 0,4 m djup.	Frigolit påträffades under en sten i hålet. Se text
27853	Sten	Sten			ORELATERAD
27870	Sten				
27911	Sten	Stensyll	Utvald flat natursten.		Lagda i två skift längst i väst. Husets S långsid.
28276	Sten	Stensyll	Utvald natursten, huggna rektangulära block.	N-S sträckning 3,4x1,1m Ö-V sträckning 2,7 x0,65m.	Utgör hörn till hus. Se text.
28447	Nedgrävning				
28457	Nedgrävning	Nedgrävning	Lös sand, kulturjord. Stenpackning	1,8x1,5 m. 0,4 m tjock.	NB. UTGÅR.
28659	Trä				
28663	Lager	Kollager	Sand med kraftiga kolbitar och bränt tegel.	0,03-0,05 m tjockt.	Mycket tydlig kvadratisk avgränsning mot 28673.
28673	Lager	Kulturlager			Fynd:Kritpipor, mynt (1690), glas, keramik.
28692	Sten	Sten	Hugget stenblock.	0,7x0,2	Stenen ligger inkillad mellan två stensyllar.
28711	Sten	Stensyll	Huggna stenblock. tõtt lagda.	8 m, 0,2-0,3 m hög.	Godsida mot V. Störd vid flera delar.
29012	Sten	Stensyll	Utvald flat natursten.	3 m.	Låg under syll 23390
29089	Sten	Etableringslager	Brun humös sand.	0,1 m tjock.	Under fundament.
29103	Sten	Kulturlager	Sand, kol, sot, aska.	0,03-0,07 m tjock.	Brandlager. Se text.
29114	Sten	Träplanka	Trä	2x0,15 m.	Ligger nedtryckt i lager 28643.
29123	Sten	Stensyll	Rundade stenar blandade med kantiga.	2 m. 0,2 m hög.	Innersyll?

Anl.nr	Typ	Undertyp	Innehåll	Storlek/m	Övrigt
29251	Sten	Stenläggning	Flata stenar, delvis i skift	1,1x0,7 m	Stenar tätt lagda, enstaka stenar i skift.
29403	Sten	Sten		0,8x0,4 m	Ensam flat sten.
29415	Lager	Kulturlager	sand, humus. Innehåller kulriga stenar i mitten.	0,04 m tjock.	Avgrävt i Ö, mot stensyll i V.
29450	Sten	Stensyll	Flata stenblock.	2 m lÕng.	Se text.
29554	Lager	Etableringslager	Sand, grus, småsten.	0,07 m tjock.	Störning i V. husgrund i Ö och N. stenar i S.
29565	Trä	Planka		0,6x0,15	
29584	Nedgrävning	Stolphål	Morängrus, uppblandad med mylla. tegelkross, ben,	0,4 diam, 0,3 m djup.	Nedgrävd i morän.
29596	Nedgrävning	Stolphål	Morängrus uppblandad med humös mylla.	0,4 m diam. 0,3 m djup.	Nedgrävd i morängrus.
29608	Nedgrävning	Stolphål		0,2 m diam.	Låg under syll 28276. Nedgrävd i morän.
29616	Nedgrävning	Stolphål	Morängrus, uppblandad med mylla.	0,2 m diam, 0,2 m djup.	Nedgrävd i morän
29627	Nedgrävning				
29636	Nedgrävning	Grop	Lerig svart mylla.	1,7 m diam.	Fynd: enstaka glas o keramik.
29656	Lager	Utfyllnadslager	sand och sten	12,6x4,6 m, 0,1 m tjock.	Likbent triangulär form, Första marknivå.
29694	Nedgrävning				
29703	Lager				
29719	Lager				
29730	Lager				
29742	Lager				

Bilaga 2c) Anläggningstabell område 2

Anr	Typ	Storlek/m	Djup	Beskrivning	Kontext	Fynd	Datering
20000	Gata	14x3 m		Stora Herrgårdsgatan			
20250	Lager	1,45x0,9	0,03	Sotlager med kol, kolbitar och tegelbrockor	Hus 1		
20268	Sten	0,4x0,2			Hus 1		
20496	Lager	2,20x0,65	0,03	Tunt skikt brunt sandigt, humöst lager. Odlingsjord från skolans trädgård			Recent
21251	Grop	1,5x0,5	0,2	Sopgrop fylld med ett blandat material med disparata dateringar från 1600-tal till 1800-tal.	Hus 1	Keramik, spik, glas sax	Recent
21518	Lager	3,4x1	0,05-0,07	Fyllnadslager bestående mörkgrått grus med inslag av småsten.	Hus 1	Kritpipa	
22095	Stenpackning	2x3	0,05	Tät packning bestående av småsten, 0,03-0,05 med inslag av större ca. 0,1 m.			
23138	Lager	3,7x3,7	0,2-0,5	Fyllnadslager bestående av ljusbrun lera.	Hus 1		
23163	Dike	2,9x0,7			Hus 1		Recent
23171	Syllsten			I norr samt väster bestående av natursten 0,4-0,7 m i diam.	Hus 1		
23390	Syllsten			Inre syll i Hus 1. Lagd i flera skift med huggna stenar i storleken 0,2-0,3 m. Kallmurad	Hus 1	Spik	
23572	Syllsten-stenrad	2		L-formad. Bestående av sten 0,2-0,7 m i diam	Hus 1 ?	Kritpipa, keramik, ben	
23600	Grop	1,7x0,7	0,4	Sandfylld grop	Hus 1		
23612	Lager	4,5x3,4	0,5	Fyllnadslager bestående av svart grusig sand med inslag av småsten.	Hus 1		
23756	Stolphål	0,5	0,5	Fyllning av grusig sand	Hus 2		
23801	Stolphål	0,6	0,2	Fyllning av grusig sand stenskott med sten i storleken 0,2-0,4 m.	Hus 1		Recent
23872	Stolphål	0,7	0,4	Fyllning av grusig sand stenskott med sten i storleken 0,2-0,4 m.	Hus 1		Recent
23944	Syllsten	2,5		Huggen sten i storleken 0,3-0,5 m.	Hus 1		
24067	Stenpackning	3x1,5		Stensamlig/packning av stenar i storleken 0,2-0,7 m. Stenarna ligger i ojämn nivå och bildar i dagsläget ingen jämn packning.			

Anr	Typ	Storlek/m	Djup	Beskrivning	Kontext	Fynd	Datering
24372	Syllsten			En bladning av huggen och utvald natursten i storleken 0,2-0,6 m. Tät lagd, sammanfogad med lera.	Hus 1		
24748	Stolphål	0,5	0,4	Fyllning av porös mylla. Stenskott med sten i storleken 0,2-0,5 m.	Hus 2	Kritpipa	
24847	Stenpackning/ Fundament	2,2x1,2		Sten i storleken 0,1-0,5 m. Tätt lagda uppå och invid varandra – skapar en relativt jämn nivå.		Keramik, glas, spik.	
25095	Lager			Golvlager bestående av ljusbrun lera.	Hus 2		
25114	Lager			Bestående av svartbrun siltig sand.	Hus 2	Ben, glas, keramik, kritpipa, spik	
25133	Lager	4,9x2,6	0,1	Humös siltig sand.		Ben, kritpipor, mynt, glas, keramik, spik, järn	Sent 1600-tal – 1700-tal.
25570	Lager	4,2x2	0,1	Orangebrun lera med svarta sotiga partier.	Hus 3	Ben, kritpipor, glas	
25595	Träplankor			Brända plankor	Hus 3		
26298	Stolphål	0,2			Hus 1		Recent
26460	Syllsten	1,7x0,4		Lagd i två till tre skift. Av sten i storleken 0,3-0,5 m.			
26800	Stenpackning/ syllsten			0,2-0,5 m stora	Hus 3	Glas, kritpipor, keramik	
27057	Syllsten			0,2-0,6 m i diam	Hus 2		
27258	Lager	2x1,3	0,01-0,02	Sotlager med bränd sand	Hus 3		
27279	Fundament	2x1		Sten i storleken 0,2-0,3 m	Hus 3		
27827	Träplanka	1,5x0,2			Hus 1		
27843	Stolphål	0,3	0,4	Fyllning av siltig sand	Hus 1		Recent
27911	Syllsten			0,2-0,8 m stora	Hus 1		
28276	Syllsten			Flata stenar, väl utvalda i storleken 0,4-0,8 m	Hus 4		
28663	Lager	1x1,5	0,03-0,05	Svart sand med kraftiga kolbitar och bränt tegel.		Keramik, kritpipor	

Anr	Typ	Storlek/m	Djup	Beskrivning	Kontext	Fynd	Datering
28673	Lager	4,7x1,1		Grå siltig sand		Kritpipor, keramik, glas, mynt	1700-tal
28692	Stenrad	0,7					
28711	Syllsten			0,3-0,6 m stora			
29012	Syllsten			Undre varv till A23390.	Hus 1		
29089	Lager	2,7x1,8	0,1	Etableringslager av brun humös sand			
29103	Lager	2,6x2	0,03-0,07	Brandlager bestående av gråsvart sand med kol, sot och aska.	Hus 4		
29114	Träplanka	2x0,15					
29123	Syllsten			0,4-0,6 m stora	Hus 1		
29251	Stenpackning			Flata stenar 0,3-0,7 m			
29415	Lager	3x0,4	0,04	Grå humös sand. Avgrävt i öster.			
29450				Se A23572			
29554	Lager	3x2,8	0,07	Etableringslager, trampat, av grå grusig sand innehållande småsten.			
29565	Träplanka						
29584	Stolphål	0,4	0,3	Fyllning av siltigt morängrus			
29596	Stolphål	0,4	0,3	Fyllning av silitgt morängrus			
29608	Stolphål	0,4	0,2	Fyllning av grå sand			
29616	Stolphål	0,25	0,1	Fyllning av grå sand			
29627	Stolphål	0,26		Fyllning av grå sand			
29636	Grop	1	0,2	Rund, fyllning av lerig svart silt.		Tegel, glas, keramik	
29656	Lager	12,4x4,4	0,1	Utfyllnadslager av svart sand och sten. Första markhorisionten.			
29684	Stolphål	0,4	0,2	Fyllning av grå sand			
29703	Lager	13x03	0,1-0,15	Sättsand till gata A20000			
29719	Lager	2,2x1,1	0,1	Fyllnadslager			

Bilaga 3a) Fyndtabell förundersökningen

Fnr	Kontext	Subklass	Material	Sakord	Vikt	Antal
1	1200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	53	1
2	1200	Kärl	Proslin	Kärl	16	1
3	1200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	22	1
4	1200	Bränd lera	Bränd lera	Föremål	0	0
5	1200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	14	1
6	1200	Glas	Glas	Butelj	2	1
7	1200	Bränt ben	Ben	Avfall	1	1
8	1200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	12	1
9	1200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	13	1
10	1200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	15	1
11	1200	Horn	Horn	Avfall	7	1
12	1200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	3	1
13	1601	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	38	6
14	2100	Bränd lera	Bränd lera	Kritpipa	20	5
15	2100	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	14	1
16	2100	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	22	3
17	2100	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	17	2
18	2100	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	260	3
19	2100	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	84	2
20	2100	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	356	10
21	2100	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	350	8
22	2100	Obränt ben	Ben	Ben	40	1
23	1780	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	61	1
24	1780	Obränt ben	Ben	Avfall	51	1
25	1780	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	153	5
26	1780	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	40	2
27	1780	Järn	Slagg	Slagg	57	0
28	1526	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	13	2
29	3314	CU-legering	Koppar	Mynt	5	1
30	3314	CU-legering	Koppar	Mynt	5	1
31	1840	Bränd lera	Bränd lera	Kritpipa	11	3
32	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	30	1
33	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	48	1
34	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	68	4

Fnr	Kontext	Subklass	Material	Sakord	Vikt	Antal
35	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	45	3
36	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	32	1
37	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	32	1
38	3322	Järn	Järn	Kniv	60	1
39	1840	Bränd lera	Bränd lera	Kritpipa	8	2
40	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	76	3
41	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	50	2
42	1840	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	37	1
43	2116	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	94	2
44	3200	Glas	Glas	Dryckesbägare	3	5
45	3200	Glas	Glas	Dryckesbägare	3	6
46	3200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	1	1
47	3200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	39	5
48	3200	Järn	Järn	Slagg	73	1
49	3200	Kärl	Yngre rödgods	Kärl	4	4
50	3200	Obränt ben	Ben	Avfall	302	8
51	3200	Bränd lera	Bränd lera	Tegel	224	1
52	3200	Järn	Järn	Slagg	3000	19
53	228	Bergart	Bergart	Bryne	417	2
54	228	Järn	Järn	Beslag	354	6
55	228	Järn	Järn	Pryl	69	1
56	228	Sten	Sten	Bryne	27	1
57	228	Kärl	Rödgods	Botten till kärl, grön	40	1
58	228	Sten	Sandsten	Rund platta, botten till kärl?	31	1
59	228	Glas	Glas	Sigill	49	1

Bilaga 3b) Fyndtabell slutundersökningen

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
1	Järn	Järn	Föremäl	Defekt		Spikar och andra föremål i smedja	8756
10	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt		Kristinamynt?	3988
100	Järn	Järn	Järnskrot	Fragment	Kastad	Diverse järnskrot	7364
101	Järn	Järn	Slagg				8772
102	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, en fransk lilja	7364
103	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Runt passglas?	7364
104	Järn	Järn	Klackjärn	Intakt			7364
105	Järn	Järn	Järnskrot	Fragment	Kastad		7364
106	Järn	Järn	Klackjärn	Intakt			7333
107	Trä	Trä	Barkflöte	Fragment			7333
108	Järn	Järn	Mejsel	Intakt			7333
109	Järn	Järn	Spik, hästsko, slagg	Fragment			7371
11	Brons	CU-leg	Oidentifierbar	Fragment			3988
110	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment	Kastad	Nöt	2690
111	Bly	Bly	Sländtrissa	Intakt		Eller är det järn?	8772
112	Sten	Sten	Malsten	Fragment		Sandsten	2690
113	Sten	Sten	Malsten	Fragment		Sandsten	3984
114	Sten	Sten	Malsten	Defekt		Sandsten	3984
115	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Kristina, 1/4 öre, 1635, Säter el. Nyköping	7371
116	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Kristina, 1/4 öre, 1635, Säter el. Nyköping	7371
117	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	3232
118	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	3232
119	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Kristina, 1/4 öre - 1635?	7371
12	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Bemålat med vit, gul och blå färg	5895
120	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	4432
121	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	7364
122	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	7364
123	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	7364
124	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	6438
125	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	7364
126	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	7364
127	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat fast vid spik	7364
128	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	6438

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
129	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	6438
13	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment	Kastad	Får/get, nöt, fågel	2690
130	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Defekt	Myntkabinettet	Korroderat. Satt på syll	6426
131	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	7703
132	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Korroderat	3232
133	Cu-leg	CU-leg	Mynt	Intakt	Myntkabinettet	Stora Kristinamyntet, 1635	8756
134	Järn	Järn	Sölja	Intakt		Skosölja?	7371
135	Obränt ben	Ben	Knivskaft	Defekt		Nitar och tånge kvar	10138
136	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8756	8756
137	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		9054	9054
138	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		4662	4662
139	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		1793	1793
14	Järn	Järn	Beslag	Defekt	Kastad		2690
140	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		1793	1793
141	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		8970	8970
142	Keramik			Defekt		3984, grävenhet 7385	3984
143	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		3984, grävenhet 7385	3984
144	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		3984, grävenhet 7385	3984
145	Keramik	Keramik	Stengods	Defekt		3984, grävenhet 7385	3984
146	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3984, grävenhet 7385, årtalskeramik	3984
147	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		2724	2724
148	Keramik	Keramik	Fajans			2724	2724
149	Keramik	Keramik	Stengods	Defekt		2724	2724
15	Järn	Järn	Spik	Defekt	Kastad		2690
150	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8493	8493
151	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7369	7369
152	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7748	7748
153	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3640	3640
154	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8505	8505
155	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8105	8105
156	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		2690	2690
157	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		2690	2690
158	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8561	8561

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
159	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		7371	7371
16	Järn	Järn	Kniv	Defekt	Kastad	Uselt skick	2690
160	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		2690	2690
161	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3711	3711
162	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7371	7371
163	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7369	7369
164	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		2745	2745
165	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8733	8733
166	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7472	7472
167	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		1962	1962
168	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		4722	4722
169	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		6438	6438
17	Näver	Näver	Skoklack	Defekt	Kastad		2690
170	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		1658	1658
171	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		2745	2745
172	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3765	3765
173	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		2745	2745
174	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		2264	2264
175	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7703	7703
176	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7759	7759
177	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		7759	7759
178	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8756	8756
179	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		6438	6438
18	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Rullbandsdekor, i 2690	2690
180	Keramik	Keramik	Stengods	Komplett		3232	3232
181	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		3232	3232
182	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3232	3232
183	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3374	3374
184	Keramik	Keramik	Flintgods			3374	3374
185	Keramik	Keramik	Porslin	Defekt		3374	3374
186	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		3374	3374
187	Keramik	Keramik	Stengods	Defekt		5573	5573
188	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		5573	5573
189	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		6438	6438
19	Glas	Glas	Planglas	Fragment			2690
190	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7364	7364
191	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		5895	5895
192	Keramik	Keramik	Fajans	Defekt		7333	7333
193	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7333	7333

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
194	Keramik	Keramik	Flintgods	Defekt		3984, Grävenhet7385	3984
195	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3232	3232
196	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		1017	1017
197	Keramik	Keramik	Stengods	Defekt		1017	1017
198	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7472	7472
199	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		6438	6438
2	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Defekt		Rullband	7412
20	Obränt ben	Ben	Matavfall			Får, nöt	8765
200	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		4934	4934
201	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3988	3988
202	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt	Kastat	611	611
203	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8255	8255
204	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8853	8853
205	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		5895	5895
206	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8786	8786
207	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt	Kastat	2264	2264
208	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		8567	8567
209	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		4191	4191
21	Järn	Järn	Lie	Defekt			7167
210	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		5029	5029
211	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7703	7703
212	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		7703	7703
213	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		3988	3988
214	Keramik	Keramik	Rödgods	Defekt		2610	2610
22	Järn	Järn	Gryta	Fragment	Kastad	Grytben	2610
23	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment	Kastad	Nöt	2610
24	Glas	Glas	Planglas	Fragment		Runt fönsterglas	8364
25	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment	Kastad	Fågelben	8364
26	Glas	Glas	Planglas	Fragment		Fönsterglas. I G7385	3984
27	Skal	Ostronskal	Ostron	Defekt	Kastad		6438
28	Glas	Glas	Kärl	Defekt		Pressglas? Pålagd fot	1741
29	Glas	Glas	Planglas	Fragment		Fönsterglas	8956
3	Glas	Glas	Fönsterglas	Fragment			8255
30	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Veckad fot. Under syllstock	6426
31	Trä	Trä	Laggkärl	Fragment	Kastad	Botten till laggkärl	7759

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
32	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment		Nöt, får/get	1658
33	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment	Kastad	Nöt, får/get. Mkt revben	8364
34	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Passglas	6438
35	Järn	Järn	Märla	Defekt	Kastad		6438
36	Järn	Järn	Spik	Defekt	Kastad		7333
37	Järn	Järn	Beslag	Fragment			7333
38	Järn	Järn	Märla	Intakt			7333
39	Bly	Bly	Oidentifierbar. Droppe?	Intakt			7333
4	Brons	CU-leg	Knapp			Försilvrad framsida?	Schaktfynd
40	Bly	Bly	Tapp	Intakt			7333
41	Glas	Glas	Oxöga	Fragment			7333
42	Järn	Järn	Mejsel	Intakt			7333
43	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Fot och buk	7359
44	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Veckad fot	7448
45	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Hallonnopp	3232
46	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Hallonnopp	4662
47	Glas	Glas	Pärla	Intakt		Svart	7371
48	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Venetianskt? Bemålning vit och blå	7371
49	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Grönt glas	7371
5	Sten	Flinta	Bössfinta	Intakt			8797
50	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Vitt glas	7371
51	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Noppglas, ”spetsnoppa”	2404
52	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Passglas	2404
53	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, ett jonapipa	8105
54	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Remmare	4662
55	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Passglas	4662
56	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Fot till passglas?	4662
57	Bly	Bly	Vikt	Defekt			8705
58	Järn	Järn	Slagg				8705
59	Järn	Järn	Spik	Intakt			8705
6	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Passglas	8255
60	Järn	Järn	Borr	Intakt			7333
61	Järn	Järn	Nyckel	Intakt		Bultlåsnyckel	7364
62	Järn	Järn	Kniv	Defekt			7364
63	Näver	Näver	Sko	Fragment	Kastad	Sula	8765

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
64	Läder	Läder	Sko	Fragment	Kastad	Sula	6438
65	Läder	Läder	Sko	Fragment	Kastad	Klack	6438
66	Läder	Läder	Sko	Fragment	Kastad	Sula	5573
67	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment	Kastad	Nöt	5573
68	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment	Kastad	Nöt, får/get	8756
69	Järn	Järn	Slagg			En bottenskälla	8756
7	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, huvud	1017
70	Läder	Läder	Sko	Fragment	Kastad	Sula	8857
73	Läder	Läder	Sko	Fragment	Kastad	Två sulor, samma typ som F66	8756
74	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Huvud, skaft med rullbandsdekor	6438
75	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, odekorerade. En påbörjad flöjt	7364
76	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, odekorerade	3374
77	Skal	Hasselnötsskal	Hasselnöt	Intakt			7759
78	Glas	Glas	Spelbricka	Intakt			4934
79	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, odekorerade	2156
8	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment			3984
80	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Fot till glas?	5895
81	Näver	Näver	Sko	Defekt	Kastad	Klack	6438
82	Järn	Järn	Borr	Defekt	Kastad	Mkt förstörd	6438
83	Obränt ben		b	Fragment	Kastad	Nöt	4934
84	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Huvud, fyra skaft, två rullbandsdekor	3988
85	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment	Kastad	Nöt	2724
86	Sten	Sten	Slipsten	Intakt		I sandsten	2724
87	Glas	Glas	Kärl	Fragment		Veckad kant, botten	3984
88	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, rullbandsdekor	3984
89	Järn	Järn	Slagg				8705
9	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft	3988
90	Järn	Järn	Gryta	Fragment		Mynning och buk	9157
91	Järn	Järn	Slagg				9054
92	Järn	Järn	Köttkrok	Defekt	Kastad	Mkt förstörd	7364
93	Obränt ben	Ben	Islägg	Intakt			7759

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
94	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, odekorerade	1962
95	Obränt ben	Ben	Matavfall	Fragment		Får/get	1962
96	Skal	Ska	Hasselnöt			Hasselnöt, hasselnötsskal	7371
97	Bränd lera	Lera	Kritpipa	Fragment		Skaft, rullbandsdekor	4662
98	Järn	Järn	Köttkrok	Intakt			7364
99	Järn	Järn	Kniv	Defekt			7364
215	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	7364
216	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	6434
217	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	7364
218	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	7371
219	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	5573
220	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	2690
221	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	7364
222	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	3336
223	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	7132
224	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	2610
225	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Se Arne Åkerhagens rapport, bilaga 3	7371
226	Keramik	Keramik	Fajans			Blå dekor	25570
227	Keramik	Keramik	Rödgods			Vit lerglasyr	25570
228	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Skaft	26460
229	Glas	Glas	Butelj			Vitt och grönt	25570
230	Järn	Järn	Järnskrot	Kastad			26460

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
231	Keramik	Keramik	Rödgods			Kärl, gryta, vit lerglasyr	26460
232	Keramik	Keramik	Rödgods			Kärl, fat, gryta (sekundärbränd)	28663
233	Järn	Järn	Spik	Kastad			28663
234	Järn	Järn	Spik	Kastad			23612
235	Keramik	Keramik	Fajans			Blå dekor	23612
236	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Skaft	28663
237	Keramik	Keramik	Rödgods			Skål, årtal, 1700	23612
238	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Fyra huvud, 71 skaft, en rullbandsdekor, två flöjt	25570
239	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Ett huvud, 15 skaft	25570
240	Glas	Glas	Butelj, vinglas			Butelj, vinglas	24847
241	Keramik	Keramik	Fajans			Kärl, grönaktig dekor	25570
242	Keramik	Keramik	Rödgods			Fat, vit lerglasyr	25570
243	Keramik	Keramik	Rödgods			Kärl, vit lerglasyr	24847
244	Järn	Järn	Spik	Kastad			25570
245	Keramik	Keramik	Rödgods			Kärl	20496
246	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Skaft	29089
247	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Huvud	20496
248	Keramik	Keramik	Flintgods			Vitt	20496
249	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Ett huvud, 15 skaft	25114
250	Keramik	Keramik	Fajans			Blå dekor	25114
251	Glas	Glas	Buteljglas				25114
252	Keramik	Keramik	Rödgods			Ett handtag	25114
253	Järn	Järn	Järnskrot	Kastad			25114
254	Glas	Glas	Buteljglas			Tre buteljer, en vit, två bruna	20496
255	Keramik	Keramik	Rödgods			En sjöjungfru, ett öra, tulpandekor	29089
256	Järn	Järn	Järnskrot	Kastad			29089
257	Järn	Järn	Järnskrot	Kastad		Spik, beslag	23872
258	Järn	Järn	Järnskrot	Kastad		Spik, beslag	25570
259	Järn	Järn	Spik	Kastad		Spik	28673
260	Järn	Järn	Spik	Kastad		Spik	29103
261	Järn	Järn	Spik	Kastad		Spik	21251
262	Järn	Järn	Järnskrot, spik	Kastad			25133
263	Järn	Järn	Järnskrot, spik	Kastad			21518

Fnr	Subklass	Material	Sakord	Fragment	Fyndstatus	Anmärkning	Kontext
264	Järn	Järn	Järnskrot, spik	Kastad			25133
265	Keramik	Keramik	Rödgods			Vit lerglasyr	25601
266	Keramik	Keramik	Stengods			Westerwald	28673
267	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Skaft	29103
268	Keramik	Keramik	Flintgods			Vit, blå	21251
269	Keramik	Keramik	Rödgods			En sjöjungfru, taggtrådsdekor	21251
270	Glas	Glas	Butelj			Butelj, brun	21251
271	CU-leg	CU-leg	Mugg			Koppar?	21251
272	Glas	Glas	Bägare				28673
273	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Skaft	28673
274	Keramik	Keramik	Rödgods			Vit lerglasyr	29636
275	Keramik	Keramik	Rödgods			Fat, gryta, sekundärbränt	28673
276	Keramik	Keramik	Rödgods			Kärl	25133
277	Keramik	Keramik	Rödgods			En taggtrådsdekor, gryta, fat, skål	25133
278	Keramik	Keramik	Stengods			Mynning, flaska	25133
279	Keramik	Keramik	Rödgods			Fat	25173
280	Keramik	Keramik	Rödgods			Gryta, fat, skålar	25133
281	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Skaft	24748
282	Glas	Glas	Kärl			Blått	21518
283	Sten	Sten	Bryne				25133
284	Kakel	Kakel	Kakel				21518
285	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Huvud, tulpan	21518
286	Bränd lera	Lera	Kritpipa			Skaft	25133
287	CU-leg	CU-leg	Beslag				25133
288	Glas	Glas	Kärl			Hallonnopp	25133
289	Glas	Glas	Planglas				25133
290	Bränd lera	Lera	Kritpipa				25133
291	Sten	Flinta	Bössflinta				25133
292	Keramik	Keramik	Flintgods			Vit	21518
293	Keramik	Keramik	Fajans			Blå och purpur dekor	25133

Bilaga 4a) Kritpipsrapport för Kvarteret Tingvallastaden, Karlstad

OMRÅDE 1

F2015, A7364.

1A.
Holländsk pipa med enkel Tudorros dekor 5,0/5,0 från 1640-1660. Skaft med bitmärken efter flitig användning.
37,3x18,4x12,8. N13,3. Dia 9,3. R2,8.

1B.
Fragment av holländsk pipa med klackmärke ”Liten 5-bladig ros med foderblad) från
1610-1635.
N15. Dia 10,7. R3,4.

F216, A6434

2.
Skaftbit från holländsk pipa med dekor ”Fransk Lilja i romb” från 1630-1640.
Dia 9,8. R3.

F217, A7364.

3.
Holändsk pipa med enkel Tudorros dekor 5,1/5,1 från 1620-1650.
B19,8. N14,5. R2,9.

F218, A7132.

4.
Skaftbit från holländsk pipa med klackmärke krönt ”WS”. Endast nedre delen av WS synligt.
Skaftets tjocklek och rökkanalens diameter tyder på att tillverkaren var Willem Stevensz. De Jong, verksam i Gouda 1658-1700.
Dia 11,4. R2,8.

F219, A5573.

5A.

Holländsk agatpolerad pipa med klackmärke ”EB”, vilket tyder på att tillverkare skulle vara

Edward Bird verksam i Amsterdam 1630-1665. De första noteringarna om Edward Bird är från 1630 där det angavs att han kom från det engelska landskapet Surry. 1638 skrevs han in som amsterdamsbo. Han dog 1665.

5B.

Engelsk pipa av londontyp 14 från 1660-1680.
34,5x19,9x11,3. N13. Di 10. R3,3.

5C.

Fragment av holländsk pipa med klackmärke ”CDP. Tillverkad av Cornelis Dirksz. Peck, verksam i Gouda 1659-1690. Ensam ägare av detta märke. Han efterträddes av hustrun Lijsbeth Gijsen som fortsatte tillverkningen till 1695.

5D.
Holländsk pipa utan dekor från 1630-1650.
N13. R2,9.

5E.
Skaftbit av holländsk pipa. Skaftets tjocklek och rökkanalens diameter tyder på tidigt 1600-tal.
Dia 11. R3,3.

F221, A7364.

6.
Holländsk pipa med enkel Tudorros dekor 6,0/6,0 från 1660-1680,
35x20,4x13,7. N16,3. R2,8.

F220, A2745.

7A.
Fragment av holländsk pipa troligen från 1660-1680

7B.
Holländsk pipa utan dekor från 1690-1710.
35,4x17,5x13,6. N11,7. Dia 8,5. R2,3.

F222, A3336.

8.
Engelsk pipa från Yorkshire 1660-1680.
35,8x20,3x11,3. N16,5.Dia 10,3. R3,1.

F223, A7371.

9.
Skaftbit från holländsk barockpipa från 1625-1650.
R3.

F224, A2610.

10.
Skaftbit från holländsk Jonapipa från 1625-1635.
R2,6.

F225, A7371

11.
Holländsk pipa utan dekor från 1640-1650.
B11. N13. R3,3.

Vendelsö 16 oktober 2011

Arne Åkerhagen
Tobaks-& Tänsticksmuseum
Stockholm

Bilaga 4b) Kritpipsrapport för Kvarteret Tingvallastaden, Karlstad

OMRÅDE 2

238a.
Engelsk pipa av londontyp 15. 1660-1680.
39,5x19,9x13. N13,5. R2.

238b.
Skaftbit troligen borrad för pipflöjt. R2,5. Slutet 1600-början 1700.

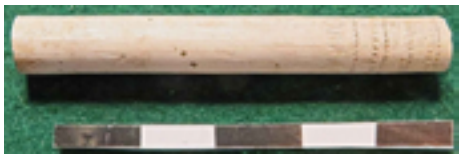
238c.
Holländsk skaftbit med del av dekor-taggband. R2,2. 1700-1750.

238d.
Holländsk skaftbit med del av dekor-ögonband. R2,2. 1700-1750.

238e.
Skaftbit av 1600-tals pipa med rökkanal 3 mm. Har blivit bearbetad för annat ändamål.

239.
Fragment av engelsk pipa av londontyp 25. 1700-1770.

247.
Fragment av svensk pipa tillverkad i Skillingmark, troligen av Rudolf Åhster 1900-1920. Den hela pipan från undertecknads egen samling.

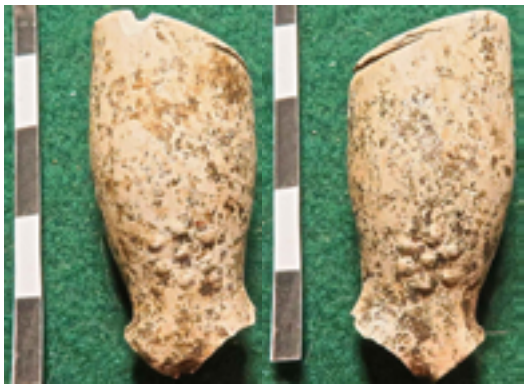
290a.
Holländsk pipa med enkel tudorros dekor, 6,0/6,0. Tillverkad 1670-1700.
36,7x18,6x12,9. N12,7. R2,5.

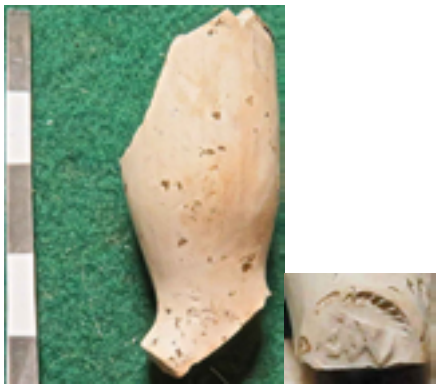
290b.
Fragment av holländsk pipa med klackmärke ”EW” inom prickram. Typen tyder på tillverkning 1660-1680.

290c.
Fragment av holländsk pipa med klackdekor krönt ”Sabel”. Tillverkad av Hebdrick Stevensz. de Jonge, verksam i Gouda 1666-1700.
R2,9. N13,9.

290d.
Holländsk skaftbit med del av dekor-ögonband. 1700-1750.
R2,2.

290e.
Holländsk skaftbit med del av dekor-rillband. 1650-1700.
R2,6.

Vendelsö 2 februari 2015
Arne Åkerhagen
Tobaks-&Tändsticksmuseum
Stockholm

Bilaga 5. Makrofossilanalys

Tingvallastaden

Analys: Jens Heimdahl

		A	9000	29656	9147	8733	7759	7759	2690	4190	29694	29584	29596	29730	2610	2690	29636			10138
		PM	9009	29674	9156	8784		7771			29702	29654	29655	29760	4406		29653			
		Punkt					7751		4061							4060				
		Kontextbeskrivning	Stolphål	Äldsta markhorisont	Grop invid medeltida hus	Nergrävd tunna	Lager innanför träkista	Brädklädd grop, Hus 4	Golvlager lera, Hus 4	Brädklädd grop, Hus 4	Stolphus	Stolphus	Stolphus	Äldsta horisont, gata	Golvlager, Hus 5	Golvlager invid spisfund., Hus 5	Nedgrävning	Bakgårdsmiljö	Latrinavfall/bakgårdsmiljö	Nära sumpområde
		Datering	Romersk järnålder (14C)	Romersk järnålder?	Medeltid el Romersk järnålder	15-/1600-tal	15-/1600-tal	15-/1600-tal	Tidigt 1600-tal	1600-tal	Tidigt 1600-tal?	Tidigt 1600-tal?	Tidigt 1600-tal?	1600-tal	1600-tal	1600-tal	1600-tal?	16-/1700-tal	16-/1700-tal	
		Analyserad vol. l	2	2	2	2	1,5	1	1,5	0,6	1,5	1,5	1	2,5	2,5	2,5	2	1,7	2	1,5
	Förkolnat växtmaterial	Träkol	●●	●●●	●●	●	●●●	●	●●●	●●	●●●	●●●	●●●	●●	●●●	●●●	●●●	●●●	●●	●●●
		Granbarr	●			●●	●●●	●●●				●●		●●						●
	Träd och buskar	Obränt träflis (& bark)	●●●		●●	●●●	●●●	●●●	●●●	●●●	●●	●●●	●●●		●●●	●●		●●	●●	●●●
		Pinnar kvistar				●●	●●	●●●												
		Granbarr													●●					
		Alkotte													●					
	Örtartade växter	Fragment av örtartade växter				●									●●					●●
		Rottrådar	●●●	●●		●●	●		●●		●●●	●●●	●●●			●●	●●●	●●	●●●	●●
		Linkapselfragment (*Linum usitatissimum*)				●●	●													
	Mossa	Mossa					●●	●●						●●						●●
	Anemaliska matrester	Däggdjurs- och fågelben											●					●●●	●	
		Fiskben och -fjäll							●				●●			●●		●	●	●
	Anemalier	Hinnkräftor (*Daphnia* spp.)					●●●	●●●		●					●		●			
	Hantverk-/byggnadsavfall	Rödgods & fönsterglas																●		
		Läderfragment						●●											●●	
		Smältor									●									
		Kalkbruk																	●	
		Tot ident frukter & fröer	142	0	81	251	214	756	240	13	0	34	22	0	87	172	15	13	0	1010
Vatten	Havssäv	*Schoenoplectus lacustris*				1	1								1	1				
	Vekt braxengräs	*Isoëtes echinospora*										1	1							
		Mentha aqutica						3												
Äng- & betesmark	Brunskära	*Bidens tripartita*					3								1					1
	Gråstarr-typ	*Carex canescens*-typ	5		17	3		21							1	2				6
	Slankstarr-typ	*Carex flacca*-typ	14		1	3	7	2	7							16				7
	Knaggelstarr-typ	*Carex flava*-typ	29		10	10		7	3	1					5		1	2		11
	Hundstarr-typ	*Carex nigra*-typ	16		15	15	1	51	67						13	12				41
	Flaskstarr-typ	*Carex rostrata*-typ				2	1													
	Dvärgag	*Cypreus fuscus*													1					
	Tåg (ospec.)	*Juncus* spp.											3		1	26				2
	Ängsfryle	*Lutzula* cf. *multiflora*	1		2										10			1		
	Fackelblomster	*Lythrum salicaria*	1																	
	Gröe (ospec.)	*Poa* spp.													1					
	Smörblomma	*Ranunculus acris*			1															
	Säv (ospec.)	*Scirpus/Eleocaris* spp.	1					10							2	2				27
	Rödklöver	*Trifolium* cf. *pratensis*											1							
	Hönsarv	*Cerastium fontanum*													2					
	Svinmålle-typ	*Chenopodium album* - type	5		2	28		5	4	3		15	15		6	1		5		57
	Åkerbinda	*Fallopia convolvulus*				3														2
	Jordrök	*Fumaria officinalis*													1	2				
	Hamp-/Pipdån	*Galeopsis tetrahit/bifida*				4	1	2												
	Bolmört	*Hyoscyamus niger*				5						1					1	2		3
	Vitplister	*Lamium album*					1	1												
	Harkål	*Lapsana communis*				3									1					
	Åkermynta	*Mentha* cf. *arvesis*						5								10				
	Bitterpilört	*Persicaria hydropiper*				20	2													1
	Pilört	*Persicaria laphatifolium*				11	2								3					8
	Trampört	*Polygonum aviculare*	3			6	3								1					6
	Gåsört	*Potentilla anserina*							1											7
	Ältranunkel	*Ranunculus flammula*						30	3											17
	Revsmörblomma	*Ranunculus repens*				7	2	1								2				14
	Tiggarranunkel	*Ranunculus sceleratus*					30	300							2		1			656
	Bergsyra	*Rumex acetocella*	23		9	52	41	205	110	9		1			10	10		2		84
	Besksöta	*Solanum ducamara*	2				2													
	Åkerspergel	*Spergula arvensis*																		2
	Våtarv	*Stellaria media*	2		1	16	2	12							3					28
	Ogräsmaskros (ospec.)	*Taraxacum* spp.																		
	Penningört	*Thlaspi arvensis*			3										2					
	Brännässla	*Urtica dioica*				50									3	40	1			9

Makroskopisk analys av jordprover från Tingvallastaden, Karlstad

Teknisk rapport

Jens Heimdahl, Riksantikvarieämbetet, UV Region mitt 2013-10-18

BAKGRUND OCH SYFTE

Under den arkeologiska slutundersökningen av Tingvallastaden i Karlstad 2012, togs 18 jordprover från två olika lager och anläggningar för makroskopisk analys. Proverna ha analyserats under juni 2013. Arkeologiskt speglar lämningarna stadsbebyggelse från 15-/1600-talet samt ett äldre skede daterat till romersk järnålder. Frågeställningarna bakom de makroskopiska analyserna är hur aktiviteter och den sociala situationen på tomterna speglas i materialet, samt i vilken mån de kan säga något om funktionen på olika anläggningar.

METOD

Provtagningen genomfördes av arkeologerna under utgrävningen, och provvolymerna bestod av omkring 1,5 liter jord (0,6-2,5 liter). Proverna preparerades genom flotering och våtsiktning (maskstorlek 0,25mm) enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986). Även den kvarvarande flotationsresten av tyngre minerogent material våtsiktades och genomsöktes efter artefakter. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7-100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur och referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, mollusker, kräftdjur, smältor, slagg, ben mm har eftersökts och kvantifierats.

MATERIALETS KÄLLVÄRDE

Den provtagna kulturlagerstratigrafin utgörs främst av lager med hög organisk halt som i flera fall definierats med skarpa kontakter vilket visar att den postdepositionella bioturbationen varit begränsad, och i de flesta fall försumbar. Materialet kan sålunda bedömas ligga *in situ* sedan lagrets tillkomst och eventuell omlagring av material har således skett *innan* depositionstillfället. Undantaget är främst rottrådar som bedöms ha penetrerat vissa lager.

JORDPROVERNAS INNEHÅLL

I bifogade tabell (tabell 1) har materialet (det som inte är förkolnade fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala om 1-3 punkter, där 1 punkt innebär förekomst av enstaka (ca 1-5) fragment i hela provet. 2 punkter innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamplingar som görs. 3 punkter innebär att materialet är så vanligt att de kan sägas vara ett av de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar. Siffrorna för makrofossil anger antalet räknade fröer/frukter. Materialet domineras av oförkolnade fröer som bevarats i syrefattig miljö genom vattendränkning. Även förkolnade fröer förekommer, och dessa presenteras separat i tabellen.

Det kvalitativa innehållet av makroskopiskt material styrs i hög utsträckning av en handfull tafonomiska faktorer kopplade till de avfallskällor varifrån materialet som bygger upp kulturlagren härstammar, huvudsakligen från byggnation och hantverk (träflis, kol, kalkbruk etc.), djurhållning (växter från ängs-/betesmiljö), kök (träkol, matrester och latrinavfall). Därtill kommer en del material, som t.ex. ogräs, från lokala växtmiljöer. För att underlätta för läsaren att se detta i resultaten har de olika arterna grovt grupperats i ekologiska och kulturella kategorier. Notera att dessa är grova verktyg och att det finns flera exempel på växter som kan passa in i flera grupper (smultron är också ett vanligt ogräs och många ogräs kan också förekomma i betesmiljöer etc.).

DISKUSSION

Bevarandegraden i de enskilda proverna varierar från nästan fullständig upplösning av allt obränt organiskt material (provnr 29650), till i princip fullständig bevaring i de flesta prover från stadskulturlagren, vilket huvudsakligen beror på materialets ålder samt hur grovt och genomsläppligt det är. I det följande diskuteras resultaten grupperade efter kontexttyp och ungefärlig kronologi (i den mån denna är känd).

STOLPHÅL OCH MARKHORISONT, ROMERSK JÄRNÅLDER (A9000, 29656)

Provet från markhorisonten (A29656) innehöll endast träkol och inga andra bevarade växtmakrofossil, medan däremot stolphålet (A9000) innehöll bevarat material i form av träflis, kreatursynga (ängs-/betesmarksväxter), träflis, lokal flora (ogräs) samt vad som troligtvis är mänsklig avföring (smultron och hallon). Den stora andelen kreatursdynga (47%) visar att vi befinner oss nära en stallmiljö, kanske stophålet rentav utgjort en del av ett fähus. Inslaget av latrinavfall kan vara spår av att latrinen funnits i anslutning till gödselstacken, eller att man tömt latrinavfall där. Spår av välbevarat latrinavfall från förhistoriska lämningar är mycket ovanligt, och innehållet visar de vildinsamlade bärens betydelse även före medeltiden. Antagligen kan också fröerna av bergssyra tolkas som ingående i latrinmaterialet då denna växt är känd för att ha insamlats som syrlig krydda.

GROP INVID MEDELTIDA SMEDJA, EV. FRÅN ROMERSK JÄRNÅLDER (A9147)

Det var osäkert huruvida denna grop som ligger i vägglinjen till ett hus som tolkats som en medeltida smedja, tillhör detta eller den ovan beskrivna fasen från Romersk järnålder. Innehållet i gropen visade sig bestå av material i form av träkol, kreatursdynga (ängs-/betesmarksväxter), träflis, lokal flora (ogräs) samt vad som troligtvis är mänskligt latrinavfall (smultron och hal-

lon). Då inget i provet indikerar spår av den metallhantering som antas ha ägt rum i smedjan, samtidigt som den ekologiska/tafonomiska sammansättningen är mycket lik den i A9000 ligger det nära till hands att tolka gropen som tillhörande den förhistoriska fasen. Ser vi till liknande kontexter från den tidigmoderna fasen så urskiljer sig denna äldre kontext genom ett betydligt mindre antal ruderater (ogräs). Detta stödjer också tolkningen att hänföra gropen till Romersk järnådler. (Dock finns det inte i materialet som i sig stödjer denna tolkning, arterna skulle lika gärna kunna vara hämtat en yngre kontext).

NEDGRÄVD TUNNA, 1500-/1600-TAL (A8733)

Denna nedgrävda tunna var fylld av blandat avfall i form av träflis, köksavfall (spisaska i form av träkol samt hasselnötsskal), rester av linberedning, kreatursdynga (ängs-betesmarksväxter samt örtartade fragment), ogräs, odlingsväxter (dill, kummin och lin) ölbryggning (humle) samt enstaka bär (hallon och fikon) som skulle kunna tolkas som latrinavfall.

Materialet i tunnan var också homogeniserat med sand, och innehållet kan tolkas som kopplat till en odlingsjord i en örtagård (dill och kummin), kanske en gödsel- eller kompostbinge vilket också skulle förklara den stora mängden ogräs. Dill och kummin skulle också kunna härröra från kryddning av brännvin, eller utgöra en del av latrinavfall.

Innehållet visar att man på tomten ägnat sig åt många näringar som ölbryggning, preparering av egen linskörd, möjligen brännvinskryddning, samt att man på tomten troligtvis haft en krydd- eller kålgård och fähus.

HUS 4, 1500-/1600-TAL TILL 1600-TAL (A7759, 2690 & 4190)

Dessa två prover från A7759 var mycket likartade till innehåll och kan tolkas tillsammans. Bägge uppvisar ett stort innehåll av hinnkräftor som visar att materialet, eller en väsentlig del av det (om det är blandat) är avsatt i stående vatten. Detta bekräftas också av massförekomster av växten tiggarranunkel vars fröer lätt koncentreras till vattensamlingar. Innehållet domineras av träflis, ris och mossa, stalldynga, ogräs och latrinavfall (smultron, hallon, blåbär och fikon). I materialet bakom träkistan finns också spår av bryggeriavfall och i gropen under hus 4 finns ett frö av örten hjärtstilla, som indikerar att denna odlats av hushållet ifråga. Innehållet i gropen 4190 var dåligt bevarat, men av innehållet kan man tolka det som att det ursprungligen kan ha bestått av ett liknande material som gropen A7759.

Golvlagret i huset dominerades av fröer från stalldynga, latrinavfall och ogräsfloran, som visar på närhet till en stallmiljö. Här finns också enstaka fiskben samt förkolnat linfrö som kan tolkas som närhet till en matlagningplats, kanske ett kokhus. Av innehållet i golvlagret och groparna i huset så skulle hus 4 kunna tolkas som någon form av uthus i närheten av en stallmiljö och ett kokhus.

STOLPHUS, TIDIGT 1600-TAL (A29694, 29584, 29596)

Innehållet i dessa stolphål var generellt fattiga och dominerades av träkol, träflis och ogräs av en sådan sammansättning att det är svårt att gissa sig till byggnadens funktion eller miljö. I ett av proven (A29584) påträffades dock tre fröer av medicinalväxten hjärtstilla som kan tolkas som att huset legat i anslutning till en örtagård eller hushållsodling, alternativt att örter förvarats i byggnaden.

HUS 5, GOLVLAGER, 1600-TAL (A2610 & 2690)

Ett golv med intrampad marksmutts i form av djurdynga och allmänna ogräs. I närheten av spisen finns fiskfjäll och ben, förkolnad spannmål (korn, havre och råg) som visar att den använts för matlagning. I golvet finns också intrampade humlefrukter. Kanske ha man också bryggt öl i huset. Ytterligare ett intressant inslag i golvet är fröer av odlingsväxter som kål och hampa, som uppenbarligen hanterats här. Av den rikliga marksmutsen att döma så är det inte ett bostadshus, utan snarare ett uthus som fungerat som kok- och brygghus. Huset har antagligen legat i närheten av en kålgård.

TRAMPHORISONT I GATA OCH NEDGRÄVNING, 1600-TAL (A29730 & 29636)

Dessa båda prover innehöll mycket lite material. Tramphorisonten från gatan innehöll endast träkol och mossa, och sammansättningen är så udda att tolkningen som en tramphorisont i en gata kan ifrågasättas. Innehållet tycks snarast representera någon form av fyllnad, kanske med ursprung i rivningsmassor eller byggavfall. Om det är otvetydigt att provet är taget i en gata så ligger det närmast tillhands att tolka just detta stratum som en del av en utfyllnad i gatan, snarare än en trampnivå.

BAKGÅRDSMILJÖ 1700-TALET

Två prover med dålig bevarandegrad. Innehållet domineras av köksavfall i form av fisk- och däggdjursben samt förkolnad säd och träkol. Det ena av provet antogs kunna bestå av latrinavfall, e men inget i provet antyder att det består av detta. Däremot finns i detta prov en hel del läderklipp som antyder att någon form av läderhantverk bedrivits på tomten.

SUMPOMRÅDET, OKÄND DATERING (A10138)

Detta mycket makrofossilrika prov domineras av träkol och träflis, samt fragment av mossa och örtartade växter som antagligen är en bevarad del av den ursprungliga förnan. Dominerande i materialet är massförekomster av tiggarranunkel (65%) vilket är typiskt översvämmade sandmiljöer. Det är värt att notera att denna art är en ruderat, alltså en konkurrenssvag växt som trivs i störda miljöer (till skillnad från ängs och betesmarker) i likhet med många andra arter i provet, t.ex. målla, revsmörblomma och våtarv. Av denna sammansättning är det rimligast att förklara miljön som en sumpig del av den störda urbana miljön, och inte som en del av en fuktäng. Av detta följer att arterna som trivs i fuktängsmiljöer och som finns i provet (starr, säv etc.) antagligen härrör från kreatursdynga. I materialet finn också spår av avfall i form av fiskben, hasselnötsskal och bär (som kan tolkas som latrinavfall) vilket (tillsammans med träkol och träflis) visar att avfalls dumpats på platsen.

REFERENSER

Anderberg, A-L. 1994: *Atlas of seeds. Part 4. Resedaceae-Umbelliferae*. Naturhistoriska Riksmuseet. Stockholm.

Beijerinck, W. 1976: *Zadenatlas der Nederlandsche Flora*. Amsterdam.

Berggren, G. 1969. Atlas of seeds. Part 2. Cyperaceae. Naturvetenskapliga Forskningsrådet, Stockholm.

Berggren, G. 1981. *Atlas of seeds. Part 3. Salicaceae-Cruciferae*. Naturvetenskapliga Forskningsrådet, Stockholm.

Cappers, R, T. T., Neef, R. & Bekker, R- M. 2009: *Digital atlas of economic plants*. Groningen Archaeological Studies vol 9. Groningen

Heimdahl, J., 2005: *Urbanised Nature in the Past: Site Formation and Environmental Developement in Two Swedish Towns, AD 1200-1800.* Thesis in Quaternary Geology. Institutionen för Naturgeografi och Kvartärgeologi. Stockholms universitet.

Schoch W H, Pawlik B, Schweingruber F H (1988) *Botanical macro-remains*, 228 pp. Paul Haupt Publishers, Stuttgart.

Wasylikowa, K., 1986: Analysis of fossil fruits and seeds. I Berglund, B. E. (ed.): *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*. John Wiley & Sons Ltd. 571-590

Bilaga 6a) Vedartsanalys förundersökningen

Ulf Strucke, SH

Analysprotokoll

Landskap:	Värmland	Socken:	Karlstad
Fastighet:	Tingvalla	RAÄ nr:	30
Kategori:			

AnalysId: 11338

Anläggning:	8574	Provnr:	
Vikt (g): 0,3	Analyserad vikt (g):	0,3	
Fragment:	12	Analyserat antal:	12
Art: Tall	Antal: 12		
Material:	Träkol		
Kommentar:	Del av provet bestod av innesluten kvist med en diameter på ca 2 cm		

AnalysId: 11387

Anläggning:	8772	Provnr: F101	
Vikt (g): 4,6	Analyserad vikt (g):	4,6	
Fragment:	Analyserat antal:	0	
Art: Tall	Antal: 1		
Material:	Träkol		
Kommentar:	träkol i separat påse 4,4 gram		
Art: Tall	Antal: 4		
Material:	Träkol		
Kommentar:	Träkol från slaggstycke B		
Art: Tall	Antal: 7		
Material:	Träkol		
Kommentar:	Träkol från slaggstycke A		

AnalysId: 11337

Anläggning:	9029	Provnr: PK9042	
Vikt (g): 20,0	Analyserad vikt (g):	2	
Fragment:	4	Analyserat antal:	4
Art: Tall	Antal: 4		
Material:	Träkol		
Kommentar:	Kärnved		

AnalysId: 11339

Anläggning: 9147 Provnr: PM9156
Vikt (g): 0,3 Analyserad vikt (g): 0,3
Fragment: 34 Analyserat antal: 34
Art: Al Antal: 1
Material: Träkol
Kommentar:
Art: Bark Antal: 2
Material: Trä
Kommentar: Ej förkolnat
Art: Björk Antal: 1
Material: Träkol
Kommentar:
Art: Lönn Antal: 1
Material: Träkol
Kommentar:
Art: Organiskt material Antal: 3
Material: Obrända
Kommentar: Kottefjäll tall
Art: Tall Antal: 7
Material: Träkol
Kommentar:
Art: Tall Antal: 19
Material: Trä
Kommentar:

Bilaga 6b) Vedartsanalys slutundersökningarna

Ulf Strucke, SH

Analysprotokoll

Landskap: Värmland Socken: Karlstad
Fastighet: Tingvalla RAÄ nr: 30
Kategori:

AnalysId: 9614
Anläggning: 9010 Stolphål Provnr: PK9028
Vikt (g): 0,4 Analyserad vikt (g): 0,4
Fragment: 6 Analyserat antal: 6
Art: Tall Antal: 6
Material: Träkol
Kommentar: Kärnved

AnalysId: 9613
Anläggning: 9344 Fiskeanläggning Provnr:
Vikt (g): 0,5 Analyserad vikt (g): 0,5
Fragment: 1 Analyserat antal: 1
Art: Al Antal: 1
Material: Trä
Kommentar: Yttre årsring med barkrest vald för datering

AnalysId: 11338
Anläggning: 8574 Provnr:
Vikt (g): 0,3 Analyserad vikt (g): 0,3
Fragment: 12 Analyserat antal: 12
Art: Tall Antal: 12
Material: Träkol
Kommentar: Del av provet bestod av innesluten kvist med en diameter på ca 2 cm

AnalysId: 11387
Anläggning: 8772 Provnr: F101
Vikt (g): 4,6 Analyserad vikt (g): 4,6
Fragment: 12 Analyserat antal: 12
Art: Tall Antal: 1
Material: Träkol
Kommentar: träkol i separat påse 4,4 gram
Art: Tall Antal: 7
Material: Träkol
Kommentar: Träkol från slaggstycke A
Art: Tall Antal: 4
Material: Träkol
Kommentar: Träkol från slaggstycke B

AnalysId: 11337

Anläggning: 9029 Provnr: PK9042
Vikt (g): 20,0 Analyserad vikt (g): 2
Fragment: 4 Analyserat antal: 4
Art: Tall Antal: 4
Material: Träkol
Kommentar: Kärnved

AnalysId: 11339

Anläggning: 9147 Provnr: PM9156
Vikt (g): 0,3 Analyserad vikt (g): 0,3
Fragment: 34 Analyserat antal: 34
Art: Al Antal: 1
Material: Träkol
Kommentar:
Art: Bark Antal: 2
Material: Trä
Kommentar: Ej förkolnat
Art: Björk Antal: 1
Material: Träkol
Kommentar:
Art: Lönn Antal: 1
Material: Träkol
Kommentar:
Art: Organiskt material Antal: 3
Material: Obrända
Kommentar: Kottefjäll tall
Art: Tall Antal: 7
Material: Träkol
Kommentar:
Art: Tall Antal: 19
Material: Trä
Kommentar:

Bilaga 7. ^{14}C-dateringar

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 – 471 30 59

Telefax:
018 – 55 57 36

Hemsida:
http://www.angstrom.uu.se

E-post:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

Uppsala 2011-12-21

Ebba Knabe
Arkeologgruppen i Örebro AB
Drottninggatan 11
702 10 ÖREBRO

Resultat av ^{14}C datering av träkol från Karlstad, Värmland.

Förbehandling av träkol och liknande material:
1. Synliga rottrådar borttages.
2. I % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. I % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C-innehållet förbränns, det tvättade och intorkade materialet surgjort till pH 4, till CO_2-gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytiskreaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	δ^{13}C ‰ VPDB	^{14}C ålder BP
Ua-42847	Tingvallastaden PK9028 (Tall)	-26,1	1 656 ± 30
Ua-42848	Tingvallastaden A9344 (Al)	-31,4	1 902 ± 30

Med vänlig hälsning

Göran Possnert

Göran Possnert/Ingela Sundström

Förklaring till kalibreringsutskrift från programmet OxCal

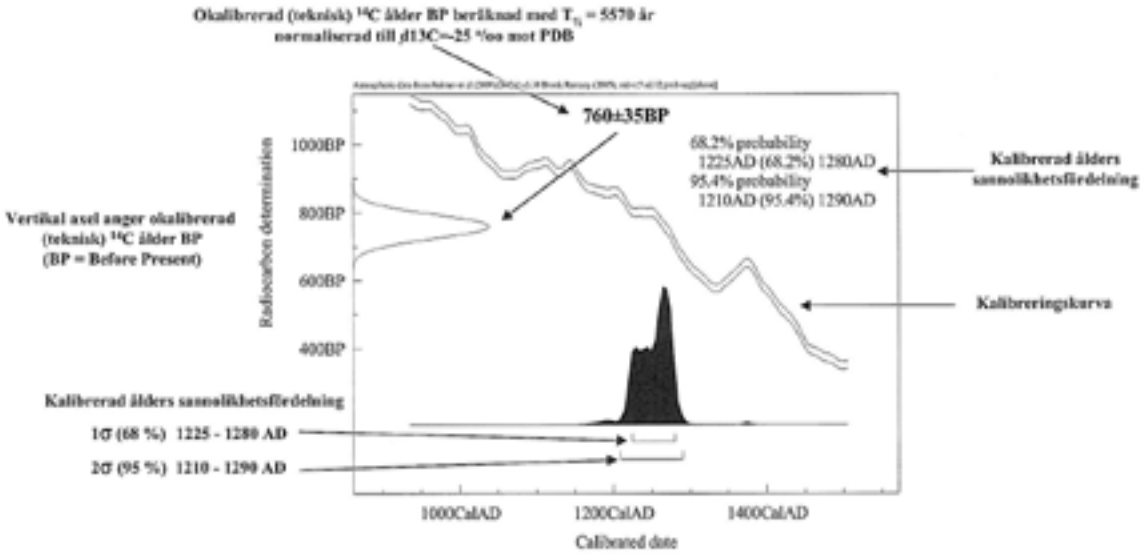

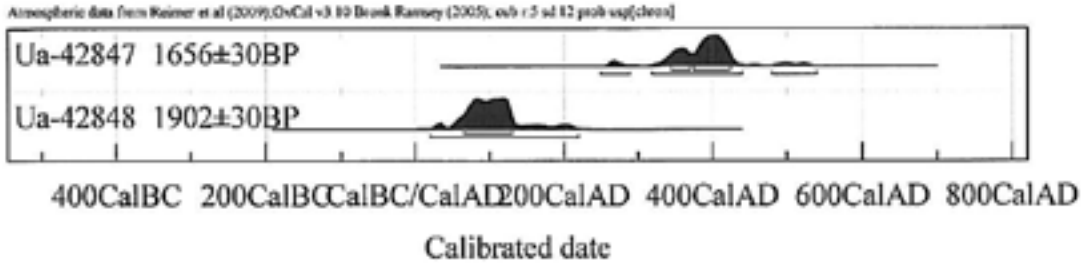
Ua-42847 1656±30BP
Ua-42848 1902±30BP
400CalBC 200CalBC CalBC/CalAD 200CalAD 400CalAD 600CalAD 800CalAD
Calibrated date

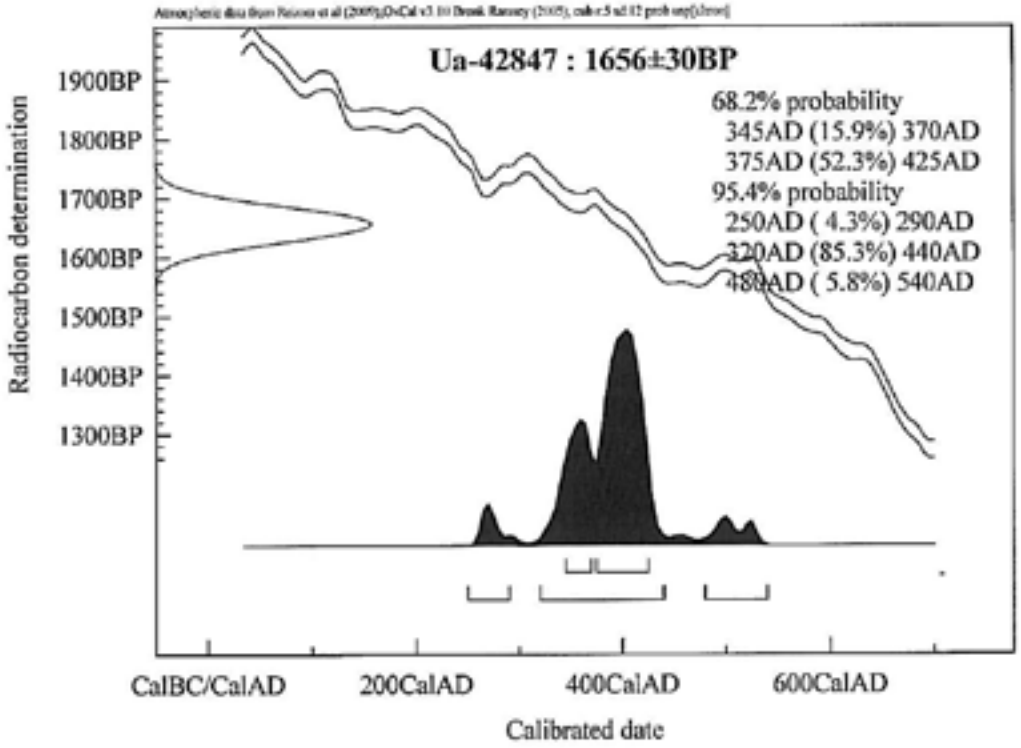
Ua-42847 : 1656±30BP
68.2% probability
345AD (15.9%) 370AD
375AD (52.3%) 425AD
95.4% probability
250AD (4.3%) 290AD
320AD (85.3%) 440AD
480AD (5.8%) 540AD
Radiocarbon determination
1900BP
1800BP
1700BP
1600BP
1500BP
1400BP
1300BP
CalBC/CalAD
200CalAD
400CalAD
600CalAD
Calibrated date

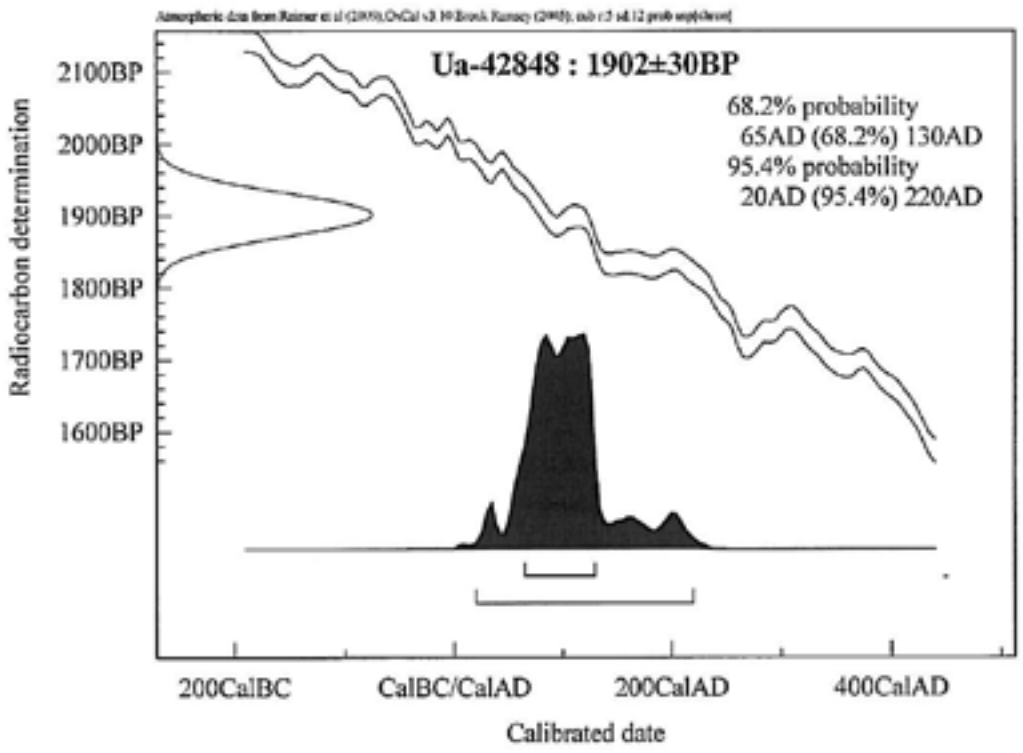
Ua-42848 : 1902±30BP
68.2% probability
65AD (68.2%) 130AD
95.4% probability
20AD (95.4%) 220AD
2100BP
2000BP
1900BP
1800BP
1700BP
1600BP
Radiocarbon determination
200CalBC
CalBC/CalAD
200CalAD
400CalAD
Calibrated date

Bilaga 8. Dendrokronologisk analys

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

01 oktober 2012

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2012:46
Hans Linderson och Johannes Edvardsson

DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV ETT STOCKLAG FRÅN ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR I KARLSTAD, VÄRMLAND

Uppdragsgivare: Ebba Knabe, Arkeologgruppen, Drottninggatan 11, 70210 Örebro
Område: Karlstad, Värmland **Prov nr:** 73209-212**Antal prov:** 4
Dendrokronologiskt objekt: Stocklag funna i sumpmark, Karlstad, Värmland.

Resultat:

CATRAS Dendro nr:	Prov Nr :	Träd-slag	Antal år (antal radier om annat än 2)	Splint (Sp) Bark (B) Vank. (W)	Datering av yttersta årsring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv-året)	Trädets egenålder, uppskattning
73209	IPM5923	Tall	141	Sp 77, nära W	1645	**1647±1**	160-180
73210	IPM6052	Tall	273(3)	Sp 96, W	1646	**V 1646/47**	290-320
73211	SU6033	Tall	74	Sp 46, W	1646	**V 1646/47**	90-110
73212	IPM5955	Tall	84(3)	Sp 48, W	1646	**V 1646/47**	100-120

Kommentarer till resultatet

Virket är avverkat vinterhalvåret 1646/47, prov 73209 uppvisar en osäkerhetsmarginal på ± 1 år. Materialet är dendrokronologiskt heterogent, vilket tyder på att de fyra timmerstockarna är hämtade från olika ståndorter eller helt **olika områden**. Något oväntat förefaller inte virket vara hämtat i Klarälvens dräneringsområde utan snarare i Vänerns östra eller södra dräneringsområde. Prov 73210 uppvisar tillväxtstörningar som kan observeras i strandnära miljöer (älvar, bäckar, sjöar etc) med vattenstånds-höjningar. En sådan inträffade på mitten av 1480-talet och en annan i början av 1610-talet. Dessa uppträder vanligtvis i samband med mänsklig aktivitet som vid dämningar, i vissa utsatta lägen kan det även uppträda vid naturliga extrema vädersituationer.

Hans Linderson.
Sölvegatan 12, S-223 62 Lund Tel. +46-46-2227891, 0738-448812 Fax +46-46-2224830
e-mail: Hans.Linderson@geol.lu.se

Analyskostnad:

Projektkostnad	3000:-
Provkostnad (4 * 900.-)	3600:-
Förtur 6600*35%	2300:-

Belopp att betala (exklusive moms): **8900:-**

Faktura framställs senare av Lunds Universitet.
Mätresultaten kommer att bevaras på laboratoriet och utnyttjas i universitetets forskning.
Proverna kommer att ingå i RAÄ´s arkiv och förvaltas av laboratoriet.
Rapporter och andra skrifter angående de dendrokronologiska resultaten tas tacksamt emot.
Med hälsning och önskan om fortsatt samarbete.

Hans Linderson, Laborationsföreståndare
Lunds Universitet
Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, Sölvegatan 12, 223 62 Lund
E-post: Hans.Linderson@geol.lu.se
Tel: 046-2227891 , 0738-448812

Bilaga 9. Konserveringsrapport

Tingvallastaden 3
Karlstad

Konserveringsrapport
Vivian Smits
Studio Västsvensk Konservering
VA 00607-2012

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTARVET

Tingvallastaden 3
Karlstad

Text och bild Vivian Smits
Grafisk form och Layout Västarvet
Framsidan Klackjarn (F104, 106), samt nyckel (F61) efter konservering

Västarvet Studio Västsvensk Konservering
Gamlestadsvägen 2-4 Hus B2
415 02 Göteborg
Telefon 031-63 70 00
Fax 031-707 03 26
Hemsida www.vastarvet.se, www.svk.com

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTARVET

Förord

Föremålen som behandlas inom denna konserveringsrapport påträffades vid den arkeologiska undersökningen av kvarter Tingvallastaden 3 i Karlstad. Undersökningen utfördes av Arkeologgruppen. De 16 fyndposterna som konserverats på Studio Västsvensk Konservering bestod huvudsakligen av järnföremål. Två knivar med välbevarade skaft av organiskt material, samt en sölja i kopparlegering med röd inläggning och en böljande linjedekor fanns bland fynden.

Tekniska och administrativa uppgifter

Västarvet dnr:	00607-2012
Västarvet pnr:	10999
Länsstyrelse och handläggare	Länsstyrelsen i Värmland
Länsstyrelsens dnr	431-101-2011
RAÄ dnr	30
Län:	Värmland
Kommun:	Karlstad
Socken:	Karlstad socken
Fastighet:	kv Tingvallastaden 3
Uppdragsgivare:	Arkeologgruppen
Projektansvarig:	Ebba Knabe

VÄSTRA GÖTALANDSREGIONEN
VÄSTARVET

Innehåll

Tekniska och administrativa uppgifter 1
Konserveringsrapport 3
Syfte 3
Tillstånd/kondition 3
Genomförda åtgärder 3
Slutsats, resultat och diskussion 4

Konserveringsrapport

Konserveringsrapporten omfattar 16 fyndposter från den uppdragsarkeologiska undersökningen i kvarteret Tingvallastaden 3, Karlstad. Grävande institutionen var Arkeologgruppen. Fyndmaterialet bestod huvudsakligen av järnföremål. Bland materialet fanns två knivar med välbevarade skaft av organiskt material, samt en sölja i kopparlegering med röd inläggning och en böljande linjedekor. Föremålen var torra vid mottagandet och i relativt dåligt skick.

Konserveringsrapporten består av två delar. Dels en översiktlig beskrivande del och dels en bilaga där alla iakttagelser samt behandlingar finns dokumenterade i tabellform för varje individuellt föremål. Konserveringsåtgärder utförs med utgångspunkt i internationell forskning och praxis gällande utrustning, kemikalier och material som anpassats för konserveringsområdets behov. Alla åtgärder syftar till att föremålen skall kunna studeras, hanteras och bevaras på bästa sätt.

Syfte

Konserveringen syftar till att fortsätta den arkeologiska undersökningen och att dokumentera och frilägga informationsbärande ytor genom rengöring och stabilisering av föremålen. Åtgärderna gör fynden tillgängliga för vidare forskning samt förvaring, alternativt exponering.

Tillstånd/kondition

Järnföremålen är i relativt dåligt skick. Korrosionen är aktiv och består lokalt av hårda krustor blandat med sprickor och blåsbildning. I vissa fall saknas originalyta helt. Här har ytan blivit ersatt av pulvrig svarta korrosionsprodukter. Vissa av föremålen har en stabil metallisk kärna medan andra lokalt är helt genomkorroderade, för individuella bedömningar se BILAGA 1.

De två komposita föremålen bestående av en kniv med skaft i ben/horn samt en tånge med ett ben/horn skaft är i relativt gott skick. Det organiska materialet är intakt med vissa längsgående sprickor. Järnblad och tånge är dock svårt nedbrutna: Vissa delar är helt genomkorroderade.

Söljan är stabil, ytorna är påverkade av korrosion men ornamentik samt inläggning är till stora delar läsbar

Genomförda åtgärder

Innan konservering påbörjades dokumenterades och analyserades samtliga föremål med hjälp av röntgenkabinett röntgen.

Fynden undersöktes och tillståndsbedömdes därefter under mikroskop Korrosionsprodukter samt smutspartiklar rensades mekaniskt med hjälp av skalpell, mjuka borstar och roterande trissor. Något av fynden behandlades kort med en komplexbildare[1] för att lösa upp hårt sittandes korrosion och smutspartiklar. För individuell behandling se den tekniska rapportdelen.

[1] Na_4EDTA (ETYLENDIAMINTTETRANATRIUMACETAT) Na_2EDTA (ETYLENDIAMINTETRAÄTTIKSYRA DINATIRUMSALT)

Järn

Rengöring av järnföremål skedde mekaniskt genom mikroblästring under lågt tryck med glaspärlor (50-250 µm) som blästermedel.[2] Sköra fynd stabiliserades med tunnflytande cyanoakrylat[3] för att inte falla sönder vid hantering under rensningsmomentet.

För att bromsa nedbrytningshastigheten lakades järnet ur på vattenlösliga salter. Urlakning skedde i upprepande alkaliska bad av 0,1 M natriumhydroxidlösning (NaOH) fram till att halten klorider hade stabiliserats på en nivå under 5 ppm (5 mg/l). Den basiska miljön, med ett pH på ca12, gör att föremålen inte korroderar under själva urlakningen. Halten klorider i urlakningslösningen mättes kvantitativt med en *Sherwood MK11 Chloride analyser 9265.*

Efter urlakning tvättades föremålen i upprepande vattenbad. Därefter dehydreras de i Etanol under ca 1 vecka. Ytterligare torkning skedde i varmluftsugn vid 50°C.

En behandling med korrosionsinhibitorn Dinitrolpasta: Pyrmo, Tuff-kote-dinol, åtföljdes av en avslutande ytbehandling med mikrokristallint vax[4] applicerat med pensel och invärmd i ytan med hjälp av en varmluftspistol.

Kopparlegering – Sölja, F25133

Söljan i kopparlegering rengjordes manuellt och behandlas därefter med en komplexbildare (EDTA). Efter avslutad behandling urlakades föremålet i avjoniserat vatten. Risk för aktiv korrosion (bronssjuka) undersöktes i fuktkammare med ett negativt resultat.. Dehydrering i etanol samt ytterligare torkning i 50°C föregick en avlutande ytbehandling med mikrokristallint vax applicerat med pensel och invärmt i ytan med hjälp av varmluftspistol.

Komposita föremål – Kniv, F215 och F135

Järndelen på kniven med bevarad knivblad urlakades i NaOH.

F135 rengjordes manuellt varefter det urlakades i vatten.
Efter rengöring torkades föremålet i Etanol i flera steg för att därefter lufttorkas:
H_2O:Etanol, 3:1 (2 dagar), H_2O:Etanol, 2:2 (5 dagar), H_2O:Etanol, 0:4 (7 dagar).

Slutsats, resultat och diskussion

Efter konserveringsbehandlingen är föremålen stabila och har informationsbärande frilagts. Defekta föremål har var möjligt sammanfogats för att skapa ett enhetligt föremål. Ett ytskydd har lagts, de organiska elementen undantagna, för att skydda ytorna samt underlätta vid hantering och magasinering

[2] 3 bar
[3] Loctite, Super Attak Precision
[4] Carbona nr 3971

De konserverade föremålen förpackas i syrafritt material avsett för transport och magasinering. Föremålen stöds upp med formskuren Neopolen som är en polyetenprodukt känd för att ha bra åldringsegenskaper.

Rapport, bilder samt röntgenfotografier medföljer föremålen.

Råd och anvisningar om förvaring och hantering

Metallföremål förvaras i en så torr miljö som möjligt. Arkeologiskt järn förvaras så torrt som möjligt dock helst vid en relativ luftfuktighet under 20% och en konstant temperatur på cirka 18°C.

Föremål av ben eller horn bör förvaras i ett så jämnt klimat som möjligt. En luftfuktighet över 65 % främjar mögeltillväxt och ett för torrt klimat torkar ut med risk för sprickbildning.
Materialet ska inte förvaras under längre perioder i belysning med UV-ljus eller en ljusstyrka högre än 150 lux på grund av risken för ökad nedbrytning.

Hantering av arkeologiska föremål bör alltid ske med handskar för att undvika att skadlig handsvett och smuts hamnar på föremålen, vilket påskyndar nedbrytningen. Var försiktig så att inte bomullshandskar fastnar i utstickande delar.

Konservering bromsar den naturliga nedbrytningen men kan aldrig avstanna den helt. Var därför noga med att kontrollera föremålens kondition med jämna mellanrum och kontakta en konservator för konsultation eller konservering om föremålen ändrar utseende eller behöver vård.

För vidare tips och råd angående förvaring och hantering kontakta oss på Studio Västsvensk Konservering eller läs mer i *Tidens tand. Förebyggande konservering*. M. Fjaestad (red.). 1999, Riksantikvarieämbetet.

Studio Västsvensk
KONSERVERING

Karlstad

METALLER

DEL I - tillstånds-/konditionsbeskrivning

KONSERVERINGSRAPPORT

SVK dnr.	Datum	Beställare	Undersökningsår	Länsstyrelsens dnr.
VA00607-2012	2015-09-14	Arkeologigruppen	2011	431-101-2011

Konservator	RAÄ dnr.	Landskap	Socken	Fastighet
Vivian Smits	RAÄ 30	Värmland	0	kv Tingvallastaden 3

		Material & fynddata									Skadebild OORGANISKT													Övrigt	
											Metaller														
Fyndnr.	Sakord		Röntgenplåtnummer	Antal delar innan konserv.	Komplett(K)/ej komplett(EK)	Magnetisk	**MATERIAL** (Au, Ag, Cu, Pb, Sn, Al, Fe, trä, läder, ben, horn, hår, växtfiber, fett, tjära etc.)	Tillverkningsteknik (se komm.)	Vattendränkt(VD)/fuktig(F)/torr(T)	Tidigare konservering (år)	Cementliknande krustor	Vivianit	Flagor	Genomkorroderad	Glödpatina	Gropkorrosion	Ingen tydlig originalyta	Jord, lera, sand, grus, etc.	Krustor	**KORROSION** (1=grön, 2=ljusgrön, 3=röd, 4=brun, 5=svart, 6=vit, 7=orange, 8=grå 9=blå)	Pulvrig korrosionsprodukt	Skiktad	Sprickor	Ädelpatina	Särskild beskrivning i text	Kommentar
37	Beslag?			1	K		Fe	sm.	T			●	●			●		●	●	5,7,9	●	●	●			
39	oid			1	K		Fe	sm.	T			●	●			●		●	●	5,7,9	●	●	●			
40	Tapp			1	K		Fe	sm.	T			●						●		5,7,9		●	●			Genomgående spricka över halva föremålet
42	Mejsel			1	K		Fe	sm.	T			●	●			●		●		5,7,9	●		●			
57	Vikt			1	K		Fe?		T			●						●		5,9						Tung
60	Borr			1	K		Fe	sm.	T			●				●		●	●	5,7,9	●		●			
61	Nyckel			1	K		Fe	sm.	T			●	●	●		●		●	●	5,7,9	●		●			Instabil yta med voluminös hård korrosionsprodukt som underlagras av metalliskt järn
99	Kniv			1	EK		Fe	sm.	T		●		●				●	●	●	4,5,7	●	●	●			Stabiliserad i sprickbildning
104	Klackjärn			1	K		Fe	sm.	T			●				●		●		5,9						
106	Klackjärn			1	K		Fe	sm.	T			●	●			●		●		5,7,9		●	●			Svaga spår av mineraliserat trä i på båda skänklarna, ena sidan.
108	Mejsel			1	K		Fe	sm.	T				●		●	●		●	●	5,7,9	●	●	●			Stabiliserad i sprickbildning, spjälkning av orginalytor
111	Sländtrissa			1	K		Fe		T			●	●	●		●		●	●	5,7,9	●					Tål väldigt lite behandling
134	Sölja			1	K		Fe	sm.	T			●						●	●	5,7,9		●	●			Stabiliserad i sprickbildning
135	Knivskaft			1	Ek		Fe, ben/horn		T		●		●	●			●	●	●	4,5,7		●	●			Skaft i gott skick, jämn nedbrutet med lokala voluminös korrosionsprodukter. Tången verkar ha samma bredd som bladet, fäst med tre små Fe nitar, "in situ", samt en dekorknapp på kortsidan ev fäst med två små Fe nitar, utkorroderade. Skaftet har dels en dubbel streckdekor på båda sidor samt en ganska (bruks)sliten fiskfjällsliknade streckdekor, endast på ena sidan av skaftet.
215	Kniv och skaft			1	Ek		Fe, ben/horn		T		●		●	●		●	●	●	●	4,5,7	●	●	●			Skaft i gott skick längsgående sprickbildning, jämn nedbrutet
25133	Sölja			1	EK		Cu	gj	T					●				●		1,2	●					

Studio Västsvensk
KONSERVERING

Karlstad
METALLER
DEL II - genomförd konserveringsåtgärd & analys

KONSERVERINGSRAPPORT

SVK dnr.	Datum	Beställare	Undersökningsår	Länsstyrelsens dnr.
VA00607-2012	2015-09-14	Arkeologigruppen	2011	431-101-2011

Konservator	RAÄ dnr.	Landskap	Socken	Fastighet
Vivian Smits	RAÄ 30	Värmland	0	kv Tingvallastaden 3

		Analys			Preparering							Komplex				Impregn		Urlakning		Torkning / dehydr.				Lim		Ytskydd					Övrigt	
Fyndnr.	Sakord		Röntgen	SEM	Annat	Bläster - Aluminiumoxid	Bläster - Glaskulor	Manuell (skalpell, trästicka, pensel m	Roterande borstar	Ultraljud	Vatten - avjoniserat	Annat (se komm.)		DTPA	EDTA	Hostacor IT (1%)	Paraloid B72	Annat (se komm.)	Natriumhydroxid 0,1 M (veckor	Vatten - avjoniserat	Aceton (dygn)	Etanol (dygn)	Lufttorkning	Ugn (50oC)	Cyanoakrylat	Paraloid B72		Dinitrolpasta	Mikrokristallint vax, pensel/borste	Mikrokristallint vax, vakum	Paraloid B-72	Särskild beskrivning i text	Kommentar
37	Beslag?		●				●				●								140									●		●			
39	oid		●				●				●								53														
40	Tapp		●					●	●		●				●				53														
42	Mejsel		●					●			●								53														
57	Vikt		●					●			●								553														
60	Borr		●				●	●			●								68			14		●				●		●			
61	Nyckel		●				●	●	●		●								140									●		●			
99	Kniv		●				●	●			●								140						●			●		●			
104	Klackjäm		●					●			●								53														
106	Klackjäm		●				●	●			●								53														
108	Mejsel		●				●	●	●		●								140						●			●		●			
111	Sländtrissa		●				●	●	●		●				●				53														
134	Sölja		●				●	●			●				●				53						●								
135	Knivskaft		●					●	●		●			●						I		14											urlakning H2O avbruten 2013-08-22 starttid se f 215
215	Kniv och skaft		●				●				●								●	23			●		●	●		●	●				bladet sammanfogat, NaOH avbruten då vätskan trots säkring med cyklododekan trängde upp i skaftet via sprickbildning. Urlakning i H2O, järnet korroderar kraftigt. Föremålet har torkats mkt långsamt i kylskåp. Därefter vidareurlakning i 10 veckor (NaOH). mycket låga kloridhalter. Handtaget sprucket och limmat med Pb72. Ytskydd med tunnt lager mikrokristallint vax.
25133	Sölja		●					●	●		●				●					I		2		●						●			

10999_Xarlot_F0037a.JPG

10999_Xarlot_F0037b.JPG

10999_Xarlot_F0039a.JPG

10999_Xarlot_F0039b.JPG

10999_Xarlot_F0040a.JPG

10999_Xarlot_F0040b.JPG

10999_Xarlot_F0040c.JPG

10999_Xarlot_F0042a.JPG

10999_Xarlot_F0042b.JPG

10999_Xarlot_F0057a.JPG

10999_Xarlot_F0057b.JPG

10999_Xarlot_F0060a.JPG

10999_Xarlot_F0060b.JPG

10999_Xarlot_F0061a.JPG

10999_Xarlot_F0061b.JPG

10999_Xarlot_F0061c.JPG

10999_Xarlot_F0099a.JPG

10999_Xarlot_F0099b.JPG

10999_Xarlot_F0104a.JPG

10999_Xarlot_F0104b.JPG

10999_Xarlot_F0106a.JPG

10999_Xarlot_F0106b.JPG

10999_Xarlot_F0108a.JPG

10999_Xarlot_F0108b.JPG

10999_Xarlot_F0111a.JPG

10999_Xarlot_F0111b.JPG

10999_Xarlot_F0134a.JPG

10999_Xarlot_F0134b.JPG

10999_Xarlot_F0135a.JPG

10999_Xarlot_F0135b.JPG

10999_Karlat_F0135c.JPG

10999_Karlat_F0215a.JPG

10999_Karlat_F0215b.JPG

10999_Karlat_F0290.JPG

10999_Karlat_F135a.JPG

10999_Karlat_F135f.JPG

10999_Kaylet_F215e.JPG

10999_Kaylet_F215f.JPG

10999_Kaylet_F25133a.JPG

10999_Kaylet_F25133b.JPG

10999_Kaylet_F25133c.jpg

CSC_0019.JPG

Staden Karlstad har inte bara en lång historia utan även förhistoria. I samband med att PEAB skulle bygga bostäder inom delar av kvarteret Tingvallastaden frilade vi arkeologer lämningar som kunde dateras till tiden efter Kristi födelse och fram till modern tid.

Alltsedan tiden runt år 100 e.Kr. har man vistats här på platsen. De äldsta lämningarna vi arkeologer hittade är från en fiskeanläggning som anlagts intill bergsknallen som en gång stack upp här. Under tre hundra år tillförs sand och Tingvallaön växer. Området är sankt och används mest som betesmarker fram till slutet av 1500-talet då den första riktiga byggnaden finns på plats. Fyndmaterialet tyder på att det är ett verkstadshus som snart ersätts av en riktig smedja och andra byggnader som hör till stadsgårdar eller som vi tror till kungsgården. Efter att kronan skänkt marken till staden under 1600-talet mitt kan vi se att området blev kvartersindelat och bebyggt och det som tidigare varit en liten gränd mellan husen blir till Herrgårdsgatan som varit en relativt bred gata i stadsbilden för att sedan efter den stora stadsbranden år 1865 tas ur bruk.